

FORSVARSTUDIER

6/1994

Fra kabinetskrigen til den totale krigen

Clausewitz-tolkninger fra Moltke til Aron

Rolf Hobson

**INSTITUTT FOR
FORSVARSTUDIER**

Innhold

FORORD	7
INNLEDNING	9
DEL I	
Fra kabinettskrigen til folkekrigen	21
Kapittel 1	
Krigen blir hele folkets sak, 1792-18151	22
Frankrike erklærer krig mot Europa	22
Det gamle regimets krigføring	29
Revolusjonens krigføring	33
Kapittel 2	
Clausewitz' liv og krigen som teoretisk prosjekt	37
De teoretiske konstantene	38
Preussens nederlag og gjenreisning	50
Utviklingen av Vom Kriege	56
DEL II	
Militær tenkning i den industrialiserte folkekrigens tidsalder	77
Kapittel 3	
Industrialiseringen av krigen og folkekrigens gjenkomst 1850-1871	78
Industrialiseringen av kabinettskrigen i Europa og den industrialiserte folkekrigen i Amerika	83
Fra kongress-systemets samarbeid til folkekrigens gjenkomst	89
Kapittel 4	
Arven fra Clausewitz i den industrialiserte folkekrigens tidsalder	97
Den tyske generalstaben flytter inn i et politisk vakuum: - Fra Moltke til Schlieffen	97
Den franske offensivskolen og Clausewitz' innflytelse	120
Kapittel 5	
Hans Delbrück og strategistriden	136

Del III	
Tysk militær tenkning i spenningsfeltet mellom nasjonalisme, imperialisme og fascisme	151
Kapittel 6	
Én tysk militarisme, eller flere? - Fra Clausewitz til Bernhardi og Ludendorff	152
Fra romantikken til nasjonalismen - Den tyske maktstatsideologien, Clausewitz og Machiavelli	156
Clausewitz' politiske ideologi	169
Fra nasjonalismen til imperialismen: - Den ubegrensede ekspansjonsviljen, raseteoriene og radikaliseringen av den tyske nasjonalismen	174
Bernhardi: Den grenseløse militarismen i imperialismens tidsalder	185
Ludendorff og den totale krigen i nazismens epoke	192
 ETTERORD	 200
 ENGLISH SUMMARY	
Interpretations of Clausewitz from Moltke to Aron	203
 BIBLIOGRAFI	 205

FORORD

Carl von Clausewitz (1780-1831) var en preussisk general som deltok aktivt i kampen mot Napoleons Frankrike, en krigshistoriker og - viktigst av alt - en militær filosof. Fra midten av forrige århundre utøvde hans hovedverk, *Om krigen*, en viktig innflytelse på den militære tenkningen i Tyskland og Frankrike. I dette århundret har hans teorier vært omfattet av en stadig økende interesse fra andre lands militære institusjoner, fra gerilja-bevegelser og fra sivile forsvarsteoretikere, statsvitere og historikere. Følgelig er virkningene av hans ideer idag større enn noensinne.

Om krigen er blitt tolket på mange forskjellige måter gjennom de siste 150 årene. Den er blitt brukt som en normativ håndbok i praktisk krigføring av noen, mens andre har sett på den som en filosofisk undersøkelse av fenomenet krig og dets plass i det internasjonale samkvemmet mellom stater. Clausewitz er blitt tatt til inntekt for både den offensivens ideologi som førte inn i katastrofen under Første verdenskrig, og de kjernefysiske avskrekkingdoktrinene som ble utviklet i terrorbalansens tid.

Denne studien er en undersøkelse av *noen* av de sentrale tolkningene av Clausewitz som man kan finne i denne tiden. Den søker ikke å gi en systematisk framstilling av innholdet i *Om krigen*, men å se Clausewitz' teorier, og de tolkningene de er blitt gjenstand for, i deres historiske sammenheng. Dette skjer ut fra et bredt militærhistorisk perspektiv der den politiske og kulturelle utviklingen spiller en vel så viktig rolle som teknologiske og institusjonelle endringer.

Jeg vil gjerne få takke forsker Tom Kristiansen, professor Helge Pharo og oberstløytnant Nils Borchgrevink som alle har kommet med nyttige kommentarer til manuskriptet på forskjellige stadier av dets utvikling.

INNLEDNING

Carl von Clausewitz er en av de mest sentrale politiske tenkere i moderne tid. Han er uten sammenlikning den viktigste militære tenkeren i historien. Mesteparten av det denne preussiske offiser og filosof skrev ble først utgitt etter hans død i 1831. I flere tiår forble virkningene av hans forfatterskap ganske begrenset. Fram til de tyske samlingskrigene hadde Frankrike den mest ansette militærmakten på kontinentet, og de prinsippene for krigføringen som den sveitsiske teoretiker Jomini utledet fra studiet av Napoleons felttog, hadde størst innflytelse ved militærakademiene i Europa og USA. Helmuth von Moltke, den tyske generalstabssjefen fra 1859 til 1888, studerte Clausewitz flittig, men det var først i siste tredjedel av forrige århundre at den preussisk-tyske hæren beskjefteget seg mer inngående med hans hovedverk *Vom Kriege*. Som et ledd i gjenreisningen av den franske militærmakten etter nederlaget i 1870/71 fulgte franske militære teoretikere etter i 1880-årene.

Fram til Første verdenskrig var navnet Clausewitz nesten ukjent utenfor de militære lærestedene og generalstabenes historiske avdelinger. Der ble han tolket utfra et snevert, rent militært perspektiv. I Frankrike og Tyskland ble *Vom Kriege* brukt som en normativ håndbok i praktisk krigføring, og ideene hans ble tatt til inntekt for de offensive operasjonelle doktrinene som ble utviklet i tiåret før 1914. Militære historikere projiserte de nye dogmene bakover i sine historiske studier, og med Clausewitz' autoritet hevdet de at offensiven som kulminerte i et tilintetgjørende slag utgjorde krigskunstens kvintessens i fortid og nåtid. Den mer filosofiske siden av Clausewitz' tenkning omkring forholdet mellom politikk og krig og begrensede kriger ble nesten ignorert. Den dannet riktignok utgangspunktet for en bitter årelang akademisk strid mellom krigshistorikeren Hans Delbrück og den tyske generalstabens krigshistoriske avdeling. Men denne debatten hadde liten innflytelse på samtidens bilde av Clausewitz og skulle først bære frukter senere.

Etter Første verdenskrig ble Clausewitz skarpt kritisert, særlig av

britiske militære tenkere, som den viktigste forløperen for den offensive mentaliteten som hadde gjennomsyret de kontinentale generalstabene. De sporet både generalstabenes offensive krigsplaner i 1914 og deres forblindede tro på det massive frontalangrepets gjennomslagskraft under krigen tilbake til Clausewitz' fiksering på det tilintetgjørende slaget. Derimot nøt han stor respekt og ble ivrig studert ved de militære lærestedene og politiske eliteskolene i det nye Sovjetunionen. Friedrich Engels - og i enda sterkere grad Vladimir Iljitsj Lenin - var begeistrede Clausewitz-lesere som tilpasset hans teorier om forholdet mellom politikk og krig til den sosialistiske læren som kom til makten med bolsjevikene i 1917. I den ikke-europeiske verden, særlig under avkoloniseringen etter 1945, ble Clausewitz' tanker om geriljakrigføring studert av revolusjonære frigjøringsbevegelser. Mao Zedong brukte ham som teoretisk veiviser allerede under mellomkrigstidens kinesiske borgerkrig og kampen mot japanerne.

I Tyskland ble han etter den nazistiske maktovertakelsen brukt på svært forskjellige måter. Mens Hitler selv hentet sitater fra ham på sitt usystematiske vis, forkastet den totale krigens yppersteprest, Erich von Ludendorff, hans teorier som foreldede. Nazistiske ideologer innlemmet ham i det germanske krigerfolkets anerekke; mens noen høytstående offiserer falt tilbake på Clausewitz' krav om at krigen måtte være et rasjonelt middel under politikkenes kontroll, for å begrunne sin opposisjon mot Hitlers erobringpolitikk.

Etter Annen verdenskrig har Clausewitz blitt mer flittig studert ved universitetene enn ved de militære høyskolene. Man kan følge revisjonen av det ensidige militære bildet av Clausewitz tilbake til den «strategistriden» Delbrück utløste i 1880-årene. Først i mellomkrigsårene ble denne tråden tatt opp igjen, men det var ikke før etter 1945 at gjenoppdagelsen av det som vi idag ville kalle den «filosofiske» Clausewitz, virkelig skjøt fart. Sivile forsvarsteoretikere, særlig i USA, tok ham i bruk i forsøket på å definere de nye kjernefysiske våpnenes rolle i forholdet mellom supermaktene. I Vesten har tyngdepunktet i Clausewitz-studiene flyttet seg fra deres «think tanks» til universitetenes historiske institutter. Fra midten av

1960-årene har flere vestlige historikere gjennomført en grunnleggende revisjon av Clausewitz-bildet. De har påpekt i hvilken grad hans teorier ble feiltolket av de tyske og franske militære i forrige århundre; hvordan mellomkrigstidens kritikk rettet seg mer mot dette vrengebildet enn mot den egentlige Clausewitz; og de har rekonstruert den svært viktige utvidelsen av Clausewitz' teoretiske horisont som skjedde i de siste årene av hans liv. Den stadig økende sivile interessen for det reviderte bildet av Clausewitz gjør at hans innflytelse idag er større enn noensinne.

Denne studien inneholder ikke noen systematisk gjennomgang av Clausewitz' teorier. Den er først og fremst en oversikt over *noen* av de sentrale tolkningene av *Vom Kriege* som man kan finne i de siste 150 årene. Som alle store tenkere er han blitt lest på ny i hver generasjon, og det er ingen overdrivelse å si at disse forskjellige tolkningene har påvirket historiens gang. I de følgende sidene vil søkelyset først og fremst bli rettet mot forutsetningene for og årsakene til at disse tolkningene kunne oppstå. Det er nødvendig å se dem i deres politiske og sosiale sammenheng for å forstå hvordan de kunne bre seg innen forskjellige historiske miljøer. Og de må ikke minst analyseres på bakgrunn av de krigshistoriske forandringene i perioden fra den franske revolusjonen til vårt århundres totale kriger. De følgende kapitlene er inndelt i tre historiske hovedavsnitt.

Det første hovedavsnittet tar for seg den tiden Clausewitz selv opplevde som aktiv soldat og politisk aktør. Den var en sentral brytningstid i moderne historie. Den franske revolusjonen førte til et helt nytt forhold mellom folket og staten enn det som hadde eksistert under det gamle regimet. Dermed ble også storpolitikken - forholdet *mellom* statene - demokratisert og ideologisert: Resultatet ble den viktigste omveltningen overhodet i den moderne krigshistorien - overgangen fra det gamle regimets *kabinettskrig* til *folkekrigen*.¹ Den nye politiske energien som den revolusjonære regjeringen i Frankrike kanaliserte inn i hæren og ut på slagmarkene over hele Europa, vekket til live motkrefter som i sin tur omskapte de politiske forholdene i de andre landene.

Folkekrigen førte ikke bare med seg en revolusjon i strategi og taktikk, men den tvang også det revolusjonære og napoleonske Frankrikes mot-

standere til å etterlikne de politiske reformene som hadde gitt den franske nasjonen en slik militær dynamikk. Det gamle forholdet mellom undersått og eneveltig konge måtte erstattes med det langt tettere forholdet mellom borger og konstitusjonell stat hvis nasjonens energi skulle kunne kanaliseres inn i den militære innsatsen. Ikke i noe land var det gamle regimets nederlag mer åpenbart enn i Preussen i 1806, og ikke noe sted var den påfølgende reformprosessen mer preget av viljen til å slå franskmennene med deres egne våpen. Clausewitz var en av de ivrigste tilhengere av denne reformprosessen, og man kan bare forstå hans teoretiske utvikling på bakgrunn av hans egne opplevelser av overgangen fra kabinettskrigen til folkekrigen.

Clausewitz skrev sitt hovedverk *Vom Kriege* under restaurasjonen.² I mer enn tre år etter Napoleons nederlag så det ut som om de gjenninsatte aristokratiske elitene hadde gjenvunnet kontrollen over krigen. 17 år etter hans død brøt systemet sammen under revolusjonen i 1848. Men også dette utbruddet av liberale og demokratiske krefter ble tilsynelatende brakt under kontroll. Det var først under Krimkrigen at stormaktene igjen tørnet sammen. I de påfølgende 18 årene ble det utkjempet en rekke korte kriger som nytegnede det sentraleuropeiske kartet og skapte de tyske og italienske nasjonalstatene. Disse konfliktene syntes å vise at folkekrigen kunne holdes under kontroll, og at det var mulig å føre begrensede kabinettskriger i det moderne Europa - selv når konfliktene mobiliserte tidens sterkeste politiske krefter. Vi ser idag at dette var en illusjon skapt av flere sammenfallende historiske omstendigheter. Den sammenlagte virkningene av disse prosessene i tiden 1854-1871 kan beskrives som industrialiseringen av kabinettskrigen og overgangen fra den til den industrialiserte folkekrigen.

Den teknologiske utviklingen spilte en viktig rolle her. Det var nettopp den innovative bruken av jernbanen, telegrafene og nye våpen som ga den preussiske generalstaben den strategiske overlegenheten den trengte for å vinne de raske felttogene som samlet Tyskland. Under det samtidige oppgjøret på det amerikanske kontinentet virket derimot teknologien i favør av den strategiske defensiven, og borgerkrigen ble til en fire år lang

industrialisert folkekrig. Den tyske hæren fikk en smakebit av den samme erfaringen under den siste krigen mot Frankrike. Selv om den vant en knusende seier ved Sedan i september 1870, nektet den franske nasjonen å akseptere nederlaget og gikk over til å føre en ubegrenset folkekrig mot inntrengerne i ennå åtte måneder.

Det er beskrivelsen av denne utviklingen som innleder det andre hoved-avsnittet. Når man skal se på hvordan Clausewitz ble tolket i siste tredjedel av forrige århundre, må det skje på bakgrunn av den fundamentale endringen i krigens natur som fant sted i 1850- og 1860-årenes Europa. Den sentrale skikkelsen her er den preussiske generalstabssjefen Helmuth von Moltke. Det var hans tillempling av Clausewitz' læresetninger til de nye teknologiske mulighetene som førte Preussen fram til seier under samlingskrigene. Og i de to tiårene som fulgte sto han overfor et nærmest uløselig dilemma: Hvordan tilpasse disse idealene for krigføringen til den nye virkeligheten som var oppstått etter Sedan med overgangen til den industrialiserte folkekrigen? Hans berømte etterfølger Alfred von Schlieffen ignorerte ganske enkelt dilemmaet og innbilte seg selv at han hadde funnet en løsning ved å opphøye idealene til ufeilbarlige dogmer.

Den måten Moltke og Schlieffen behandlet den intellektuelle arven fra Clausewitz kan bare forstås hvis man ser deres tenkning på bakgrunn av de særegne politiske, institusjonelle og sosiale forholdene som preget Det tyske keiserriket. Det er her man finner de viktigste uuttalte forutsetningene for den tolkningen av Clausewitz som utviklet seg innenfor den tyske generalstabens. Den kunne riktignok bygge på viktige elementer i de tidlige fasene av hans tenkning, men disse ble overbetont. Da Hans Delbrück forsøkte å rette opp bildet ved å trekke fram de teoriene Clausewitz utviklet etter 1827, viste det seg snart at det ikke fantes noen felles grunn som han og generalstabens historiske avdeling kunne stå på. «Strategistriden» er interessant nettopp fordi den stiller den tyske generalstabens Clausewitz-bilde, som var en del av dens krigsbilde, i relieff.

Også den franske mottakelsen av Clausewitz må sees på bakgrunn av de franske militære institusjonenes plass i det politiske og sosiale landskapet etter nederlaget mot Tyskland i 1871. Det landet som hadde dominert

Europa militært i to hundre år, var blitt ydmyket på slagmarken, og i det følgende tiåret sto en samlet nasjon bak gjenreisningen av landets militærmakt. Fra 1880-årene begynte det å vokse fram en mer kritisk holdning til hæren på venstresiden i fransk politikk. Den angrep særlig den skjeve rekrutteringen til offiserskorpset og dets reaksjonære holdninger. De franske militære kunne ikke nyte godt av den samme politiske isolasjonen og kritikkløse respekten som sine yrkesbrødre i Det tyske keiserriket, og det ble et uttalt mål for republikanerne å integrere hæren i nasjonens liv. Dette institusjonelle særtrekket ved militærmakten i Frankrike - den politiske kampen mellom et *société civile* og et *société militaire* - dannet utgangspunktet både for mottakelsen av Clausewitz' ideer og for framveksten av den offensive skolen innenfor det franske offiserskorpset.

Under Første verdenskrig var det framfor alt den offensivens ideologi som hadde utviklet seg før krigen, som led nederlag. Ingen av de offensive krigsplanene til stormaktene oppnådde det de skulle. I løpet av krigens første to år skulle alle hærene lide fryktelige tap som følge av at generalstabene holdt fast på sine offensive doktriner. Først langsomt gikk det opp for offentligheten og de militære selv at en industrialisert folkekrig - eller den totale krigen som den nå ble kalt - ikke kunne vinnes med militære midler alene. Som følge av sin institusjonelle og politiske isolasjon i førkrigstiden hadde de kontinentale generalstabene kunnet innbille seg at de satt med seierens nøkkel i sin hånd. Under de siste par årene av krigen ble det derimot klart at krigen ville bli avgjort på fabrikkgulvet og i kornåkrene, av handelsflåten, industrielle organisasjoner og politikere - men ikke nødvendigvis på slagmarken, av de militære. Clausewitz hadde utelukkende beskjeftiget seg med det som vi idag vil kalle operasjonell strategi. Han hadde ingen anelse om andre aspekter ved en omfattende nasjonal strategi som vokste fram gjennom konfliktene i dette århundret - strategiens sosiale, teknologiske og logistiske dimensjoner.³ Han utviklet sine teorier før den industrielle revolusjon, i en epoke hvor det var mulig for Napoleon å betvinge en stormakt i løpet av en ettermiddag ved å knuse dens hær i ett tilintetgjørende slag. Hva hadde Clausewitz å si en tid hvor den militære innsatsen bare var ett ledd i en altomfattende strid mellom

hele folk og økonomiske systemer?

Erich von Ludendorff ledet det som nærmest kan betegnes som et militærdiktatur i Tyskland etter 1917, og organiserte alle landets krefter bak krigsinnsatsen. I mellomkrigstiden ble han den fremste nazistiske krigsideologen, og han hevdet at Clausewitz ikke lenger hadde noen relevans i den totale krigens tidsalder. Innen Clausewitz-forskningen har man hittil akseptert at fascismens krigsteori representerer et fullstendig brudd med Clausewitz' verdensbilde. Men det er nylig blitt hevdet med tyngde at det finnes en kontinuitet i den tyske krigslæren, fra utgangspunktet hos Clausewitz, gjennom Moltke og Schlieffen til Ludendorff. Det hevdes også at denne kontinuiteten bare er en underordnet del av en særegen tysk utvikling - fra den nasjonale oppvåkningen under Napoleonskrigene, gjennom den militære samlingen av nasjonen, inn i imperialismen og siden inn i fascismen.

Det tredje hovedavsnittet tar derfor for seg spørsmålet om sammenheng eller brudd innenfor den tyske krigslæren fra Clausewitz til Ludendorff. Er det virkelig så at Clausewitz, Moltke, Schlieffen, Bernhardt og Ludendorff tilhører én skole innenfor den militære tenkningen? Var det politiske verdensbildet de i så fall delte, bare er en del av den særegne utviklingen i tysk kultur og politikk som førte landet bort fra den vestlige "normalveien" og som fikk det til å utløse to verdenskriger i dette århundret? Hvis det imidlertid ikke fantes en slik klar sammenheng mellom disse tenkerne, hva var det så som skilte dem fra hverandre? Dette er uhyre kompliserte historiske spørsmål. Jeg har valgt å behandle dem ved å se den tyske militære tenkningen i lys av de dominerende politiske trekkene ved imperialismens tidsalder, som Tyskland gikk inn i etter 1890. Jeg prøver først å avgrense Clausewitz' politiske tenkning fra den tyske maktstatsideologien som utviklet seg i de første tiårene av 1800-tallet. Deretter behandler jeg sammenhengen mellom nasjonalismen og imperialismen i sin alminnelighet. Til slutt forsøker jeg å trekke opp grensene mellom det politiske verdensbildet til henholdsvis Clausewitz, Schlieffen og Bernhardt/Ludendorff.

Del I konsentrerer seg om noen av de temaene i *Vom Kriege* som

utøvde størst innflytelse på ettertiden. Disse er for det første spørsmålet om hvorvidt Clausewitz selv mente å kunne utlede normative prinsipper for krigføringen fra hans forestilling om krigens "egentlige natur". For det andre, hva sa Clausewitz om betydningen av henholdsvis de moralske størrelsene og den tallmessige overlegenheten for seieren på slagmarken? For det tredje, hva mente han om de relative fortrinn og styrken til den strategiske offensiven og den strategiske defensiven? Og for det fjerde, hvordan mente han at forholdet mellom den politiske og militære ledelsen bør være? Del II konsentrerer seg om de endringene i disse forholdene som skjedde i midten av forrige århundre. De tyske og franske Clausewitz-fortolkningene blir sett på bakgrunn av de forandringene den teknologiske utviklingen førte med seg. Men under behandlingen av den sene Moltke og av Schlieffen er det et annet spørsmål som står i sentrum: Krigens rolle som politisk instrument etter den grunnleggende forandringen i det politiske landskapet som skjedde med overgangen til den industrialiserte folkekrigen. Del III ser helt bort fra de krigshistoriske sidene av temaet og konsentrerer seg om forholdet mellom verdensbilder hvor politikken forutsettes å ha rasjonelle, begrensede målsettinger, og ideologier som ikke kjenner noen begrensninger.

Et sted må man jo begynne når man skal sammenlikne disse forskjellige Clausewitz-tolkningene med hverandre. Det naturlige utgangspunktet er *vår* tids Clausewitz-bilde, det vil si den måten hans teorier er blitt tolket av de ledende forskerne på feltet de siste par tiårene. Moderne vestlige utlegninger har lagt vekt på å rekonstruere hovedverkets tilblivelses-historie. *Vom Kriege* er et uavsluttet manuskript. De enkelte bøkene og kapitlene representerer forskjellige stadier i utviklingen av Clausewitz' tenkning; bare et par av de første kapitlene ble redigert i lys av hans siste innsikter. Man kan altså bare forstå innholdet i verket hvis man ser det i lys av forfatterens intellektuelle utvikling.

Gerhard Ritter skrev i 1954 at det var iferd med å vokse fram en form

for Clausewitz-filologi.⁴ Denne tendensen i retning av en nøye språklig granskning av manuskriptene ble bare sterkere i tiårene etter. Den kulminerte i tre studier som er av fundamental betydning for forståelsen av mannen og verket. Peter Parets biografi vil sannsynligvis bli stående uten konkurranse i lang tid.⁵ Hans store fortjeneste er å ha analysert Clausewitz' liv og tenkning i sammenheng, ikke bare med de politiske og militære begivenhetene i hans samtid, men også med den intellektuelle og kulturelle utviklingen i det tyske åndsliv. Den største svakheten ved biografien er at den nesten overser betydningen av den nye retningen som Clausewitz' tenkning slo inn på i de siste fire årene av hans liv. Nettopp dette temaet er imidlertid utgangspunktet for Raymond Arons monumentale studie.⁶ Aron følger to hovedmålsettinger. Den ene er å rekonstruere den «synthèse finale» som Clausewitz strebet mot etter 1827, da han endelig befridde seg fra sin fiksering på den napoleonske formen for krigføring. Den andre er å vise hvordan *Vom Kriege* ble feiltolket av militære tenkere som Colmar von der Goltz, Ferdinand Foch og Basil Liddell Hart, og hvordan den «egentlige» Clausewitz' teorier kan brukes i den kjernefysiske tidsalderen. Den største svakheten ved *Penser la guerre* er at den abstraherer Clausewitz' tenkning fra dens kulturelle og politiske bakgrunn. Denne bakgrunnen var framfor alt preget av Tysklands politiske og militære kamp mot det napoleonske Frankrikes imperialisme og av den intellektuelle elitens opprør mot den franske kulturelle dominansen. Hos Aron blir Clausewitz en slags kosmopolitisk Montesquieu som nesten tilhører opplysningstiden og tilfeldigvis er preussisk patriot. Hos både Aron og Paret blir Clausewitz en nesten-liberaler som går inn for politiske og sosiale reformer i den grad de kan forenes med hans illusjonsløse vurdering av internasjonale forhold.

Nylig har den israelske historikeren Azar Gat tatt både Aron og Paret i skole for det «sterile» bildet de har skapt av den preussiske krigsfilosofen.⁷ Han har utvilsomt rett i at Clausewitz' «liberalisme» utelukkende hadde sitt utspring i hans ønske om å styrke den preussiske staten i dens kamp for å hevde seg overfor de andre stormaktene. Gat setter så denne realpolitiske grunninstillingen i sammenheng med de dominerende kulturelle strømnin-

gene i Preussen og Tyskland fra århundreskiftet. Clausewitz' realpolitikk var nettopp ikke verdifri, hevder han, men en del av den mektige bevegelsen i det tyske åndslivet som begynte med den tyske *Gegen-Aufklärung* og fortsatte inn i romantikken. Gjennom dette opprøret mot den snevre fornuftsdyrkelsen og 1700-tallets mekanistiske verdensbilde, mot opplysningstidens kosmopolitiske kultur og de universelle idealene til den franske revolusjonen, kom irrasjonalismen og historismen til å prege tysk åndsliv og tysk politisk nasjonalisme; dette var begynnelsen til den utviklingen som skulle skille de dominerende politiske og intellektuelle tradisjonene i Tyskland fra det øvrige Europas. Gat plasserer Clausewitz midt i denne strømmen, men følger Aron i å legge stor vekt på den teoretiske endringen han gjennomgår etter 1827.

Jeg mener at noen viktige historiske elementer faller utenfor i Gats idéhistoriske tilnærming til Clausewitz - selv om den utvilsomt retter opp skjevheter hos Paret og Aron; og jeg har liten sans for den idéhistoriske *Sonderwegs*modellen som Gat har lånt fra Sir Isaiah Berlin.⁸ Ad denne vei rekonstruerer Gat Liddell Harts kritikk av Clausewitz på et nytt grunnlag. Med andre ord enn Liddell Hart sier han at den tyske skolen innen den militære tenkningen, som hentet sin hovedinspirasjon fra Clausewitz, var gjennomsyret av hans offensive normer for krigføringen; denne innflytelsen var den viktigste faktoren bak utviklingen av offensivens ideologi på kontinentet før 1914, og den kulminerte i den tyske militarismens erobningskriger i dette århundret.⁹ Jeg mener dette svart-hvitt bildet, basert på en idéhistorisk tilnærming, forkludrer mer enn det forklarer.¹⁰ Men den som interesserer seg for utviklingen av Clausewitz' tenkning, vil måtte bevege seg innenfor de kryssende tolkningene til Paret, Aron og Gat.

Jeg forsøker i første hovedavsnitt å nærme meg de tidligere nevnte hovedtemaene ved å stille de alternative tolkningene til Paret, Aron og Gat opp mot hverandre. Men det må understrekes at dette ikke er et forsøk på å gi noen systematisk framstilling av innholdet i *Vom Kriege*. Det kan man best tilegne seg gjennom et studium av de moderne, kritisk gjennomarbeidede tekstutgavene, under kyndig veiledning fra de nevnte kommentatorene. Derfor, til slutt i denne innledningen, noen ord om de tilgjengelige utgavene.

Redigerte utvalg, f.eks. Penguin-utgaven og den norske Fakkelt-utgaven¹¹ fra 1972, er ikke å anbefale fordi en redaksjon alltid reflekterer en viss tolkning av teksten. I tillegg var det en utillatelig feil at den norske utgaven ikke ble basert på Werner Hahlwegs grunnleggende tekstkritiske utgaver fra 1950-årene og framover.¹² Disse ryddet unna de viktigste feil og forfalskninger i teksten¹³ og ble også brukt av Michael Howard og Peter Paret da de utga den første vitenskapelige engelske oversettelsen i 1976.¹⁴ Det er visstnok nylig kommet både en dansk og en svensk oversettelse av *Vom Kriege*, men jeg har ikke sett på dem. I de følgende kapitlene siterer jeg fra den norske oversettelsen der det er mulig, og retter den der det er nødvendig. Andre oversettelser fra tysk og fransk er mine der ikke annet er angitt. Sidetallshenvisningene er ellers til den 19. utgaven. I tillegg siteres Bok- (romertall) og kapittelnummer (arabiske tall), slik at man lett kan finne sitatet i andre utgaver.

Noter

¹ Disse begrepene blir forklart i første kapittel.

² Denne betegnelsen har ikke noe entydig innhold på norsk. Jeg bruker den her om perioden 1815-1848 da de europeiske fyrstehusene som var blitt fordrevet av den franske revolusjonen, ble gjeninnsatt, og stormaktene utviklet et visst internasjonalt samarbeid i det såkalte kongress-systemet.

³ Se Michael Howards viktige artikkel *The Forgotten Dimensions of Strategy*.

⁴ *Staatskunst und Kriegshandwerk. Bd.I: s.342, note 34.*

⁵ Peter Paret: *Clausewitz and the State*. Se også hans artikler samlet i *Understanding War*.

⁶ *Penser la guerre. Clausewitz. I: L'âge européen; II: L'âge planétaire*. Den engelske versjonen, *Clausewitz. Philosopher of War*, er forkortet og er blitt kritisert for å oversette begrepene unøyaktig - noe som kan være skjebnesvangert for forståelsen av Arons nitidige gjennomgang av begrepsutviklingen hos Clausewitz.

⁷ Azar Gat: *The Origins of Military Thought*.

⁸ Isaiah Berlins idéhistoriske forklaring på at Tysklands utvikling avvek så radikalt fra den øvrige vestlige veien inn i demokratiet finnes særlig i to artikler

fra samlingen *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, nemlig «Hume and the Sources of German Anti-Rationalism», og «The Counter-Enlightenment».

⁹ Gat følger opp dette temaet i det nylig utgitte andre bindet *The Development of Military Thought*. Tredje bind er visstnok godt igang.

¹⁰ Berlins og Gats *Sonderweg*smodell blir nærmere drøftet i Del III.

¹¹ Om krigen, redaksjon og innledning ved Jens A. Christophersen.

¹² Den foreløpig siste av disse tekstkritiske utgavene er den 19. (Ferd. Dümmers Verlag, Bonn, 1980). Det er fra denne jeg henter sidetallsreferansene i fotnotene. En 20. utgave er under utarbeidelse. Det finnes billigbok-utgaver basert på denne teksten, bl.a. fra Ullstein og Weltbild Verlag. Teksten er stort sett tilforlatelig, men den inneholder mange trykkfeil.

¹³ Hadde den norske oversettelsen brukt en av disse istedenfor en utgave fra 1932, kunne man bl.a. sluppet følgende ville brøler: En avgjørende setning i førsteutgaven av *Vom Kriege* om forholdet som Clausewitz mener bør råde mellom kabinettet og feltherren, ble forfalsket i annen utgave fra 1850-årene. Den norske utgaven bringer den forfalskede versjonen, som snur den opprinnelige meningen på hodet. Når funksjonene til statsoverhodet og krigsherren ikke er forenet i en person, sier førsteutgaven, da finnes det bare et middel, «nämlich den obersten Feldherrn zum Mitglied des Kabinetts zu machen, damit dasselbe teil an den Hauptmomenten seine Handelns nehme.» (*Vom Kriege*, s.679). Den norsk oversettelsen av annen (1851) og mange senere utgaver lyder derimot: «... så er dette ... bare mulig ved at man også gjør den øverste feltherre til medlem av regjeringen. Derved kan han være med å ta del i de vesentligste av dens bestemmelser.» (*Om krigen*, s.157).

¹⁴ *On War* (Princeton, 1976).

DEL I
Fra kabinetskrigen
til folkekrigen

Kapittel 1

Krigen blir hele folkets sak, 1792-1815¹

Carl Philip Gottlieb von Clausewitz ble født i 1780. Hans far hadde vært offiser i den preussiske hæren under Fredrik den store; men fordi hans adelige tittel ble ansett for å være av noe tvilsom karakter, ble han, i likhet med de fleste borgerlige offiserer som var blitt innkalt under den kritiske perioden av Syvårskrigen, avskjediget i 1766. Til tross for denne ublide behandlingen var barndomshjemmet til Clausewitz preget av en sterk preussisk patriotisme og en ubetinget lojalitet overfor minnet om krigerkongen Fredrik. To av hans tre brødre skulle også ha lange militære karrierer. Carl, den yngste, var elleve år gammel da han trådte inn i det 34. infanteri-regimentet i 1792. I januar 1793 ble regimentet forflyttet til Rhin-området. Under beleiringen av Mainz, som var okkupert av franske tropper, møtte tolvåringen for første gang det fenomenet som skulle beskjeftige ham resten av livet: krigen.² Fra dette felttoget og gjennom de neste 22 år av hans karriere som soldat kunne han følge på nært hold den mest grunnleggende forandringen i krigens karakter som har skjedd i moderne tid - overgangen fra det gamle regimets kabinetskrig til den revolusjonære folkekrigen. Denne prosessen var blitt innledet omtrent samtidig med at Clausewitz trådte inn i den preussiske hæren året før.

Frankrike erklærer krig mot Europa

Den 20. april 1792 erklærte den franske nasjonalforsamlingen krig mot «Kongen av Ungarn og Böhmen». Med denne uvanlige betegnelsen ville representantene presisere at Frankrike førte krig mot den østerrikske keiseren og ikke mot de tyske fyrstene i Det tysk-romerske keiserriket, som han også var overhodet for. Det hjalp ikke noe særlig, for den preussiske kongen bestemte seg for å slutte seg til Østerrikes felttog. Keiseren var bror av den franske dronningen, Marie Antoinette, som var blitt satt i husarrest etter kongefamiliens fluktforsøk året før. I de siste månedene hadde han

innledet en diplomatisk tilnærming til Habsburgerrikets mangeårige fiende, Preussen. Men til tross for deres erklært kritiske holdning til utviklingen i Frankrike - og enda mer fiendtlige uttalelser fra blant annet Russland, Sverige og Spania - var hverken de dynastiske eller politiske motsetningene til Frankrike så sterke at det er riktig å si at utlandet planla en militær intervensjon. Det fantes intet utenlandsk fyrstekomplott mot revolusjonen; det var Frankrike selv som utløste krigen.

Faktisk hadde det franske hoffet lenge påkalt en utenlandsk intervensjon gjennom dets hemmelige korrespondanse med emigrantkretser - uten særlig hell. Den avgjørende faktoren var den offentlige agitasjonen for krig som fra høsten 1791 utgikk fra de såkalte girondinerne i nasjonalforsamlingen. Gjennom en krig håpet de å gjenvinne kontrollen over revolusjonen og vende nasjonens oppmerksomhet bort fra dens interne politiske og religiøse stridigheter. Bare noen få representanter på den ytterste venstrefløyen så hvilke konsekvenser dette ville få. Robespierre holdt flammende taler mot girondinernes agitasjon i jakobinerklubben. Frankrike kunne ikke bringe andre folk friheten på bajonettspissene, sa han, og krigen ville utlevere folket til overklassen og eksekutivmakten.³ Girondinerne overtok de viktigste ministerpostene i mars, og en måned senere var Frankrike i krig. Utviklingen etter krigsutbruddet skulle imidlertid snu både den hjemlige politiske konstellasjonen og holdningene til krigen på hodet. Revolusjonen radikaliserde krigen, krigen radikaliserde revolusjonen, og de mest radikale motstanderne av krigen ble de som mest kompromissløst drev denne prosessen framover.⁴

Felttoget sommeren 1792 gikk svært dårlig for den franske hæren. Disiplinen var elendig etter de siste års politiske omveltninger, soldater deserterte og offiserer gikk over til fienden. Rykter om at hoffet støttet de østerrikske og preussiske troppene førte gjennom sommeren til stor politisk uro i Paris. Den 11. juli, da allierte tropper krysset den franske grensa, utstedte nasjonalforsamlingen proklamasjonen om «La patrie en danger», som i prinsippet innførte alminnelig verneplikt. Mot slutten av juli ble det kjent at hertugen av Braunschweig, øverstkommanderende for de østerrikske og preussiske styrkene, hadde erklært at han hadde ville gjeninnsette

Ludvig XVI i hans rettmessige stilling og straffe dem som satte seg til motverge med døden. En rasende folkemengde stormet palasset 10. august, og kongedømmet ble suspendert av nasjonalforsamlingen. Panikken nådde sitt høydepunkt under de såkalte «september-massakrene», der over 1200 fengslede aristokrater, politiske fanger og kriminelle ble drept. I mellomtiden organiserte Danton et nasjonalt forsvar; tusenvis av frivillige ble satt opp i nødtørftig utrustede avdelinger og sendt rett til fronten. Frankrike opplevde sin første militære suksess under slaget ved Valmy 20. september; regulære tropper og noen kontingenter av frivillige som hadde meldt seg til tjeneste i 1791, stanset den preussiske framrykningen.

«Kannonaden ved Valmy» var et historisk vendepunkt som gjerne blir karakterisert med bemerkningen til Goethe, som fulgte slaget som en observatør på tysk side; han skal ha erklært at «fra denne dagen og dette stedet begynner en ny æra i verdenshistorien.» Egentlig var ikke slaget i seg selv så oppsiktsvekkende fra et rent militært synspunkt. Det bemerkelsesverdige var at de nye franske borger-soldatene ikke brøt rekkene under det preussiske artilleribombardementet. Deres standhaftighet overbeviste hertugen av Braunschweig om at et infanteriangrep ville bli for kostbart. Etter å ha utvekslet noen flere salver, avbrøt han slaget, og et par dager etter trakk han sine styrker tilbake. Tredve år senere summerte Clausewitz opp virkningene av slaget på sin måte. I en tid med stor politisk spenning mellom maktene, sa han, kan en mindre begivenhet få langt viktigere følger enn en stor begivenhet i en periode med mindre spenning, eller med likevekt. Hochkirch var en stor østerriksk seier under Syvårskrigen, men: «Kannonaden ved Valmy avgjorde mer enn slaget ved Hochkirch.»⁵

Under de første felttogene var ikke forskjellen mellom den franske og den preussiske hæren så stor på det taktiske planet. De viktigste innovasjonene som forbindes med den revolusjonære krigføringen, kom først til syne senere. I årene etter Fredrik den stores død i 1786 hadde det skjedd en viss oppmykning av de rigide preussiske formasjonene. Innovasjonene, selv de som fikk størst strategisk betydning som overgangen til en nasjonal hær og et forsyningssystem basert på rekvisisjoner, var alle blitt foreslått i den franske militærlitteraturen før revolusjonen. Det avgjørende for fremtiden

var at den franske revolusjonshæren var åpen for de grunnleggende endringene som den politiske omveltningen i Paris gjorde mulig.⁶ I Preussen ble disse først tenkelige etter at staten hadde lidd et totalt nederlag på slagmarken i 1806.

Selv om slaget hverken ble avgjort av taktiske innovasjoner eller den nye revolusjonære *élan*, er det likevel riktig å si at Valmy innledet en ny epoke - en tid preget av elementære politiske krefter. Samme dag som slaget sto, trådte nasjonalkonventet sammen i Paris. I motsetning til nasjonalforsamlingen var dette for første gang blitt valgt ved allmenn stemmerett for menn. Det førte sak mot kongen i nasjonens navn og dømte ham til døden i januar 1793. Deretter erklærte det krig mot England, Holland og Spania. Hæren led noen tilbakeslag i mars, og de radikale seksjonene i Paris krevde stadig mer høylydt at girondinerne måtte gå av. I begynnelsen av juni ble de utstøtt fra konventet og senere henrettet. Veien var nå åpen for en ny mobilisering av befolkningen og økonomien bak krigsinsatsen. Makten samlet seg i *comité de salut public*, som fulgte en forholdsvis forsonlig kurs under Dantons ledelse. Da Robespierre tok makten i komiteen 10. juli, begynte den mest radikale fasen av revolusjonen. Terroren ble institusjonalisert; giljotinen og massehenrettelser ble brukt til å undertrykke enhver tenkelig opposisjon mot revolusjonsledelsen. Hæren innledet en blodig kampanje mot bøndene i nordvest-Frankrike, som reiste seg mot tvangsutskrivningen av soldater. De første skritt ble tatt i retning av en kommandoøkonomi; det ble innført maksimalpriser på dagligvarer, og emissærer ble sendt ut i provinsen med vidtgående fullmakter til å rekvirere forsyninger til hæren.

Viktigst for våre formål var rekvisisjonsloven av 23. august 1793. Lazare Carnot hadde ansvaret for militære saker i *comité de salut public* (Napoleon kalte ham senere «seierens organisator»). Presset fra de mest radikale seksjonene i Paris overvant komitéens motstand mot en generalmobilisering,⁷ og det var Carnot som fikk nasjonalkonventet til å vedta masseoppbudet, *la levée en masse*. Dette dekretet markerte den egentlige overgangen til folkekrigen fordi det i prinsippet mobiliserte hele nasjonen bak krigsinnsatsen. Alle ugifte menn mellom 18 og 25 ble kalt inn til

militærtjeneste.⁸ Og i det berømte første avsnittet sto:

Fra dette øyeblikket og inntil våre fiender er fordrevet fra republikkens jord, er alle franskmenn rekvirert til tjeneste i hærene.

Unge menn skal dra ut i slaget; gifte menn skal smi våpen og transportere ammunisjon; kvinner skal lage telt og klær og gjøre tjeneste i sykehusene; barn skal lage bandasjer av gammelt lin; og gamle menn skal bringes til de offentlige steder for å styrke soldatenes mot mens de forkynner republikkens enhet og hat mot kongene.

Mobiliseringen av hele folkets energi skulle overleve alle regimeskifter i Paris fram til Napoleons fall. Et år etter dekretet var Danton og Robespierre henrettet, men Frankrike hadde nå mer enn 700.000 mann under våpen. I 1795 var jakobinernes herredømme over, men hæren telte nå over en million soldater, og revolusjonsgeneralene førte dem i de følgende kampanjene dypere inn i Holland og Tyskland, i Italia og til Egypt. Europa hadde ikke sett et liknende oppbud av soldater eller en slik militær energi siden Romerrikets dager. Først under revolusjonsgeneralene og siden under Napoleon slo disse hærene sønder koalisjon etter koalisjon og brakte nesten hele kontinentet under sin direkte eller indirekte kontroll.

Da Clausewitz først sto ansikt til ansikt med krigen foran Mainz i 1793, var den altså iferd med å gjennomgå en historisk transformasjon. I de følgende årene ble det tydelig at den også var iferd med å tjene nye politiske målsetninger. Til å begynne med kunne det se ut som om Frankrike var iferd med å gjenoppta tradisjonen fra Ludvig XIVs hegemonikriger på begynnelsen av århundret. Fransk ekspansjon var et kjent fenomen for nabofolkene, ja nettopp Pfalz-området hadde lidd særlig mye under den; våren 1689 hadde franske tropper forferdet Europa ved å brenne alle de viktigste byene der og terrorisere befolkningen.

Men i løpet av revolusjonskrigene ble det klart at Frankrike ikke bare gjenopptok sine tidligere hegemonibestrebelse. Det militære instrumentet tjente nå noe mer enn statens maktutvidelse, nemlig en politisk ideologi som undergravde selve fundamentet for det gamle regimet i det øvrige Europa.

Mot slutten av 1792, da franske tropper hadde inntatt Brussel, Mainz og Frankfurt, vedtok konventet å støtte alle folk som kjempet for å gjenvinne sin frihet. I Belgia og Rhin-området mottok befolkningene de franske troppene som befriere. Områdene ble annektert og grunnleggende reformer ble gjennomført i pakt med konventets erklærte vilje til å eksportere revolusjonen. Europas tallrike fyrstehus oppfattet nå Frankrike som en direkte trussel mot det sosiale fundamentet, ofte mot selve eksistensen, til sine stater. De samlet seg i den første koalisjonen for å slå den tilbake. Som allerede nevnt, førte denne militære trusselen i første halvår av 1793 til en ytterligere radikalisering av revolusjonen. Carnots lov la grunnlaget for å øke den militære innsatsen i en hittil ukjent grad, og folkekrigen - den eksistenskampen mellom nasjoner, politiske systemer og ideologier som skulle vare i ennå 22 år - tok til for alvor.

Også det nye ideologiske elementet bevirket et dramatisk brudd med det 18. århundrets krigføring. Sjelden sto selve statens eksistens på spill under disse krigene. Det var ikke forskjellige politiske systemer som tørnet sammen under kabinettstridene, men samfunn som var grunnleggende like og som respekterte spillereglene i det internasjonale systemet. I denne førnasjonalistiske tiden ble krigskunsten sett på som et aristokratisk håndverk; kosmopolitiske offiserer kunne tjenestegjøre i et hvilket som helst lands hær, uten hensyn til deres eget opphav eller politiske innstilling. Med revolusjonen ble forestillingen om nasjonens selvbestemmelsesrett knyttet sammen med konstitusjonen og de borgerlige frihetene. Franskmenn så det som sin misjon å spre disse selvfølgelige godene til andre folk som fortsatt levde under despotiets åk. Dermed brakte de en ideologisk energi inn i krigen som man ikke hadde sett maken til siden religionskrigene på 1600-tallet.

1700-tallets dynastiske og territorielle kriger tvang ikke hver enkelt til å velge side på samme måte som de tidligere konfliktene omkring religiøse bekjennelser eller de nye omkring politiske ideologier gjorde. Frankrikes nye militære styrke skyldtes at borgeren var blitt knyttet til staten gjennom konstitusjonen; han var villig til å gjøre langt mer for å forsvare sin nasjonalstat enn for å styrke kongedømmets prestisje. Det oppsto en

«konsitusjonell nasjonalisme» som var en langt sterkere politisk kraft enn den tidligere dynastiske lojaliteten hadde vært. Men da den gikk over på offensiven vekket Frankrikes militære ekspansjon en nasjonalistisk motreaksjon hos de beseirede folkene. Denne «folkelige nasjonalismen» var både en reaksjon mot det brutale fremmedstyret og et forsvar for de tradisjonelle samfunnsmaktene. Bønder førte geriljakrigen mot den franske hæren og for konge og kirke i både Spania, Sør-Tyrol og Russland.⁹

Frankrikes nasjonalisme provoserte en kraftig nasjonal motreaksjon, som igjen ble møtt med brutale franske mottiltak. Men utover denne vekselvirkningen brakte de franske erobrerne også med seg revolusjonens universelle prinsipper om menneskerettigheter og konstitusjonelle reformer. Store deler av det sentraleuropeiske borgerskapet følte større lojalitet overfor disse politiske idealene enn overfor sine verdslige eller geistlige territorialfyrster. De støttet avskaffelsen av føydalismen og endog av hele territorier. Få sørget over de hundrevis av småstatene som forsvant fra det tyske lappeteppet. Men jo større den beseirede staten og jo sterkere dens selvoppholdelsesdrift, jo mer nødvendig ble det å ta stilling til den franske utfordringen på alle plan. Det politiske systemet måtte reformeres etter fransk mønster for å få borgeren til å identifisere seg med statens skjebne. Dynastisk lojalitet måtte utvikles til patriotisme; og patriotismen kunne opphøyes til nasjonalisme hvis den ble styrket med en ideologi som kunne motstå den revolusjonære fristelsen. Krigen ble et instrument ikke bare i kampen mellom stater styrket av en ny nasjonal bevissthet, men også i kampen mellom motstridende politiske ideologier.

Dette er den mest omfattende betydningen av det berømte Clausewitz-sitatet om at krigen kun er en fortsettelse av politikken, iblandet andre midler. I sin mest begrensede form gjaldt denne satsen også for det gamle regimets kabinettskrig: Når kabinettene ikke kunne nå sine politiske målsettinger med diplomatiske eller andre midler, grep de til krigen for å virkeliggjøre dem. I en mer omfattende tolkning betød den at krigens karakter var avhengig av den politiske og sosiale strukturen til de samfunnene som førte den; her var forskjellen mellom det gamle regimets krigføring og folkekrigen åpenbar. Men utover dette betød sitatet at krigen også

kunne bli et instrument i en politisk ideologis tjeneste.¹⁰

Den stormakten som sterkest fikk føle denne konflikten, var Preussen. Det hadde hatt det gamle regimets mest imponerende krigsmakt, men led likevel et ydmykende nederlag overfor Napoleon ved Jena og Auerstedt i 1806. Den lille gruppen av statsmenn, byråkrater og militære som forsøkte å gjenreise Preussen i de følgende årene, forsto at man måtte slå franskmennene med deres egne våpen. De føydale skillene mellom staten og folket måtte nedbygges; eller som Gneisenau sa det: Man måtte gi folket et fedreland hvis det skulle forsvare det effektivt.¹¹ Den nye preussiske nasjonalismen ble ytterligere styrket av en ideologisk avvisning av de universelle idealene til den franske revolusjonen. Frankrikes dominans ble ikke bare motarbeidet på det politiske og militære området, men også på det kulturelle. I sine aktive år levde Clausewitz i skjæringspunktet mellom disse kreftene. Han var en sentral skikkelse i den preussiske reformbevegelsen; han deltok som aktiv soldat i de siste felttogene mot Napoleon; og han var svært åpen for de nye kulturelle strømningene i det tyske åndslivet.

Det er ikke nødvendig her å følge begivenhetenes gang fra Valmy til Jena. Mer interessant i vår sammenheng er å se hvilke følger den grunnleggende endringen i krigens politiske natur fikk for krigføringen. Hvordan virket altså overgangen fra kabinettskrigen til folkekrigen på strategi, taktikk og logistikk?

Det gamle regimets krigføring

Det viktigste trekket ved kabinettskrigen var at den var begrenset. Krig ble ført for å røve en provins fra en nabo, en koloni fra en handelsrival eller for å få stadfestet et dynastis rett til tronfølgen. Sjelden eller aldri førte man krig på 1700-tallet for å knuse en annen stat eller tvinge den til å akseptere hva som helst av fredsforhold. De politiske målsettingene som krigen skulle realisere var begrenset, og en av hovedårsakene til dette var at det nettopp var kabinettene som beholdt kontrollen over krigen. Etter en tapt

krig kunne en provins avstås til seierherren uten at opinionen eller provinsbefolkningen ble spurt til råds eller brød seg stort med saken. Hverken folkets representanter (der det fantes noen) eller pressen (der det fantes noen) hadde sterke meninger om utenrikspolitikken. Senere tiders forestillinger om at stater med samme sosiale eller politiske struktur, eller nasjoner som tilhørte den samme etniske eller kulturelle kretsen, var ens eget lands «naturlige» forbundsfeller, spilte så å si ingen rolle. Allianser ble sluttet, brutt og nye inngått uten at undersåttene syntes det hadde særlig mye med dem å gjøre.

Kabinetene, hvilket ofte vil si monarken og hans rådgivere, kunne skalte og valte som de ville uten å måtte ta hensyn til annet enn deres selvdefinerte *raison d'état*. En annen viktig faktor som begrenset krigen var at de militære maktmidlene ganske enkelt ikke strakk til for å tvinge en annen stat under ens egen vilje. Det gamle regimets hærer utgikk fra standssamfunn som satte helt klare grenser for den militære yteevnen. Disse sosiale og økonomiske grensene hadde konsekvenser både på det taktiske, strategiske og logistiske planet.

Felles for alle det gamle regimets hærer var at de inneholdt en høy andel leiesoldater. I den preussiske hæren, som hadde et velutviklet system for tvangsutskrivning av bondesoldater, var minst en tredjedel av styrken vervet i utlandet; Fredrik den store mente at ideelt sett burde hærstyrken bestå av minst to-tredjedeler utenlandske leiesoldater. Bare i Frankrike og England kan man snakke om ansatser til et nasjonalt militærvesen. Den franske hæren rekrutterte hovedsaklig frivillige fra eget land og var i liten grad basert på tvangsutskrivning eller utenlandske leiesoldater.¹³ I 1780-årene foreslo franske militærteoretikere at hæren må gjøres til en rent nasjonal institusjon gjennom innføring av verneplikt, men dette skjedde som nevnt først under revolusjonskrigene.

Militærvesenet reflekterte standssamfunnets sosiale struktur, og det var framfor alt denne faktoren som begrenset dets effektivitet. Offisersgradene var forbeholdt adelen, og de måtte kjøpes. I noen land fantes det enkelte åpninger for borgerlige offiserer, særlig innen artilleriet eller marinen, men stort sett tviholdt aristokratiet på sitt privilegium. Dette styrket landadelens

lojalitet overfor dynastiet og staten og sikret dens yngre sønner et levebrød. Det innebar imidlertid at offiserene ikke nødvendigvis var så dyktige eller profesjonelle som de kunne ha vært. Kort før revolusjonen skjerpet den franske offisersstanden adelskravet og ekskluderte derved selv de borgerlige offiserene som hadde kjøpt sin grad.¹⁴

De tvangsutskrevne bondesoldatene hadde stort sett ett ønske: Å komme vekk. I beste fall følte de en viss stolthet over sin innsats for hjemprovins og konge, men den mangeårige tjenestetiden, med dens elendige levekår og brutale disiplin, bidro ikke akkurat til at de identifiserte seg sterkere med sin stat. Desertering var det største problemet hærene måtte slite med så snart de beveget seg bort fra sitt eget territorium. Hæren kunne ikke leve av fiendens jord fordi soldater som ble sendt ut for å rekvirere forsyninger, ville benytte anledningen til å stikke av.

Det gamle regimets militærvesen var følgelig avhengig av et omfattende nettverk av magasiner. Siden soldatene ikke kunne leve av jorda, måtte forsyningene følge dem. Under marsjen ble hæren fulgt av en flere kilometer lang hale av forsyninger, bakerovner, teltvogn og offiserenes personlige utrustning.¹⁵ Dette begrenset naturligvis dens operasjonsradius betraktelig og gjorde selv et felttog inn i fiendens naboprovins til et vågespill. 5-7 dagsmarsjer fra magasinet ble sett på som den maksimale operasjonsradius.¹⁶ Beveget man seg lenger vekk fra grensa, gjorde mangelen på brukbare veier forsyningsproblemet akutt, mens antall deserteringer blant egne og leiesoldater økte eksponensielt. De logistiske vanskelighetene la derfor sterke bånd på det som var mulig å oppnå strategisk. Det var i de fleste tilfellene ikke tenkelig å marsjere mot fiendens hovedstad og tvinge hans hær til et avgjørende slag fordi ens egne styrker ville gå i oppløsning på veien.

I første halvdel av 1700-tallet utviklet flere militærteoretikere et ideal for krigføringen som siden er blitt karakterisert - og karikert - som «manøverstrategi». Ifølge disse teoriene besto feltherrekunsten i å avskjære fienden fra hans forsyningslinjer, å erobre hans magasiner og beleire hans byer. Dette var en langt sikrere måte å tvinge ham til å oppgi kampen enn å søke et slag mellom hovedstyrkene, der tilfeldigheter kunne avgjøre

utfallet. Manøverstrategene så slaget som et unødvendig onde; den beste feltherren var han som gjennom sine manøvre tvang fienden til fredsforhandlinger uten å utkjempe blodige slag.¹⁷

Denne motviljen mot å risikere krigsutfallet i et slag skyldtes også en annen omstendinghet: Soldater representerte kongens kapital. Det tok mange år og kostet mye å disiplinere bondesoldatene i en slik grad at de kunne brukes i linjen. Med datidens horrible tapstall på over 30 prosent av styrken, kunne den kapitalen kastes bort i løpet av en ettermiddag. Bak denne forestillingen lå ikke bare standssamfunnets problemer med å motivere tvangsutskrevne mannskaper i en før-nasjonalistisk tid, men også merkantilismens økonomiske teorier. Under absoluttismens framvekst på 1600-tallet hadde kongedømmet begynt å holde en stående hær for å gjøre seg uavhengig av både et oppsetsig aristokratis føydale tjenester og upålitelige leiesoldater. Men kongen kunne bare føre krig hvis han hadde samlet nok edelmetaller til å betale for den. Gull og sølv måtte hentes inn i landet ved å fremme eksporten og erstatte importen med egenproduserte varer. Til det trengtes et produktivt byborgerskap som ikke var tynget av skatter eller militærtjeneste. Utenlandske leiesoldater var å foretrekke fordi de ikke trakk produktiv arbeidskraft vekk fra jorda; de bondesoldatene som ble utskrevet fra ens eget land- måtte holdes ved fanen så lenge som mulig; det var langt dyrere - i form av tapt produktiv arbeidskraft - å trekke inn en større del av bondebefolkningen for kortere tid.¹⁸

Hovedslaget var et stort vågespill hvor kongens viktigste militære kapital var innsatsen, og dette hensynet bestemte også taktikken på slagmarken. Hvis det likevel ikke kunne unngås, var det troppenes disiplin som var den avgjørende faktoren. Faren for at de ville desertere gjorde at intet ble overlatt til soldatenes eget initiativ. De to fiendtlige styrkene stilte seg opp i parallelle linjer rundt 150 meter fra hverandre og utvekslet muskett-salver inntil den linjen med dårligst disiplin brøt rekkene. Hvis en soldat så mye som så seg rundt etter en fluktvei, skrev Fredrik den store, måtte underoffiseren bak ham stikke ham ned - soldatene måtte frykte sine egne offiserer mer enn fienden.¹⁹

Det var infanteriets salver som avgjorde de fleste slag.²⁰ Artilleriet var

ennå ikke utviklet til det avgjørende mobile våpenet som Napoleon brukte for å skyte fienden «sturmreif». Bajonettangrep var ikke vanlige, bortsett fra i den preussiske hæren; framrykkingen skjedde i linjeformasjon. Sjokktaktikk med masseangrep i kolonner tilhørte også napoleonstiden. Innova-sjoner som pekte i denne retningen, ble foreslått av teoretikere i 1780-årene, og både de taktiske forskriftene og de nødvendige organisatoriske endringene var gjennomført i den franske hæren før revolusjonen. Men den måtte tilføre den politiske energien som gjorde det mulig å vinne tilintet-gjørende slag. Fredrik den store vant noen viktige seire ved å snu fiendens flanke med det tunge kavalleriet, men han tapte også et par slag etter liknende forsøk. Forfølgelse av fienden var uvanlig på grunn av faren for omfattende deserteringer, og selv de mest vellykkede slagene var sjelden tilintetgjørende. En slagen fiende kunne ofte samle sine styrker dagen etter.

1700-tallets feltherrer var ikke fullt så redde for det avgjørende slaget som manøverstrategenes teorier kunne gi inntrykk av. Det er kanskje riktigere å si at de søkte avgjørende resultater som tidens militære system ikke var istand til å levere.²¹ Fredrik den store ble beundret både av samtid og ettertid nettopp fordi han var mer villig enn sine motstandere til å søke en avgjørelse gjennom slaget. Han viste hva det var mulig å oppnå militært innenfor de sosiale og politiske rammene det gamle regimet stilte. Til tider sto riktignok Preussens statlige eksistens på spill, men Fredrik kunne ikke håpe å true den politiske eksistensen til noen av de andre stormaktene. Det meste han kunne oppnå gjennom sine felttog var å røve en provins, bryte opp en koalisjon eller holde ut til situasjonen bedret seg. For å holde det gående, måtte han både manøvrere, vinne slag og føre parallelle diploma-tiske forhandlinger.

Revolusjonens krigføring

Med innføringen av *la levée en masse*²² i august 1793 ble en av de viktigste begrensende faktorene for det gamle regimets krigføring ryddet av veien. Den franske hæren fikk nå tilgang på ubegrensede mannskapsreserver.

Offiserskarrieren ble åpnet for de dyktigste, uansett stand. Framfor alt var motivasjonen til de nye borger-soldatene en helt annen - de sloss for å forsvare det fedrelandet de hadde fått del i gjennom konstitusjonen. De måtte ikke underkastes en beinhard disiplin for å forhindre at de deserterte; de ville heller ikke fordufte hvis de ikke ble betalt. De ville komme tilbake hvis de ble sendt avgårde for å rekvirere forsyninger. Massehærene måtte derfor ikke forsynes fra Frankrike, de kunne leve av det fiendtlige territoriet de inntok; ja, makthaverne i Paris ble stadig mer interessert i å holde dem unna fransk jord, for det ville utgjøre en utålelig finansiell, sosial og politisk belastning for republikken dersom de skulle vende tilbake. Soldater og offiserer sov under åpen himmel og bar sine forsyninger og sin ammunisjon med seg. Da hæren på denne måten ble befridd for den lange halen av telt og forsyninger, kunne den mangedoble operasjonsradiusen.

Hærer flere ganger større enn det som var vanlig under det gamle regimet, kunne marsjere mange ganger fortere, tåle enorme tap i slag etter slag, i år etter år, uten at den franske nasjonen ble synlig svekket. Den viktigste strategiske konsekvensen av denne frigjøringen av krefter var at de franske generalene nå kunne tvinge motparten til å utkjempe slag som ofte avgjorde den fiendtlige statens skjebne. På det taktiske området ble det nå mulig å knuse den fiendtlige hærens moral på slagmarken og tilintetgjøre den siste rest av motstand under forfølgelsen. Ett slikt tilintetgjørende slag kunne oppløse en koalisjon eller gjøre ende på en stormakts politiske selvstendighet i løpet av en dag eller to.

Det er ikke nødvendig her å følge den organisatoriske utviklingen av revolusjonshærene og deres nye praksis på det strategiske og taktiske planet. De fleste av disse prosessene ble innledet før revolusjonen. Napoleon skapte lite nytt; hans innsats besto i å knytte endringene sammen for å skape et fullendt militært instrument. Det holder derfor å konsentrere seg om hovedtrekkene ved hans krigføring i tiåret før Waterloo. I 1804-5 bygget Napoleon opp det militære instrumentet som skulle gi ham hans største seire på slagmarken, *la Grande Armée*. Den organisatoriske inndelingen av denne styrken ble kopiert og beholdt i alle land over de neste 150 årene. Hæren ble delt inn i armékorps, de minste enhetene som omfattet

alle våpenartene. Korpsene besto av to eller tre infanteri- eller kavalleridivisjoner; divisjonene besto av to brigader, som igjen besto av to regimenter, og regimentene besto av to bataljoner.²³

Napoleon videreutviklet revolusjonshærenes bruk av lett kavalleri og jegerbataljoner. Han innledet gjerne sine slag med å sende slike enheter forover i forpostfektninger. Fiendens linje ble så utsatt for et uopphørlig artilleribombardement og salver fra infanteriet. Opprinnelig foretrakk Napoleon en blanding av lineærtaktikk og kolonner til oppmarsj og angrep, men etterhvert som kvaliteten på soldatene ble redusert som følge av store tap, gikk han over til sjokk-taktikken i form av masseangrep i kolonner mot fiendens linje.²⁴ Når artilleribombardementet, infanterisalvene og gjentatte angrep hadde avslørt et svakt punkt i fiendens linje, konsentrerte det mobile artilleriet seg om dette punktet.

Napoleon la særlig vekt på artilleriet. Artilleriet avgjør de store slag, sa han flere ganger. Det viktigste organisatoriske grunnlaget for denne våpenarten ble lagt før revolusjonen, men Napoleon gikk lengst i å utvikle et mobilt, lett artilleri til å bli et av de avgjørende våpnene på slagmarken.²⁵ Hester trakk de lette kanonene fram til stillinger utenfor geværenes rekkevidde hvor de kunne konsentrere ilden mot det svakeste punktet i fiendens linje. Når det var slått en bresje i den, ble infanterikolonner, etterfulgt av det tunge kavalleriet, brukt til å utvide den og rulle opp linjen innenfra. En av Napoleons viktigste innovasjoner var bruken av det tunge kavalleriet til å forfølge og tilintetgjøre de av fiendens styrker som hadde unnsuppet slaget. På denne måten sikret han at enhver fortsatt organisert motstand ville bli umulig. Det var dette *la Grande Armée* gjorde med østerrikerne ved Austerlitz og med preusserne i dagene etter Jena og Auerstedt.

Det tilintetgjørende hovedslaget var en av hjørnesteinene i Napoleons strategi. Dette utgjorde den viktigste forskjellen mellom ham og Fredrik den store - for ikke å snakke om manøverstrategene. Han dirigerte personlig korps som ofte marsjerte over 150 kilometer fra hverandre, slik at de konvergente der hvor fiendens hovedstyrke var. «Det finnes mange gode generaler i Europa», sa han, «men de ser for mange ting på en gang. Jeg ser kun én ting, nemlig fiendens hovedstyrke. Jeg prøver å knuse den.»²⁶

Denne strategiske grunnsatsen ble ettertrykkelig demonstrert høsten 1805. *La Grande Armée* brøt opp fra kanalkysten 23. august, omsluttet de østerrikske styrkene ved Ulm 19. oktober og tilintetgjorde den russisk-østerrikske hæren ved Austerlitz 2. desember. Russland trakk seg unna, mens Østerrike sluttet fred og forlot den tredje koalisjonen mot Frankrike. I oktober året etter ble også Preussens hær knust ved Jena og Auerstedt. Men dette felttoget åpnet med en strategi som Napoleon også anvendte fra tid til annen *la manoeuvre sur les derrières* - omslutningen av den fiendtlige armeen. Ulm var en slik seier. Det er viktig å huske på denne strategien fordi Clausewitz, i sin iver etter å gjøre det tilintetgjørende slaget til det høyeste uttrykket for krigens egentlige natur, overså den fullstendig.

Disse seirene ble fulgt av mange flere i de følgende årene - og til slutt, naturligvis, av nederlag. Men det var felttoget av 1805 som grunnla Napoleons ry som en av de største hærførerne i historien. Erfaringene etter Eylau i 1807, og særlig under invasjonen av Russland i 1812, viste hvor nødvendig gode kommunikasjoner var for å kunne gjennomføre en slik strategi; jo lenger vekk den franske hæren beveget seg fra Sentraleuropas godt utbyggede nettverk av veier, jo vanskeligere ble det å tvinge fiendens hovedstyrke til et avgjørende slag. Men det forhindret ikke samtidige og senere observatører i å opphøye kampanjene av 1805-6 til selve innbegrepet av krigskunsten. For mange generasjoner av militære sto Austerlitz som mønsteret for et perfekt gjennomført slag. Og for de militære tenkerne som begynte å trekke lærdommer av Napoleons krigføring, ble det nå innlysende at strategiens mål var å oppsøke fiendens hovedstyrke og knuse den i et tilintetgjørende slag.

Clausewitz var en av dem som grunnet over Napoleons suksess. Han opplevde Preussens nederlag i 1806 på slagmarken og deltok i reformarbeidet som fulgte. Hans patriotisme var næret av et innstendig hat til Napoleon som fikk ham til å tre inn i russisk tjeneste i 1812, i opposisjon til hans egen konges politikk. Likevel anerkjente han Napoleon som «krigsguden», og forsøket på å forstå prinsippene for hans krigføring dannet utgangspunktet for hans teoretiske beskjeftigelse med fenomenet krig gjennom resten av hans liv.

Kapittel 2

Clausewitz' liv og krigen som teoretisk prosjekt

Ved freden i Basel i april 1795 trakk Preussen seg ut av den første koalisjonen. I over ti år fulgte det som nøytral makt revolusjonskrigene fra sidelinjen. Seks av disse årene tilbrakte Clausewitz i den lille garnisonsbyen Neuruppin i Brandenburg, rundt seksti kilometer fra Berlin og Potsdam. Vi vet svært lite om hans utvikling i disse årene, bortsett fra at han hadde tilgang til et godt bibliotek, og at han var en flittig student i fritiden.²⁷ Hans karriere tok først en annen retning enn den sedvanlige etter at han i 1801 ble sendt til Instituttet for unge offiserer i Berlin. Den søvnige hovedstaden sto, likesom staten, utenfor de store bevegelsene i tiden. Som nøytral makt følte Preussen seg ikke truet, og det var få som mente at det hadde noe grunnleggende behov for reformer. Det trakk likevel til seg dyktige administratorer og militære fra andre tyske stater; menn som Stein og Hardenberg skulle komme til å lede reformarbeidet etter 1806. Gerhard von Scharnhorst, en av de mest originale militære tenkerne i tiden, med omfattende erfaring fra flere felttog, kom fra Hannover i 1801.

I 1797 publiserte Scharnhorst en analyse av «De grunnleggende årsakene til den franske militære suksessen». Ved siden av å finne disse i taktiske og organisatoriske innovasjoner, innså han at årsakene til de alliertes nederlag også lå i forskjellen mellom deres interne politiske forhold og den franske nasjonens. Hans forslag til reformer av Hannovers militære institusjoner ble imidlertid avvist, og han tok imot et tilbud om å tjenestegjøre i den preussiske hæren. Scharnhorst var svært opptatt av offiserenes utdanning, og den viktigste rollen som katalysator for den nye tiden tok han på seg da han ble direktør for offisersinstituttet (det senere militærakademiet) i 1801. Her utviklet det seg fort et nært personlig og intellektuelt forhold mellom læreren og Clausewitz.²⁸ Ved siden av hans forståelse av forholdet mellom politikk og krig lærte Clausewitz av Scharnhorst framfor alt betydningen av å studere krigshistorien. Da han forlot instituttets første treårige kurs som klassens beste elev i 1804, hadde Clausewitz allerede tiltrådt som adjutant til Prins August av Preussen.

De teoretiske konstantene

Fra denne tiden i Berlin stammer de første teoretiske arbeidene til Clausewitz: krigshistoriske studier, analyser av den samtidige politiske og militære situasjonen og mer abstrakte diskusjoner av militær teori.²⁹ To av disse har særlig betydning fordi de belyser hans senere teoretiske utvikling. Det er de notatene han gjorde om strategi, den såkalte «strategien av 1804», og Clausewitz' anonyme angrep på teoriene til «des Herrn von Bülow».³⁰ Slaktet av Bülow, en av tidens ledende militære teoretikere, var et generaloppgjør med 1700-tallets manøverstrategi. I tillegg introduserer begge arbeidene begreper og forestilinger som viser at Clausewitz var iferd med å utvikle seg bort fra Scharnhorsts verden. Selv om han avviste de mer ekstreme utslagene av manøverstrategien og la særlig vekt på at politiske og militære institusjoner måtte være åpne for reformer, tilhørte sistnevnte opplysningstiden i hele sin teoretiske tilnærming.³¹ Clausewitz' betoning av ikke-kvantifiserbare moralske faktorer, geniets betydning og det unike i historien viste derimot at han var påvirket av den tidlige romantikken og historismen.³² Det lærer og elev hadde felles - og som skulle danne grunnlaget for Clausewitz' videre arbeid - var forestillingen om hvilket bidrag militær teori kunne gi til krigskunsten. Deres ideal var en metodisk tilnærming til fenomenet krig som besto i å danne begreper («richtige Begriffe» skrev Scharnhorst i 1782) som fanget inn både «sakens natur» og erfaringen. Erfaringer som gikk utover de man selv hadde fra slagmarken, måtte vinnes gjennom et vitenskapelig studium av krigshistorien.³³

Heinrich Dietrich von Bülow var et sent produkt av opplysningstidens militærteori som drev manøverstrategien ut i det manieristiske.³⁴ Han er mest kjent for forestilling om at det var mulig å redusere krigføringen til et sett med geometriske prinsipper. En angriper som beveger seg inn på fiendens territorium har per definisjon et smalere område å hente sine forsyninger fra enn forsvareren. Hvis vinkelen som dannes mellom angriperens styrker og de to ytterpunktene for hans forsyningsbase er mindre enn 90 grader, sa Bülow, er hans operasjonsbase for smal til at felttoget vil kunne lykkes; er den større enn 90 grader, er suksessen sikret. Bülow sa

mye annet, en del av det ikke helt ufornuftig (han var for eksempel en tidlig tilhenger av militære reformer etter fransk mønster), men det er særlig denne absurde og ulogiske reduksjonen av hele krigskunsten til et par geometriske prinsipper som han huskes for. Clausewitz var bare én blant flere i samtiden som angrep ham. Etterhvert som innflytelsen fra Clausewitz' teorier økte gjennom det 19. og 20. århundret, har hans kritikk av Bülow imidlertid skapt et vrengebilde av hele den militære tenkningen på 1700-tallet, et bilde som først er blitt korrigert med Azar Gats arbeid fra 1989. Gat viser at opplysningstidens militære teoretikere ikke på langt nær var så virkelighetsfjerne som kritikken til Clausewitz gir inntrykk av. Han ser Clausewitz som en representant for et intellektuelt paradigmeskifte, den tyske romantikkens opprør mot den fransk-dominerte, kosmopolitiske opplysningstiden. Den vitenskapelige tilnærmingen til fenomenet krig som utviklet seg innenfor opplysningstidens kulturelle verdensbilde, kulminerte ikke i Bülows teorier, men i Jominis tolkning av Napoleons krigføring.

Angrepet på Bülow er interessant i denne sammenhengen fordi det introduserer noen viktige elementer i Clausewitz' tenkning, ideer man kan følge inn i *Vom Kriege*. I overensstemmelse med Scharnhorst sier Clausewitz at det spesifikt vitenskapelige ved studiet av krigen består i utviklingen av begreper («allgemeine Vorstellungen»). Krigføringen selv kan imidlertid best sammenliknes med kunsten, den er ikke noen eksakt vitenskap, slik Bülow forsøker å gjøre den til. Bülow ga følgende definisjoner på begrepene strategi og taktikk: Strategien var vitenskapen om operasjoner utenfor synsfeltet, taktikken om de som foregikk innenfor synsfeltet, eller om man vil innenfor kanonenes rekkevidde. Clausewitz svarte at slike definisjoner ikke uttrykte det essensielle og var dessuten bundet til en bestemt tids teknologi. Man burde heller låne en metode fra samtidens kunstteori og spørre hvilket *mål* en virksomhet forsøkte å nå, og hvilke *midler* den tok i bruk for å nå det. Teoretikeren var ikke fri til å danne intellektuelle konstruksjoner etter eget forgodtbefinnende: «Die Sache muss entscheiden»; begrepsdefinisjonen må fange inn objektets natur.³⁵ Tok man utgangspunkt i mål-middel-forholdet, kom man i dette tilfellet fram til at: «Strategien er intet uten kampen; for kampen er den materien

den bruker, det midlet den anvender. På samme måte som taktikken er bruken av væpnede styrker i kampen, så er strategien bruken av kampen - det vil si sammenknytningen av de enkelte slag til et hele - med krigens endelige målsetting for øye.»³⁶

Clausewitz beholdt disse definisjonene, og de dukker opp uforandret i *Vom Kriege*. Når han presiserte at strategien var intet uten slaget, var det nettopp for å rette oppmerksomheten mot det vesentlige i krigen, det som skilte den fra andre aktiviteter, andre menneskelige fenomener. Erfaringene fra krigen mot de franske revolusjonshærene, erfaringer som den fornyede kampen mot *la Grande Armée* og Bonaparte skulle forsterke senere samme år, hadde nettopp avslørt det absurde ved manøverstrategenes abstraksjoner. De trodde at strategiens kvintessens besto i å vinne kriger ved å manøvrere på en slik måte at man unngikk slag. I revolusjonsgeneralenes krigføring besto strategiens kvintessens i nettopp å søke slaget og i å tilintetgjøre fiendens organiserte motstand gjennom det.

Like fjernt fra realiteten som Bülow's geometriske regler sto rent matematiske beregninger av militære styrkeforhold. Clausewitz innførte to psykologiske termer i krigsteorien som svekket dens vitenskapelige karakter, etter 1700-tallets målestokk, men som gjorde den langt mer realistisk etter samtidens erfaringer med overgangen fra kabinettskrigen til folkekrigen. Den ene var betydningen av moralske faktorer i krigen, og den andre var betydningen av feltherrens genialitet.³⁷ Bülow trodde man kunne stille opp regler for krigføringen, mens geniet utmerket seg nettopp ved å heve seg over dem.³⁸ Clausewitz tilbakeviste dette med forakt: Det var ikke mulig å stille opp regler for krigføringen, sa han; geniet hever seg ikke over reglene, han skaper dem! Strategiens regler er basert på de midlene man har til disposisjon; disse utgjøres ikke bare av kanoner, soldater og festninger, men også av de psykologiske fordelene vi kan være i besittelse av, og en av disse er feltherrens genialitet.³⁹ Bülow ville gjøre krigen til et matematisk beregnbart spill, derfor konsentrerte han seg om de materielle faktorene som lar seg måle i tall. Men krigen hadde også en psykologisk, moralsk side som måtte tas med i beregningen i en realistisk teori; ellers ville den bli mekanistisk og ensidig.⁴⁰ Hvor omstridt enkelte av Clausewitz'

teorier enn kan være, så er det ingen av hans kritikere som bestrider at hans understrekning av de psykologiske faktorene er hans viktigste bidrag til krigsteorien.⁴¹ De blir også behørig omtalt i *Vom Kriege*.⁴²

I de upubliserte notatene som kalles «Strategien av 1804» (med tillegg fra 1808 og 1809), finner man igjen flere av temaene fra polemikken mot Bülow. Clausewitz ønsker imidlertid ikke å erstatte ett sett med regler for krigføringen med et annet; han har innført nye, ikke-kvantifiserbare faktorer i teorien, og nettopp derfor er det om å gjøre å vise at det finnes grenser for hva den kan utrette. Særlig den delen av strategien som beskjeftiger seg med å kombinere resultatet av de enkelte kampene, sier han, tilhører den frie (ikke-systematiske) tenkningen.⁴³ Det er lettere å stille opp regler for taktikken, men en positiv lære - et system av anvisninger - er umulig, særlig innen strategien, sier han 20 år senere i annen bok av *Vom Kriege*.⁴⁴

Dette leder over til et av de mest kontroversielle spørsmålene forbundet med teoriene til Clausewitz og deres historiske virkninger. Anbefalte han én spesiell form for krigføring, eller så han at man kunne velge mellom flere midler for å nå målet? Mente han at tilintetgjørelsen av fiendens styrker i det avgjørende slaget var den eneste legitime formen for krigføring, eller var han bare ute etter å forstå fenomenet krig, gjennomlyse det i alle dets teoretiske og historiske former? Var han «the Mahdi of Mass»⁴⁵ (masseangrepets profet) og forkynneren av den totale krigen, eller var han kun opptatt av en filosofisk erkjennelse av et fenomen som han forsøkte å analysere til bunns?

Diskusjonen omkring disse spørsmålene kan ta sitt utgangspunkt allerede i noen av formuleringene i «Strategien av 1804». Der sier Clausewitz at krigføringen aldri kan være for energisk, sålenge den holder seg innenfor det som feltherren vurderer som mulig å oppnå med de styrkene han kommanderer. Han må velge de mest avgjørende operasjonene, selv om de skulle koste de høyeste anstrengelsene. «Dieser Grundsatz liegt in der *Natur der Kriegskunst*...»⁴⁶ I krigen er alt avhengig av kampen; kampen er for strategien det samme som kontantbetalingen er for vekselhandelen, om den skjer ofte eller sjeldent, den må forekomme for at transaksjonen skal finne sted. Bülow og andre som ikke forstår betydning-

gen av kampen, kunne manøvrere seg til døde uten den minste suksess. Konsentrasjonen av kreftene i tid og rom ville gi et maksimum av styrke. Man må *aldri* begrense seg til defensiven, men alltid være fortrolig med ideen om at man må angripe fienden; man må bare velge defensiven hvis omstendighetene tvinger en til det.⁴⁷ Liknende utsagn finner man nesten ordrett igjen i de delene av *Vom Kriege* han skrev og redigerte mot slutten av sitt liv. Mente Clausewitz med dette at bare den mest energiske - i de fleste tilfellene vil det si offensive - krigføringen var i overensstemmelse med krigens egentlige natur - og at fiendens hovedstyrke var det viktigste militære målet? Mye tyder på at han gjorde det; men siden 1950-årene har fortolkerne lagt stor vekt på at de samme uttalelsene står i en helt annen teoretisk sammenheng i 1830 enn de gjør i 1804. Hvor berettiget er denne tolkningen?

I 1804 skiller Clausewitz mellom *krigens mål* og *målet i krigen*.⁴⁸ (Senere utviklet han to begreper som skulle dekke det samme meningsinnholdet; han kalte dem krigens politiske målsetting (Zweck) og dens militære mål (Ziel)).⁴⁹ Han ser to mulige politiske målsettinger: Man kan enten tilintetgjøre motstanderen helt for å oppheve hans politiske eksistens, eller for å diktere ham betingelser ved inngåelsen av freden. I begge tilfellene må [den militære] hensikten (altså målet) være å paralisere [lähmen] de fiendtlige styrkene i en slik grad at motstanderen enten ikke kan fortsette krigen eller at han ikke kan gjenoppta kampen uten å sette hele sin eksistens på spill.⁵⁰

Krigens første målsetting er altså å ødelegge stridskreftene, og den nærmeste veien dithen utgjør krigskunstens lov.

Ødeleggelsen av fiendens krefter kan fortrinnsvis skje ved at man tar fra ham land eller krigsforsyninger eller ved at man tilintetgjør hans hær. Hver av disse veiene er mulig for seg under visse omstendigheter, men den vil sjelden føre til målsettingen alene.

Peter Paret ser her en innsikt som Clausewitz etter 1827 skulle bygge ut til forestillingen om krigens dobbelte natur. Dette er en feiltolkning.⁵¹ Det kan

ikke herske noen tvil om at Clausewitz mener at det militære målet i begge tilfellene må være å tilintetgjøre de fiendtlige styrkene. Aron, derimot, understreker i sin dyptpløyende analyse nettopp den avgjørende forandringen som skjer mellom 1804 og 1827. I den såkalte «Nachricht» av 1827⁵² blir de to politiske målsettingene fra 1804 slått sammen til ett alternativ, den ene siden av krigens dobbelte form. Clausewitz har nå forstått at den politiske målsettingen «commande toute la conduite de la guerre».⁵³ I den andre formen for krig som han får øye på i 1827 - en med en begrenset politisk målsetting, som altså ikke tar sikte på å overmanne fienden - kan det militære målet meget vel være noe annet enn tilintetgjørelsen av fiendens styrker. Jo mer den politiske målsettingen griper inn i og modifiserer krigen, jo sterkere vil det militære målet bli definert utfra politiske hensyn. Krigen blir ett blant flere instrumenter i den politiske forbindelsen mellom stater.

Selv kriger av den første, ubegrensede formen kan ha flere mulige militære mål. I Bok I, kapittel 2 av *Vom Kriege*, som sannsynligvis var noe av det siste Clausewitz rakk å redigere, vender han tilbake til de operasjonelle målene og de midlene som man kan ta i bruk for å nå dem. Krigen er et middel for politikken, har han understreket i første kapittel. Det målet krigen må ha for best å tjene den politiske målsettingen kan derfor være like variert som politikken og de historiske omstendighetene selv er. Men «Holder vi oss nu igjen først til *det rene begrep om krig*, må vi si at dens politiske mål[setting] egentlig er noe som ligger utenfor dens område. Er nemlig krig maktanvendelse for å tvinge en motstander til å adlyde vår vilje, så vil det eneste det alltid og utelukkende kommer an på, være å overmanne, dvs. gjøre ham forsvarsløs. Vi vil først betrakte dette mål som vi har avledet av *det blotte begrep*, men som ikke desto mindre svarer til en mengde tilfelle som forekommer i virkeligheten.»⁵⁴ Tre allmenne størrelser som kan tjene som slike operasjonelle mål er stridskraften, landet og fiendens vilje. Stridskraften må tilintetgjøres; landet må erobres; fiendens vilje må knekkes.

Her ser vi at Clausewitz har føyet et nytt mål til sin liste fra 1804 - fiendens moral. Den fiendtlige opinionen dukker første gang opp som et

mål for krigføringen i hans «Prinsipper for undervisningen av kronprinsen» fra 1812.⁵⁵ Disse militære målene kan avledes fra krigens rene begrep - altså forestillingen om krigens «egentlige natur» - dog er det bare de konkrete politiske og historiske omstendighetene som kan bestemme hvilket mål er best egnet til å realisere krigens politiske målsetting.

Men om det finnes flere mulige militære mål for krigen, flere veier å gå, så finnes det ihvertfall kun ett *midlet*: kampen. Dette mente han allerede i «strategien» av 1804. I de forelesningene om «den lille krigen» som han holdt ved krigsakademiet i 1810, presiserer han nærmere at han definerer strategien ved hjelp av midlet og ikke utfra dens mål. Det er fordi midlet (kampen) er unikt og ikke kan elimineres av tanken *uten* å ødelegge selve krigens begrep; målene, derimot, kan være mangfoldige og lar seg ikke behandle på en uttømmende måte.⁵⁶ I *Vom Kriege* beholder han de opprinnelige definisjonene. Selv så sent i arbeidet med manuskriptet holder han på at fiendens hær bør være et prioritert mål.⁵⁷

I krig er kamp det eneste virksomme; og i kampene er ødeleggelsen av den motstående stridskraft midlet til målet. ...

Vi har hittil i vår undersøkelse sett at det i krig finnes mange måter å realisere sin hensikt på, dvs. at det politiske mål kan nåes ad mange veier; men at det bare finnes et eneste middel. Alle bestrebelses på å nå dette målet er derfor underlagt en høyeste lov: avgjørelsen ved våpen.⁵⁸

Det kan synes som om Clausewitz mot slutten av sitt liv mente det samme som i 1804 - at selv om det finnes flere veier for krigføringen å gå, flere operasjonelle mål i krigen, som vil være bestemt av dens politiske målsetting, så er det eneste gyldige *midlet* tilintetgjørelsen av fiendens styrker i kampen. I tillegg kan man så sent som i Bok VIII av *Vom Kriege* finne flere uttalelser som utvetydig viser at Clausewitz så på tilintetgjørelsen av fiendens styrker som det primære militære målet, særlig når krigen nærmer seg sin absolutte, ubegrensede form. Debatten har derfor konsentrert seg om Bok I, kapittel 1, som var det eneste Clausewitz erklærte seg fornøyd med da han forsegleet manuskriptet til *Vom Kriege* kort før sin død i 1831.

Skjer det en grunnleggende endring i hans teoretiske tilnærming i tiden mellom redaksjonen av Bok VIII og Bok I,¹? Betød i så fall denne utvidelsen av den teoretiske horisonten at han oppga forestillingen om at tilintetgjørelsen av fiendens styrker var det ideelle, prioriterte målet for krigføringen?

De to grundigste fortolkerne, Raymond Aron og Azar Gat, kommer her til motsatte konklusjoner. Det kan være greit først å skissere de punktene de er enige om. Begge aksepterer at Clausewitz under arbeidet med bok III-VI beholdt forestillingen om at krigens absolutte form, dens rene begrep, var et ideal som krigføringen også måtte forsøke å nærme seg i virkeligheten, og at tilintetgjørelsen av fiendens hær var det prioriterte militære målet. Mot slutten av arbeidet med Bok VI («Forsvar») ble han imidlertid klar over at det fantes utallige kriger i historien hvor angriperen ikke hadde søkt å nå det målet som han egentlig burde siktet mot, ifølge krigens begrep.⁵⁹ Det fantes altså et stort sprik mellom krigens absolutte begrep og krigshistorien. Det avgjørende problemet for Clausewitz gjennom arbeidet med Bok VII («Angrepet»), Bok VIII («Krigsplanen») og den endelige redigeringen av Bok I, kapittel 1 og 2, ble å løse opp denne motsetningen.

Aron mener at han løste spenningen mellom krigen slik den skulle være og krigen slik den stort sett hadde vært, ved å oppgi idealet og gjøre det om til en *idealtipe*, et verdinøytralt begrep som kun eksisterte i ideenes verden;⁶⁰ krigen opptrådte aldri i dens rene form i virkeligheten, i historien, fordi den alltid var et produkt av, og kontrollert av, politikken. I Bok VIII, kapittel 2 innfører Clausewitz skillet mellom den absolutte og den virkelige krigen, men han ser fortsatt den første som et ideal som bør tilstrebes av enhver som vil lære av teorien: "der han *kan* og der han *må*...."⁶¹ Politikken er et fremmedelement som griper inn og modifierer krigens logiske tendens, slik at den sjelden når fram til sin absolutte form. Det avgjørende nye i Bok I, kapittel 1, ifølge Aron, er at den absolutte krigen nå definitivt er flyttet over i de rene ideenes verden; i den virkelige verden er alle kriger en fortsettelse av politikken med andre midler; alle former som den antar er derfor like legitime.

På denne måten kan Aron også løse problemet med definisjonen av

kampen som det eneste midlet i strategien og loven om at tilintetgjørelsen av fiendens styrker er det prioriterte militære målet. Vi har sett at Clausewitz holdt fast ved disse definisjonene fra 1804, og de gjentas nesten ordrett i Bok I, kapittel 2, noe av det siste han reviderte. Det springende punktet for Aron er at begrepene står i en helt annen teoretisk sammenheng i 1829 enn 25 år tidligere. Det er på det *ideelle eller abstrakte* nivået at kampen er det eneste midlet; i *virkelighetens* kriger har strategien flere veier å gå, kan sette seg andre militære mål enn tilintetgjørelsen av fiendens styrker. Dette siste er bare et prioritert mål i den forstand at det utledes logisk fra den abstrakte definisjonen av midlet; i 1829 er det tidligere normative prinsippet for krigføringen blitt til en idealtipe.⁶²

Det finnes elementer innenfor selve krigens begrep som motvirker tendensene i retning av det ytterste, absolutte. Men politikken er nå ikke lenger et fremmedelement som modifierer den absolutte krigen utenfra. Alle kriger er politiske, og det er ved hjelp av et nytt begrep at Clausewitz, i Arons tolkning, fullender sin teoretiske katedral i Bok I, kapittel 1. Dette begrepet er krigens «forunderlige treenighet»:⁶³

Krigen er altså ikke bare en ekte kameleon fordi den forandrer sin natur i hvert enkelt konkrete tilfelle, nei den er også som totalfremtoning - og da med henblikk på de tendenser som hersker i den - på en forunderlig måte tredobbel. Den er nemlig sammensatt av: den grunnleggende brutalitet ved dens elementer hat og fiendskap,⁶⁴ ved dette blir krigen en blind naturdrift; sannsynlighetens og tilfellets spill, ved dette blir krigen en fri sjelsaktivitet; og dens underordnede natur som politisk verktøy, ved dette blir krigen blott en forstandsvirksomhet.

Med den første av disse sider er krigen mest vendt mot folket, med den annen mest mot feltherren og hans hær, og med den tredje mest mot regjeringene. De lidenskaper som skal flamme opp i krigen, må allerede være tilstede i folkene. Det omfang som motet og talentet skal få innen området for det sannsynlige og tilfældige, er avhengig av feltherrens og hærens egenart. De politiske mål hører utelukkende regjeringen til.

Gat sier derimot at Clausewitz *ikke* oppga forestillingen om at også den virkelige krigen bør føres i overensstemmelse med idealet, der hvor det er nødvendig. Han løste motsetningen mellom absolutt og virkelig krig ved å låne en metode fra Hegels dialektikk som hadde til hensikt å forene motsetninger. Den berømte satsen om at krigen er en fortsettelse av politikken dukker opp i Bok VIII nettopp for å forene den absolutte krigen med den historiske virkeligheten.⁶⁵

Denne enhet [mellom krigens natur og andre menneskelige interesser] består i at krigen er en del av den politiske forbindelsen mellom statene, og ikke på noen måte er noe selvstendig.

...

Selv når krigen er helt krig, dvs. helt ut et uhemmet element av fiendskap, må man forestille seg den slik vi antydte. Er ikke alle de faktorer som den hviler på, og som bestemmer dens hovedretning ... av politisk natur; og henger de ikke så intimt sammen med den politiske forbindelse at det er umulig å skille dem fra denne? - Og dette syn på krigen blir dobbelt viktig når vi tenker på at den virkelige krig aldri er så konsekvent, aldri så rettet mot det ytterste som den skulle være ifølge sitt begrep, men er en halvting, en motsigelse. Og det vil jo si at den ikke bare følger sine egne lover, men også retter seg etter andres lover; og dette andre er politikken.

...

Er krigen en del av politikken, så må den også anta dennes karakter. Der hvor politikken blir stor og mektig, blir også krigen det; og dette kan gå så vidt at krigen nærmer seg sin absolutte skikkelse.

Selv om vi har det over skisserte standpunkt, så behøver vi altså ikke av den grunn å tape krigens absolutte skikkelse av syne; tvertimot må denne alltid spøke i bakgrunnen.

Det er bare ut fra dette vårt synspunkt av krigen igjen blir en enhet; det er kun ut fra dette at det er mulig å betrakte alle de forskjellige kriger som hørende til en art.

I Gats tolkning fører ikke den berømte formuleringen om at krigen kun er en fortsettelse av politikken med andre midler, til at den absolutte krigen flyttes over i ideenes verden som en ikke-normativ, verdinøytral idealtipe. Tvertimot, den redder den egentlige krigen som det konstituerende elementet i fenomenet krig i alle dens former.⁶⁶ I den «forunderlige treenigheten» er den til stede som «den grunnleggende brutalitet som tilhører krigens element».⁶⁷

Jeg synes Gats forklaring av den endelige syntesen virker mest overbevisende, av to grunner. For det første synes det mer sannsynlig at Clausewitz ville forsøkt å redde den innsikten han mente han hadde fått i krigens egentlige natur selv når den så åpenbart avvek fra hele krigshistorien. Han hadde jo selv opplevd den absolutte krigen; om han måtte innrømme at Napoleons krigføring kun var et sjeldent unntak i krigshistorien, ville det være naturlig å beholde troen på at det elementet som fant sitt reneste uttrykk i den, også var tilstede i de andre historiske formene krigen hadde antatt. For å redde sitt teoretiske byggverk hentet han assistanse fra den mest innflytelsesrike filosofiske retningen i 1820-årene, Hegels filosofi, og han begynte å revidere sine ideer ved hjelp av dennes dialektiske metode.

For det andre virker det lite sannsynlig at Clausewitz ville ha vært villig til å oppgi sin orientering mot praksis. Hvis den absolutte krigen ikke eksisterte i virkeligheten, ville den ikke lenger være en norm og en målestokk for feltherren; hvis begrepet ble flyttet over i ideenes verden - hvis idealet ble til idealtipe - ville Clausewitz selv nettopp bli en ren teoretiker.⁶⁸ Når man kjenner det glødende politiske og militære engasjementet som drev ham i forsøket på å gjennomanalysere Frankrikes militære suksesser, hans kompromissløse preussiske patriotisme og hans syn på forholdet mellom stormaktene, er det lite sannsynlig at han ville latt teoriens logikk drive ham til å oppgi de forestillingene han hadde vunnet om hvordan krigen *burde* føres. Nettopp en slik innsikt skulle hjelpe Preussen å hevde seg i den nådeløse stormaktspolitikken. Dette normative elementet beholdes altså, mens han bygger et stadig mer sofistisert teoretisk byggverk rundt det, og den «endelige syntesen»⁶⁹ i Bok I, kapittel 1 *integrerer*

idealforestillingen i hele krigshistorien; den skyves ikke utenfor det historiske forløpet. Ja, selv den «forunderlige treenigheten» har normative konsekvenser: Krigens «grunnleggende brutalitet», som vokser ut av folkets lidenskaper, vil tre sterkere fram jo mer folkets hat og fiendskap dominerer over regjeringens kloke beregning av målsettinger og feltherrens krigføring; i praksis vil det si at jo nærmere krigen kommer folkekrigen, jo mer vil den nærme seg sin absolutte form; da vil den politiske målsettingen bli å overmanne den fiendtlige staten, og det primære målet for de militære operasjonene vil bli tilintetgjørelsen av fiendens styrker.

Det er grunnlag for å si, slik Liddell Hart gjorde i sin kritikk i mellomkrigsårene, at Clausewitz utviklet sin forestilling om krigens natur på grunnlag av et idealisert bilde av Napoleons krigføring. Det tilintetgjørende slaget var det viktigste elementet i Napoleons strategi, men det var ikke det eneste. For å si det enkelt, skapte Clausewitz (som forøvrig på ingen måte var alene om dette) Austerlitz om til et ideal, mens han overså at Napoleon et par uker tidligere ved Ulm hadde vunnet ved å omslutte fienden og avskjære hans forbindelser bakover. Ja, Clausewitz gikk så langt som å hevde at Napoleon aldri benyttet seg av *la manoeuvre sur les derrières*. Dagens krigshistorikere understreker at han gjorde nettopp det under flere av sine felttog.⁷⁰ I sin filosofiske streben etter å trenge inn i den «egentlige naturen» til fenomenet krig foretok Clausewitz noen forenklinger som man også må være klar over hvis man skal gi hans teoretiske innsats den kritiske anerkjennelsen den fortjener. På liknende måte er det ikke tvil om at hans behandling av forholdet mellom offensiven og defensiven - særlig det berømte begrepet «offensivens kulminasjonspunkt» - er sterkt preget av hans egne opplevelser av Napoleons felttog mot Russland i 1812.⁷¹ Og det må understrekes at Clausewitz aldri forsto hva Englands sjømakt hadde betydd for Napoleons endelige nederlag.

For å summere opp, kan vi si at de teoretiske konstantene til Clausewitz sprang ut fra to forhold: hans fiksering på bestemte, men viktige, sider av Napoleons krigføring og det spesifikt tyske kulturelle miljø hvorfra han hentet sine filosofiske og kulturelle modeller. Først når man har avtegnet disse rammene og grensene for hans erkjennelsesarbeid, kan man virkelig verdsette innholdet i det.

Preussens nederlag og gjenreisning

Ved fredstraktatene av Lunéville (1801) og Amiens (1802) kunne Napoleon avslutte krigen mot den andre koalisjonen og konsolidere Frankrikes dominerende stilling på kontinentet. Freden med England varte ikke stort mer enn et år. Fra 1803 til 1805 sto England alene mot Frankrike. Mesteparten av det franske koloniveldet falt i britenes hender, men det var bare ved å reise en ny koalisjon med de kontinentale stormaktene at England kunne håpe på å stanse Frankrikes maktvidelse i Europa. Innen august 1805 hadde England inngått allianser med Russland og Østerrike, og den tredje koalisjonen mot det revolusjonære Frankrike tok form.

21. oktober 1805 ble den lange dragkampen mellom England og Frankrike om sjøherredømmet avgjort av Nelson ved Trafalgar. Storbritannia var sikret mot invasjon, men kunne fortsatt utsettes for økonomisk press gjennom kontinentalsperren⁷² og krysserkrigen mot handelen til sjøs. Uten å vente på denne avgjørelsen brøt Napoleon opp fra kanalkysten i august. I løpet av under to år opplevde Europa noe som aldri tidligere hadde skjedd: I en serie på slag - Ulm, Austerlitz, Jena, Auerstedt, Eylau, Friedland - beseiret *la Grande Armée* alle de andre stormaktene. Østerrike måtte slutte fred i slutten av 1805. Preussen hadde holdt seg utenfor koalisjonen, men da spenningen med Frankrike steg gjennom 1806, allierte det seg til slutt med Russland og erklærte krig i oktober; på under en måned var hæren knust, Berlin okkupert og kongen måtte slutte fred. Napoleon fulgte etter den russiske hæren inn i Øst-Preussen og russisk Polen. Han klarte denne gangen ikke å tilintetgjøre fiendens styrker - Eylau var et blodig, men uavgjort slag som pekte framover mot erfaringene under Russlandsfelttoget, men Tsaren bestemte seg for å slutte fred ved Tilsit i juni 1807.⁷³

Napoleon hadde bygget ut Frankrikes dominerende stilling til et kontinentalt hegemoni uten sidestykke i historien. England kunne ikke gjøre annet enn å opprettholde sin økonomiske blokade, Russland var Frankrikes allierte og den eneste militære motstanden av betydning - den spanske geriljakrigen etter 1808 og den korte krigen mot Østerrike i 1809 - var brysom, men kunne ikke true det franske herredømmet. Disse begivenhe-

tene etterlot et uutslettelig inntrykk på dem som opplevde dem. Ikke i noe land var ydmykelsen dypere, eller viljen til gjenreisning og motstand sterkere, enn i Preussen. Resultatet ble en grunnleggende reform av staten, administrasjonen og militærapparatet. Som en av Scharnhorsts nærmeste medarbeidere sto Clausewitz i sentrum for denne prosessen.

Men først fikk Clausewitz kjenne nederlaget på kroppen. Prins August av Preussen ble tatt til fange etter Auerstedt, og han og hans adjutant ble internert i Frankrike i nesten ett år.⁷⁴ Etter hjemkomsten reiste de våren 1808 til Königsberg, der kongen nettopp hadde godtatt Steins forslag til omfattende sosiale og politiske reformer, og Scharnhorst planla vidtrekkende reformer av militærapparatet. Det viktigste forslaget på dette området var uten tvil innføringen av alminnelig verneplikt. Det var ikke militære nødvendigheter som lå til grunn for denne beslutningen; Preussen led ikke av mangel på mannskaper, til tross for franske restriksjoner på hærens størrelse. Innføringen av alminnelig verneplikt var et politisk tiltak som reformgruppen håpet ville binde borgeren til staten, spre patriotiske holdninger i befolkningen og vekke nasjonens energi. Systemet for utskrivning av militære mannskaper i Preussen var gjennomhullet av alle mulige unntak for bestemte grupper - noe som var typiske for det gamle regimet: adelen, byborgere, jøder, enkelte kristne sekter og sønner av lærere ved universitetet var blant dem som ikke ble innkalt. Nå erklærte en kongelig forordning av august 1808 at «enhver borger er forpliktet til å utføre militærtjeneste»; adgangen til offiserskarrieren ble åpnere, fremmede leiesoldater ble nå utelukket og tjenestetiden redusert. Selv om vedtaket ikke ble fullt gjennomført før i 1813, slo det fast det viktige prinsippet om at alle borgere hadde like plikter i forhold til staten. Det bidro dermed til ytterligere å oppløse det gamle standssamfunnet og styrke den sentraliserte statens grep om befolkningen, som samtidig fikk en sterkere følelse av at den deltok i nasjonens viktigste affærer.⁷⁵

Scharnhorst ledet reformarbeidet fra det nyopprettede krigsministeriet, og Clausewitz ble hans nærmeste medarbeider. Frankrike fulgte nøye med i det som skjedd, for det var ingen hemmelighet at reformgruppen siktet mot å gjenreise Preussens makt for å befri landet fra den franske dominan-

sen. Clausewitz var kompromissløs i sitt hat til Frankrike i sin alminnelighet og Napoleon i særdeleshet. I 1809 tenkte han to ganger på å forlate Preussen og gå i østerriksk eller engelsk tjeneste for å yte et aktivt bidrag til kampen mot den franske keiseren. I 1810 fikk han en ny stilling ved generalstaben og holdt samtidig forelesninger ved krigsakademiet. I løpet av det følgende året økte spenningen mellom de to gjenværende stormaktene i Europa. Napoleons byggverk begynte å slå sprekker, og Russland voldte ham stadig større besvær. Den franske kontinentalsperren belastet de økonomiske interessene til den russiske godseieradelen, og det politiske forholdet mellom de to land forverret seg. Etterhvert som en konflikt syntes stadig mer sannsynlig, utøvde Napoleon et sterkt press for å få Preussen aktivt over på sin side. Scharnhorst måtte trekke seg fra sin stilling etter franske mishagsytringer, og i februar 1812 forpliktet Preussen seg til å stille en kontingent på 20.000 mann til disposisjon for det kommende felttoget mot Russland. Denne gangen gjorde Clausewitz alvor av sin politiske holdning.

Like før inngåelsen av alliansen med Frankrike skrev han sitt berømte *Bekennnisschrift*. Både i språk og innhold har Clausewitz' *Bekennnisschrift* en del til felles med en religiøs trosbekjennelse.⁷⁶ Han taler på vegne både av seg selv og av reformgruppen når han fordømmer de som er villige til å ofre Preussens ære og selvstendighet for den borgerlige sikkerhetens skyld, og han utviser særlig forakt overfor de av kongens rådgivere som er villige til å akseptere Frankrikes dominans. Det er bedre å kjempe og bukke under enn ikke å kjempe. Et ærefullt nederlag legger det moralske grunnlaget for fremtidig gjenreisning.⁷⁷ Den som ville holde staten Preussen oppe, skulle heller gjort alt for å forberede en gjenopptakelse av kampen enn å håpe på en slags selvstendighet under fransk dominans. De to mulighetene Preussen hadde stått overfor var enten den fullstendige underkastelsen under Frankrike, eller organiseringen av en militærstat som kunne hindre Napoleon i å ta landet i besittelse altfor enkelt. Dette ville innebåret innføringen av alminnelig verneplikt, omorganisering av hæren, fjerning av de gamle generalene og stabs-offiserene, økt våpenproduksjon, opprettelsen av en milits. Ja, Clausewitz ville også følge bøndene i Spania og Syd-Tirol og gikk inn for å føre geriljakrig mot okkupanten.

Denne politiske holdningen var uforenlig med den situasjonen Preussen befant seg i, og Clausewitz slo lag med en liten gruppe offiserer som søkte om avskjed fra den preussiske hæren. I mars 1812 trådte han inn i russisk tjeneste.⁷⁸ For tredje gang etter 1794 og 1806 skulle han oppleve krigen som aktiv soldat. Han sto på samme siden som Napoleons motstandere fra hans Russlands-felttog i 1812 til hans endelige nederlag etter de hundre dagene tre år senere. Men hverken i den russiske eller preussiske hæren skulle Clausewitz denne gang utøve den høye kommandoen han drømte om. Mot slutten av året skulle han likevel spille en sentral rolle i en av de viktigste begivenhetene i Preussens historie. Den preussiske kontingenten til Napoleons *Grande Armée* sto under kommandoen til general Yorck, en mann som hadde stått reformgruppen nær. Under tilbaketog gjennom Russland dannet dette korpset baktroppen, og Clausewitz fungerte som mellommann mellom de to sidene. Han fikk overtalt Yorck til å tre ut av fransk tjeneste - vel å merke uten kongens samtykke og mot den preussiske regjeringens erklærte politikk; og det var Clausewitz som selv førte den konvensjonen av Taugoggen i pennen som nøytraliserte de preussiske troppene.

Dette brakte Clausewitz enda mer i unåde hos kongen. Hans nære forhold til Scharnhorst, hans ulydighet i 1812 og hans rolle ved Taugoggen ga ham et ry som en farlig radikaler. Det synes ikke å ha skadet hans muligheter for avansement, men var den viktigste årsaken til at han ikke fikk noen selvstendig kommando da han igjen trådte inn i preussisk tjeneste. I etterkrigstidens konservative atmosfære bidro det til å skyve ham ut på sidelinja. Samtidig kaster disse tre forholdene et ironisk og avslørende lys over hans senere teorier - eller rettere sagt over den måten disse teoriene er blitt tolket i Vesten etter 1945. Det er få sider av *Vom Kriege* som er blitt så ettertrykkelig fremhevet av Clausewitz-renessansen som hans krav om at de militære måtte være betingelsesløst underordnet politikernes kontroll. Men i hans eget liv synes oppsetsighet å ha vært regelen snarere enn unntaket i avgjørende øyeblikk. Dette kravet sprang nemlig ut av Clausewitz' helt spesielle forståelse av Preussens *raison d'état*, som vi skal se på i et senere kapittel. Han kunne ikke forestille seg at det kunne finnes

flere motstridende, men like gyldige syn på statens utenrikspolitikk, ei heller at det skulle kunne oppstå et motsetningsforhold mellom de militæres og den sivile ledelsens tolkning av statsnødvendighetene.⁷⁹ Hvis ikke kongen og hans rådgivere innså disse nødvendighetene, måtte de være forblindet. De militære som handlet i strid med en forblindet statsledelses pålegg, men i pakt med statens viktigste interesser (slik han selv mente han hadde gjort), brøt altså bare i formelt henseende med kravet om at de skulle underordne seg politikken kontroll. I etterkrigstiden er Clausewitz blitt tolket i lys av liberale, konstitusjonelle grunnsatser som han selv ikke delte. Dette reiser spørsmålet om hans holdninger ikke egentlig ville kunne defineres som militaristiske ut fra de samme normene. Dette vil bli behandlet i senere kapitler.

I begynnelsen av 1813 var restene av *La Grande Armée* drevet tilbake til Sentraleuropa. I Berlin holdt man fast ved alliansen med Frankrike, men i Øst-Preussen vedtok stenderforsamlingen å mobilisere en folkemilitær på 20.000 mann og stilte disse styrkene til disposisjon for Yorck. Den prosessen som var blitt innledet ved Tauroggen, kulminerte 16. mars da regjeringen ble tvunget til å skifte side og erklære Frankrike krig. Scharnhorst ble igjen krigsminister. Først nå ble verneplikten innført i fullt monn. Reformpartiet håpet at den fornyede krigen mot Frankrike ville utløse folkets entusiasme og skape en politisk egendynamikk som ville gjøre statens politikk mer uavhengig av kongens beslutninger. Innen høsten 1813 utgjorde den preussiske hæren 270.000 mann (av en halvert befolkning på fem millioner). Clausewitz ble ikke tatt opp igjen i den preussiske hæren før april 1814, og inntil da måtte han bære russisk uniform. Han deltok i det belgiske felttoget mot Napoleon i juni 1815, men til hans store skuffelse ble hans korps detasjert fra Blüchers like før Waterloo, det avgjørende slaget som beseglet Napoleons skjebne.

Fra høsten 1815 var Clausewitz stasjonert ved Koblenz i Preussens Rhinprovinser der han arbeidet som stabssjef for Gneisenau, øverstkommanderende i området. I tiåret etter 1815 ble den politiske atmosfæren i Preussen langt mer konservativ, for ikke å si reaksjonær. Mange av de reformene som ble innført i nødens stund, ble omstøtt. Preussen var den

eneste stormakten som beholdt verneplikten, men adelen gjeninntok sin dominerende stilling innenfor offiserskorpset. Den gamle reformgruppen ble frosset ut av det gode selskap. Middelklassens rolle ble begrenset til militsinstitusjonen *Landwehr*. Drakampen mellom det regulære offiserskorpset og militsen, mellom restaurasjonens konservative politikk og restene av reformprogrammet, mellom aristokratiets preussiske lojaliteter og borgerskapets våknende nasjonale bevissthet, skulle toppe seg i forfatningsstriden mellom kronen og de liberale partiene i begynnelsen av 1860-årene.

Med sin politiske forhistorie kunne ikke Clausewitz regne med spesielt gode karriereutsikter på toppnivå innenfor det militære. I 1818 fikk han et tilbud som skjøv ham ut på sidelinja, men som skulle få stor betydning for hans muligheter til å konsentrere seg om teoretisk arbeid. Han ble utnevnt til leder for *Allgemeine Kriegsschule* i Berlin, og samtidig forfremmet til generalmajor. Han skulle beholde denne rent administrative stillingen i tolv år. I det rådende politiske klimaet fant han det også best å trekke seg unna det offentlige livet og vie seg til det store verket om krigen som tok form gjennom 1820-årene. I slutten av 1820-årene ba Clausewitz om å bli overført til en kommando, og på høsten 1830 sluttet han seg til artilleriet i Breslau. Like etter brøt det ut oppstand i russisk Polen mot Tsar-Russlands undertrykkelse av det polske folket, og Gneisenau, som fikk den militære oppgaven med å forhindre at oppstanden spredte seg til Preussens polske provinser, utnevnte Clausewitz til sin stabssjef. Snart fikk de en ny motstander som det ikke var like lett å forsegle grensene mot: koleraen. I løpet av 1831 ble både Gneisenau og Clausewitz revet bort av den. Blant sistnevntes etterlatte papirer fant hans enke det halvt redigerte manuskriptet til hovedverket, *Vom Kriege*, og allerede året etter kom det ut som de første tre av tilsammen ti bind av Clausewitz' etterlatte papirer.

Utviklingen av *Vom Kriege*

Clausewitz skrev kontinuerlig på det som skulle bli hans hovedverk under sin tid i Berlin, fra 1818 til 1830. I den formen vi kjenner det idag er det ikke et avsluttet hele. Det består av åtte bøker som er blitt skrevet på forskjellige tidspunkter, mens forfatterens teorier og hans metodiske tilnærming var under stadig utvikling. Det er vanskelig å forstå verket uten å kjenne til denne tilblivelsesprosessen, og den viktigste oppgaven til «Clausewitz-filologien» har nettopp vært å rekonstruere utviklingen og slå fast når de enkelte bøkene ble skrevet og om de eventuelt ble redigert i lys av senere innsikter. Clausewitz-familiens arkiver gikk tapt under Annen verdenskrig. Eksegetene har derfor i hovedsak måttet støtte seg på det forfatteren selv sier om verkets tilstand i de notatene han etterlot sammen med det forseglede manuskriptet i 1830, og på det som tidligere kommentatorer fant i arkivet da det ennå eksisterte. Dette er en svært komplisert historie som henger nøye sammen med de forskjellige tolkningene av hovedideene i *Vom Kriege*, og det er ikke mulig å følge debatten her.⁸⁰ Det er nok å si noen ord i utgangspunktet om den rekkefølgen de enkelte bøkene ble til i. Forskerne er idag stort sett enige om kronologien. Detaljene i revisjonsprosessen er det ikke nødvendig å følge her fordi denne studien beskjeftiger seg med hvordan Clausewitz' hovedideer ble tolket av senere generasjoner. Det 19. århundres soldater så på *Vom Kriege* som et gjennomarbeidet hele. De var ikke interesserte i subtile fortolkninger av teksten; de lette etter - og fant - læresetninger for krigføringen som skulle hjelpe dem å vinne den neste krigen.

Clausewitz begynte å skrive på et teoretisk verk om krigen mens han var i Koblenz. Noen innledende bemerkninger fra den tiden ble trykket som et av notatene i forordet til *Vom Kriege*, men selve manuskriptet har ikke overlevd. Vi vet altså ikke hvor mye av dette tidlige arbeidet ble tatt opp i det endelige verket. Det vi kan si er at han arbeidet med manuskriptet gjennom 1820-årene, parallelt med at han skrev historiske analyser av både Fredrik den stores felttog og de han selv hadde deltatt i.⁸¹ I 1827 forelå et manuskript som inneholdt alle åtte bøkene. Etter en omgang med sykdom

det året skrev han det nå så kjente «Nachricht» av 1827, hvori han uttalte seg om det han hadde skrevet og hvordan han planla å redigere det i fremtiden. Enten like før⁸² eller et par år senere skrev han nok et notat om manuskriptet og dets redaksjon, i tilfelle det skulle bli funnet i den uferdige tilstanden etter hans død.

Notatet av 1827 er av sentral betydning fordi Clausewitz der introduserer de to ideene som skulle fungere som rettesnorer for den revisjonen av manuskriptet han vil gjennomføre i de kommende årene. Den ene er at krigen kan anta en dobbel form som avhenger av hvorvidt den politiske målsettingen er begrenset eller ubegrenset. Den andre er at «krigen er intet annet enn en fortsettelse av statspolitikken med andre midler.» Med utgangspunkt i hva de to sene notatene sier om hans planer for revisjonen av de enkelte bøkene, kan vi idag fastslå at bøkene III-VI («Om strategien», «Kampen», «Stridskreftene» og «Forsvaret») er de eldste. De ble for det meste skrevet i årene før 1826 og ble ikke redigert etter 1827. I notatet av det året planlegger han først å gjennomarbeide skissene til Bok VII («Angrepet»), slik at den kan tjene som mal for den øvrige revisjonen. Det ser ikke ut som om han fulgte denne planen. De fleste fortolkerne er enige om at Bok VIII («Krigsplanen») og noen kapitler av bøkene VI og II («Om krigens teori») ble redigert i lys av de sene innsiktene, men at Clausewitz bare var fullt ut fornøyd med den endelige versjonen av Bok I, kapittel 1.⁸³

Vi har allerede drøftet det hovedproblemet som fikk Clausewitz til å foreta denne revisjonen. På grunnlag av sine erfaringer under Napoleonskrigene utviklet han en idealforestilling om krigens «egentlige natur» og følgelig også hvordan krig ideelt sett burde føres. Mot slutten av arbeidet med Bok VI om forsvaret gikk det opp for ham at et vellykket forsvar slett ikke behøvde å føres i overensstemmelse med idealet.⁸⁴ Samtidig ble han gjennom sine krigshistoriske studier stadig mer oppmerksom på at det bare var et fåtall av krigene i historien som tilsvarte det rene begrepet. Denne erkjennelsen truet med å velte hele det teoretiske prosjektet, men Clausewitz løste motsetningen med de to ideene fra 1827: Krigen er et instrument for politikken, og gjennom historien var det den politiske målsettingen til kabinettene⁸⁵ og de samfunnsmessige forholdene som den

politikken vokste ut av,⁸⁶ som ga krigene deres spesifikke karakter. I den tredoble definisjonen av krigen på slutten av Bok I, kapittel 1, fant Clausewitz den tilnærmingen som forente hans opprinnelige forestilling om krigens egentlige natur med de utallige formene den antok i historien. Hvorvidt denne teoretiske løsningen ville ha holdt hvis han hadde kunnet fortsette revisjonsarbeidet, er et åpent spørsmål.

I dette kapitlet skal vi ikke beskjeftige oss så mye med den sene revisjonen av Clausewitz' teorier. Etter Annen verdenskrig har forskningen i de vestlige land lagt stor vekt på å rekonstruere Clausewitz' sene innsikter og hensikter. Imidlertid har disse bestrebelsene delvis vært ledet av et ønske om å nyttiggjøre seg *Vom Krieges* teorier i en tid hvor den internasjonale politikken er preget av helt andre krefter enn 150 år tidligere. Etter to totale kriger hadde atombomben gjort det sikkert at et tredje stormaktsoppgjør ville utslette menneskeheten. De teoretikerne som beskjeftiget seg med krigens rolle i terrorbalansens tid, var naturlig nok særlig opptatt av hvordan konflikter kunne holdes under politisk kontroll og begrenses, og her kom den sene Clausewitz dem i møte. Det var naturligvis også fristende for etterkrigstidens *defense intellectuals* å projisere denne reviderte tolkningen bakover i historien og henge ut alle som tolket Clausewitz annerledes som sneversynte militarister. Det kan imidlertid synes som om den begeistrede Clausewitz-renessansen i Vesten har lest *Vom Kriege* vel så mye gjennom sin egen tids briller som de teoretikerne vi skal drøfte i de følgende kapitlene. Det er ikke særlig historisk å kritisere Moltke, Schlieffen og Foch for å ha lest bestemte læresetninger for krigføringen ut av *Vom Kriege*. Slike normative anbefalinger - utledet av krigens egentlige natur - finnes det faktisk mange av i de ureviderte bøkene.⁸⁷ Og i de få reviderte kapitlene forenes de opprinnelige idealforestillingene og de nye historiske innsiktene ved hjelp av kompliserte filosofiske metoder som har utfordret selv de skarpeste analytikerne i dette århundre.

Tidligere lesere hadde ikke fordel av vår tids kjennskap til *Vom Krieges* tilblivelseshistorie. De leste den som én bok, et gjennomarbeidet hele. Hvis vi skal få et mer historisk rettferdig bilde av hvordan de brukte og misbrukte Clausewitz, må vi begynne med å lese den slik de gjorde og ikke se

deres tolkninger i lys av den «endelige syntesen» som er blitt re-konstruert lang tid etter. Med dette utgangspunktet vil det bli klart at *Vom Kriege* ble tolket på helt spesielle måter i de følgende generasjonene. For å forklare hvorfor disse ensidige tolkningene kunne få en slik gjennomslagskraft er det nødvendig å se dem i lys av forandringene som skjedde både i krigens natur og i de intellektuelle og institusjonelle omgivelsene.

Det er ingen tvil om at *Vom Kriegenes* vektlegging av de moralske faktorenes betydning representerte et av de viktigste framskrittene innen krigsteorien. De blir da også behørig omtalt gjennom hele boken, men særlig i Bok I og III. Det tredje kapitlet av den første boken («Den krigerske genius») beskjeftiger seg med de karakteregenskapene feltherren må være i besittelse av. Den tredje boken om strategien (en av de tidligste delene av *Vom Kriege*) omhandler de midlene som strategien benytter seg av, og de elementene som betinger denne bruken. Kapittel 3-7 tar for seg de moralske størrelsene som til sammen bestemmer en hærs kvalitet. Clausewitz starter med å gjenta den begrepsdefinisjonen han kom fram til allerede i 1804: Strategien er bruken av slaget for å realisere krigens mål. Og han gjenopptar sin polemikk fra den gang mot manøverstrategene

som hevder at alle moralske størrelser burde utelates fra teorien, og at man følgelig bare burde beskjeftige seg med de materielle. Altså at det hele skal reduseres til matematiske forhold mellom likevekt og overlegenhet, tid og rom, linjer og vinkler. ... Forholdet mellom de materielle ting er nemlig alltid meget enkelt; det som er vanskelig, er å forstå de åndelige krefter som er med i spillet.⁸⁸

Clausewitz fortsetter med å behandle strategiens forskjellige elementer. I kapitlene 3-7 tar han for seg de viktigste moralske størrelsene: Feltherrens talent, hærens krigerske dyd og dens kollektive begeistring; mot og utholdenhet. I kapittel 8-13 tar han for seg betydningen av den tallmessige

overlegenheten, overraskelsen, list og konsentrasjon av kreftene.

Her berører vi temaer som skulle få stor betydning for senere tolkninger av *Vom Kriege*. Hvordan så Clausewitz på forholdet mellom de moralske kreftene og den tallmessige overlegenheten? Det er særlig den franske *offensive à outrance*-skolen som i tiåret før 1914 leste et sett med allmenngyldige, tidløse prinsipper om de moralske kreftenes overlegenhet ut av disse overveiningene. Konsentrasjonen av overlegne styrker på ett punkt var forutsetningen for et avgjørende masseangrep; og det var nettopp den offensive ånden som ville gi de franske troppene det moralske overtaket som ville sikre dem gjennombruddet og seieren. Hvor berettiget var Fochs tolkning av Clausewitz på dette punktet; og hvor rett hadde Liddell Hart i å kalle ham the «Mahdi of Mass» som hadde inspirert den offensive krigføringen som førte inn i blodbadet på Vestfronten?⁸⁹

Clausewitz behandler forholdet mellom de moralske størrelsene og den tallmessige overlegenheten, men han fastslår uttrykkelig at hans tankespill utelukkende beskjeftiger seg med situasjonen i hans egen samtid.⁹⁰ Som det ofte gjøres i samfunnsvitenskapelige analyser ved bruk av modeller, holder han, innenfor gitte parametre, først den ene, så den andre faktoren konstant. I Europa etter Napoleonskrigene har hærene «nådd frem til omtrent samme punkt hva angår ferdighet og instruksjon»; det vil si at ingen av dem er i besittelse av en avgjørende teknologisk eller organisatorisk fordel i forhold til de andre. Når de faktorene forutsettes konstant, vil de moralske kreftene gi utslaget - altså «... kan det ikke nektes at det er hærens kollektive begeistring og dens krigsrutine som er av størst verdi.»⁹¹

Clausewitz døde før han kunne se de vidtrekkende konsekvensene av den industrielle revolusjonen på det militære området. I løpet av hans karriere som aktiv soldat skjedde det ingen grunnleggende nyvinninger innen krigsteknikken. Det var de politiske omveltningene i Frankrike som gjorde det mulig å revolusjonere krigføringen. Selv det organisatoriske grunnlaget for Napoleons *Grande Armée* ble lagt før revolusjonen. I likhet med Jomini konsentrerte han seg nesten utelukkende om å analysere de operasjonelle sidene av strategien. Men han var realistisk nok til å understreke at det var *i hans samtid* at de moralske kreftene og den tallmessige

overlegenheten var de avgjørende elementene i strategien.

I kapittel 8 av Bok III foretar han et nytt tankespill. Hvis man i tillegg til de teknologiske og organisatoriske faktorene også forutsetter at ingen hær har et avgjørende moralsk overtak over de andre, *da* vil den tallmessige overlegenheten gjenstå som den avgjørende faktoren innenfor strategien. I *datidens situasjon* spiller tallene en større rolle enn på Fredrik den stores tid. Rent bortsett fra denne grunnleggende forskjellen mellom epokene, må man se på den situasjonen som feltherren står overfor i en bestemt krig. Da er teknologien og hærens krigerske dyder gitte størrelser; kabinettet har bestemt hærens størrelse, og det er lite å gjøre med det på kort sikt. Det spillerommet som gjenstår for feltherrens frie virksomhet, det er kombinasjonen av de gitte styrkene for å skape en tallmessig overlegenhet på et bestemt sted til en bestemt tid:⁹²

*Hvis vi avkler et slag alle de spesielle modifikasjoner som det har i virkeligheten ... og ser vi videre bort fra troppenes forskjellige verdi, har vi ikke noe tilbake enn det nakne begrep om et slag, dvs. en formløs kamp, hvor bare de kjempendes antall er avgjørende.*⁹³

...

*Det blir derfor hans [feltherrens] oppgave ved en dyktig disponering av midlene å forsøke å skaffe seg en relativ tallmessig overlegenhet der hvor han ikke kunne få den absolutte.*⁹⁴

Det burde gå fram av det foregående at Clausewitz i dette tilfellet ikke stilte opp tidløse regler for strategien, men tok uttrykkelig forbehold om at han kun drøftet situasjonen i restaurasjonens Europa. Når det gjaldt denne epoken la han stor vekt på betydningen av den tallmessige overlegenheten og litt mindre vekt på betydningen av de moralske faktorene. Men han visste at krigen er en kameleon som skifter karakter ettersom de historiske determinantene endrer seg. De som nitti år senere hevdet at troppenes moral - deres offensive ånd - og den tallmessige overlegenheten på det avgjørende punktet ville bære bølger av ubeskyttede soldater gjennom maskingeværenes og artilleriets metallhagl, gjorde seg altså skyldig i en

grov forvrengning av Clausewitz da de hevdet å ha hans autoritet for sine dogmer. Liddell Hart hadde delvis rett da han påsto at Clausewitz skapte en idealforestilling om krigens egentlige natur på grunnlag av et forvridd bilde av Napoleons krigføring. Men han tok feil da han døpte den preussiske krigsfilosofen om til «the Mahdi of Mass»,⁹⁵ fordi hans analyse av den tallmessige overlegenhetens betydning for strategien uttrykkelig begrenses til situasjonen slik den var i forfatterens samtid.

Vom Kriege analyserer føringen av «den store krigen», dvs. strategien. Clausewitz hadde også fore å skrive et eget verk om taktikken, men han kom ikke så langt. Bok IV tar for seg slaget, men den er av underordnet betydning i forhold til verkets egentlige tema. Etter å ha analysert sammensetningen til stridskreftene i Bok V belyser Clausewitz hovedtemaet igjen fra to nye synsvinkler. Bok VI tar for seg forsvaret, og Bok VII angrepet. Også her er innfallsvinkelen til denne undersøkelsen spørsmålet om hvorvidt de senere fortolkerne av Clausewitz har overdrevet hans rolle som offensivens profet. Hvordan så han på forholdet mellom den offensive og defensive krigføring? Hvilke fortrinn hadde de respektive formene, og hvilken av dem var sterkest innen henholdsvis taktikken og strategien?

Ifølge Clausewitz i Bok VI, kapittel 1 av *Vom Kriege* ligger det i forsvarets begrep «at man avverger et fremstøt»; dets kjennetegn er «at man avventer dette fremstøt»; og målet for forsvaret er å opprettholde, bevare det man har.⁹⁶ Forsvaret er altså ikke noen passiv venteprosess. Det er per definisjon angriperen som tar initiativet, men for å bevare sitt eget må forsvarerer før eller siden gå over på offensiven for å slå angriperen tilbake. Enhver offensiv svekkes jo lenger den beveger seg framover, inntil angriperen når et punkt hvor han må begynne å forsvare det han har erobret. Dette punktet, der angrep slår over i forsvar, er angreps kulminasjonspunkt. Når angriperen beveger seg forbi det, må forsvarerer slutte avventingen og sette inn sitt motangrep for å slå ham tilbake. Det er altså avvergelsen, det å slå tilbake angriperens framstøt, som er den sentrale forestillingen i Clausewitz' definisjon av forsvaret, og den innebefatter både kjennetegnet, avventingen, og målet, opprettholdelsen.⁹⁷

Ja, Clausewitz går lenger og påpeker i femte kapittel at det er gjennom forsvarets avvergelse at det overhodet kommer til krig. Angriperen vil jo aller

helst erobre uten krig; først når han møtes med *aktiv* motstand, oppstår krigen:⁹⁸

Selv om hensikten med krigen bare skulle være å opprettholde status quo, vil det at man bare tilbakeviser et fremstøt stride mot krigens begrep. Det å føre krig er nemlig uimotsigelig noe mer enn bare å avfinne seg med det som skjer. ...

Krigen er i høyere grad til stede for forsvareren enn for erobreren; det er nemlig først i og med dennes innmarsj at forsvaret blir nødvendig, og med det krigen. Erobreren er alltid fredselskende (noe Bonaparte også stadig forsikret at han var), han marsjerer nemlig gjerne uten kamp inn i vårt land. Men at han ikke skal kunne gjøre dette, må vi ville krigen; og altså også forberede den.

Men dette betyr ikke at angrep og forsvar ikke er forskjellige fra hverandre. De står riktignok i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre, sier han i kapittel 16 av Bok I (der han forklarer hvorfor det kan inntre en stillstand i krigshandlingene), men denne polariteten gjelder bare i forhold til det målet de har felles: avgjørelsen. Hvis de to formene for krig - angrep og forsvar - hadde vært helt like, ville krigen vært et null-sum spill omkring avgjørelsen - det den ene vant ville den andre tape - og en stillstand i krigshandlingene ville være en logisk umulighet. Men de er ikke like. I et av sine siste notater stiller Clausewitz opp en rekke satser som han mener er selvnynnsende fordi de lett kan bevises. De første to er:⁹⁹

... at forsvaret er den sterkere av de to formene og at den har en negativ målsetting; at angrepet er den svakere og at den har en positiv målsetting.

På den ene siden er det altså en gjensidighet i handlingen mellom angrep og forsvar. På den andre siden er disse to former for handling ikke like; forsvaret er sterkere enn angrepet.¹⁰⁰ Den mest innlysende grunnen til dette er at:¹⁰¹

Det er lettere å holde på noe man har enn å skaffe seg noe nytt. Hvis vi forutsetter at midlene ellers er like, så følger det herav at forsvar er lettere enn angrep. Men hvorfor er det lettere å opprettholde enn å bevare? Fordi all den tid som i krig forblir ubenyttet vil veie til fordel for forsvareren. Han høster altså der hvor han ikke har sådd.

Det er heller ikke noen tilfeldighet at gjennom hele krigshistorien har den underlegne part alltid valgt forsvaret. Forsvarets styrke kompenserer for underlegenheten. Men bortsett fra denne generelle regelen, hvilke faktorer er det ellers som virker til forsvarets eller angrepets fordel, på det taktiske eller på det strategiske nivået? I Bok VI, kapittel 2, 3 og 4 skiller Clausewitz ut seks slike faktorer. Tre spiller en særlig rolle for utgangen av et slag, altså på det taktiske planet; disse pluss enda tre utøver en innflytelse over utgangen av et felttog, altså på det strategiske planet.

Innen taktikken har angriperen fordel av overraskelsen og av et angrep som lanseres samtidig fra flere hold. Forsvareren alene har fordel av terrenget, men kan også ha fordel av overraskelsen under sine motangrep. Men det betyr ikke at man kan stille opp noen generell regel om hvilken form som er mest fordelaktig innen taktikken. Tvertimot viser krigshistorien at forandringer i organisasjon og oppstilling under kampen har gitt snart angrepet, snart forsvaret betydelige fordeler ved at man har kunnet utnytte disse faktorene på forskjellig måte.¹⁰²

Men om Clausewitz ikke ville stille opp noen regel for hvilken form som var den sterkeste innen taktikken, har vi sett at han mente det var svært enkelt å bevise at forsvaret var den sterkeste formen innen strategien. Dette skyldtes at de tre tilleggsfaktorene som spilte en rolle for angrep og forsvar på dette nivået, nesten utelukkende kom sistnevnte form tilgode. De er for det første den støtten som krigsteatret kan gi i form av festninger, magasiner osv. Det sier seg selv at disse befinner seg i forsvarerens hånd og at det koster angriperen krefter å erobre dem. For det andre er det folkets støtte, som jo vil tilfalle forsvareren så sant landet ikke er splittet i fiendtlige leire eller folket føler seg undertrykt av sin regjering. Den tredje faktoren, utnyttelsen av de store moralske størrrelsene, taler nok i utgangspunktet til fordel for angriperen, men

de motkreftene som vekkes til live i det erobrede folk og dets hær kan etter hvert bli betydelige, samtidig som erobrerens moral stilles på en stadig hardere prøve etterhvert som hans ressurser utsettes for slitasje.

Av denne analysen mente Clausewitz å kunne trekke den entydige konklusjonen at den strategiske defensiven var den sterkeste formen for krigføring. Og denne uttalelsen har kommet til heder og verdighet i etterkrigstidens Clausewitz-renessanse fordi den viser i hvilken grad det 19. århundres militære tenkere feiltolket Clausewitz som offensivens profet. Azar Gat har imidlertid påpekt at bildet er noe mer komplisert.¹⁰³ Som nevnt i kapitlet om de teoretiske konstantene, var Clausewitz fra 1804 og framover en tilhenger av at krigen skulle føres så energisk som mulig. Det er god grunn til å tro at han senere ikke modifiserte dette synet i vesentlig grad. Også i *Vom Kriege* beskriver han forsvaret som et nødvendig forstadium til motangrepet. Den tilsynelatende motsetningen i hans syn på defensiven kan løses opp hvis man presiserer at han så offensiven som den *ideelle* formen for krigføring, men at han samtidig så defensiven som den *sterkeste* formen. Offensiven er mest i overensstemmelse med krigens «egentlige natur», men defensiven har de nevnte fortrinn. Hvis det ikke hadde vært slik, ville jo ingen velge defensiven. Når man under utallige kriger ser at den svakeste part velger å kjempe defensivt, er det nettopp fordi fordelene ved denne formen for krigføring helt eller delvis oppveier forskjellen i styrke mellom de to partene. Clausewitz' preferanser er imidlertid klare i hans analyse av forholdet mellom de to formene. (Og den analysen er igjen en abstrahert idealversjon av hans erfaringer under Napoleons Russlands-felttog i 1812): Angrepet svekkes idet det skrider framover, inntil det når kulminasjonspunktet der angriperens offensiv går over i et forsvar av det han har oppnådd. Forsvareren velger defensiven så lenge han er den svakere part, men når angrepet når kulminasjonspunktet, må han selv gå over til offensiven.

Det er to ting å holde fast ved her. For det første, som Azar Gat påpeker, gir Clausewitz' abstrahering av Russlands-felttoget *ikke* en uttømmende analyse av de mange historiske forhold som har eksistert mellom offensiven og defensiven. For det andre er det ikke helt urimelig å se

Clausewitz som offensivens profet. *Men* det betyr ikke at han hevdet at hans beskrivelse av forholdet mellom angrep og forsvar ville være den samme til alle tider. Han var fullt klar over at styrkeforholdet mellom de to - særlig på det taktiske planet - endres over tid. Hans *anbefaling* av offensiven fritok ikke senere militæranalytikere fra plikten til å analysere hvordan dette forholdet artet seg i deres egen tid. Og den tillot dem heller ikke å opphøye anbefalingen til et *dogme*. En faktor som imidlertid skulle få stor betydning for den relative styrken til de to krigsformene, var den teknologiske utviklingen. Vi har allerede sett at Clausewitz fullstendig overså mulighetene som lå i denne; han konsentrerte seg utelukkende om å analysere den operasjonelle strategien, altså bruken av stridskreftene. I tiårene som fulgte hans død skulle økningen i både ildkraft og mobilitet ha en avgjørende innflytelse på angrepets og forsvarets relative styrke på både det taktiske og strategiske planet. Men disse nye kreftene var ikke entydige i sin virkning, og de ga seg forskjellige utslag under forskjellige geografiske forhold og i forskjellige perioder.

Clausewitz' understrekning av den strategiske defensivens overtak må derfor analyseres i forhold til den teknologiske utviklingen i hver enkelt periode. Moltke d.e. kunne nok ha rett da han mente at i hans tid var den strategiske offensiven kombinert med den taktiske defensiven blitt den sterkeste formen for krig. Preussens fordel innen jernbaneutbyggingen og mobiliseringen kunne overvelde Østerrikes og Frankrikes strategiske defensiver, mens bakkladervevret og riflede stålkanoner kunne stanse de fleste angrep på slagmarken. Men den samme teknologien styrket den strategiske *defensiven* under den samtidige amerikanske borgerkrigen. Og etterhvert som de europeiske generalstabene etterliknet det preussiske mønsteret etter 1871, ble det stadig mindre sannsynlig at en hurtig mobilisering ved hjelp av jernbanen ville kunne skaffe én side et avgjørende strategisk overtak. Tvertimot kunne nå teknologien regnes med i tillegg til de faktorene som Clausewitz hadde påpekt tjente til fordel for den strategiske defensiven. De som mest iherdig prekte offensivens fortrinn i tiåret før 1914, sto derfor overfor en ganske krevende oppgave, særlig når de skulle bruke Clausewitz som autoritet for sine doktriner. Vi skal se på noen

av deres kreative teoretiske innfall nedenfor og samtidig lete etter det egentlige opphavet til denne offensivens ideologi.

Som tidligere nevnt var det under arbeidet med slutten av Bok VI om forsvaret at Clausewitz ble oppmerksom på at det slett ikke var sikkert at begge sider i en krig ville strebe etter en avgjørelse i slaget. Tvert imot kunne forsvareren benytte seg av defensivens iboende fordeler for å utmatte fiendens angrep og på den måten svekke hans krigsvilje. Dette ledet Clausewitz inn i den store utvidelsen av hans teoretiske horisont; han løste motsetningen mellom sitt ideal for krigføringen og den krigshistoriske virkeligheten ved den berømte satsen om at krigen kun er en fortsettelse av politikken iblandet andre midler. I notatet av 1827 stiller han opp programmet for det videre revisjonsarbeidet med manuskriptet. I to brev som han skrev til major Roeder samme år,¹⁰⁴ gjentar han tankene fra notatet og går inn på det problemet som han skulle behandle i detalj i Bok VIII om krigsplanen. Siden krigen kun er en fortsettelse av politikken, må det være sistnevnte som beholder kontrollen både før, under og etter krigshandlingene. Denne tanken og de praktiske konsekvensene av den opptar ham både i brevene til majoren og i Bok VIII. Roeder hadde bedt Clausewitz kommentere et hypotetisk krigsspill, men det ville han ikke gjøre fordi han mente det var meningsløst å analysere en krig uten å kjenne de konkrete politiske forhold som den vokste ut av.

Disse overveiningene omkring forholdet mellom politikk og krig, og mellom kabinettet og feltherren, har stått i sentrum for etterkrigstidens Clausewitz-renessanse. Men uansett hvor nyttig man har funnet dem etter 1945, må det ikke skygge for det faktum at de er et sent produkt av hans tenkning, ihvertfall i denne eksplisitte formen. De er av avgjørende betydning for tolkningen av den «filosofiske» Clausewitz (mannen som først og fremst var opptatt av forholdet mellom krig og politikk og av de mangfoldige historiske variasjoner i fenomenet krig som oppsto i samfunnsendringenes kjølvann). Den «militære» Clausewitz er derimot ikke så populær blant dagens sivile forsvarsteoretikere som han var blant soldatene for hundre år siden. Det betyr ikke at han ikke har eksistert.

I de to resterende delene av studien vil jeg gradvis flytte oppmerksom-

heten fra de praktiske konsekvensene av Clausewitz' normative prinsipper for krigføringen - særlig under de tyske samlingskrigene - og over til de sentrale spørsmålene omkring forholdet mellom politikk og krig i nasjonalismens, den industrialiserte folkekrigens og til slutt i imperialismens tidsalder. Sagt på en annen måte, blir problemstillingen fra temaer knyttet til den «militære» Clausewitz over til de sentrale forestillingene til den «filosofiske» Clausewitz. Dette innebærer at jeg kommer til å behandle Moltkes syn på sentrale elementer i Clausewitz' analyse av krigen, men ikke Schlieffens eller Bernhardis. Det betyr ikke at sistnevnte ikke hadde særlig å si om konkrete militærtekniske problemer. Tvert imot, han var en av samtidens mest ansette teoretikere. Men det er hans politiske verdensbilde, hans syn på forholdet mellom krig og fred, som er av interesse i en sammenlikning med Clausewitz. Og det som forbandt og som skilte de to på dette feltet kan bare forstås mot bakgrunnen til utviklingen i tysk nasjonalisme - fra kampen mot Napoleon til imperialismen, og inn i fascismen.

Noter

¹ «Siden Bonaparte er altså krigen igjen blitt en sak for hele folket; og derved har den også antatt en helt ny karakter, eller rettere: den har nærmet seg sin sanne natur, sin absolutte fullkommenhet.» Om krigen, s.144 (VIII, 3B, s.972).

² Paret: Clausewitz and the State, s.13-29.

³ Inntil nylig var historiografien dominert av de jakobinske og marxistiske tolkningene av den revolusjonære krigen: Sommeren 1792 reiste det franske folket seg mot inn- og utenlandsk undertrykkelse og skapte samtidig det første sosiale demokratiet. Simone Weil påpekte i 1933 at venstresidens idealisering av 1792-3 var basert på en myte. Krigen var hoffets og storborgerskapets komplott mot folkets frihet. Deres personlige maktkalkyle slo riktignok feil, samfunnsmotsetningene skjerpet seg og de ble henrettet i 1793. Men krigsutbruddet betød dødsstøtet for ethvert håp om demokrati. Jakobinerne kunne ikke realisere sine sosiale og politiske idealer under slike forhold. Krigens logikk tvang dem til å suspendere den demokratiske konstitusjonen av 1793 og opprette et blodig terrorveld; derved beredte de grunnen for Napoleons militære,

byråkratiske og borgerlige despoti. *Réflexions sur la guerre*, s.293-5. To nye undersøkelser av dette viktige temaet er T.C.W. Blanning: *The Origins of the French Revolutionary Wars*, og Frank Attar: *1792, la Révolution française déclare la guerre à l'Europe*. Sistnevnte oppsummerer sine konklusjoner i *L'histoire*, nr. 159 (oktober 1992), s.26-33.

⁴ «Unlike the state, the Revolution had need of war, without which its impetus, rhetoric, and terror would never have reached their peak. Having enemies abroad helped define the enemy at home and made him more vulnerable; the reciprocity of politics and war infused each with greater energies.» Paret: *Clausewitz and the State*, s.21.

⁵ *Vom Kriege III*, 18, s.415.

⁶ Paret: *Clausewitz and the State*, s.27.

⁷ Paret: *Conscription and the End of the Ancien Régime*, s.64-6.

⁸ For de umiddelbare følgene av rekvisisjonsloven, se Bertaud: *The army of the French Revolution*, s.102-32.

⁹ For presisjonens skyld: Clausewitz selv bruker begrepet «folkekrig» kun i betydningen geriljakrig. Den betydningen jeg gir det her - krigen mellom hele nasjoner - stammer fra en senere tid.

¹⁰ I Norge har Stein Mehren vært særlig opptatt av denne konsekvensen av Clausewitz' tenkning. Se romanen *De utydelige* (1971) og den langt lettere tilgjengelige artikkelen *Karl von Clausewitz og tidenes krig*.

¹¹ Michael Howard: *War in European History*, s.87.

¹² Det store unntaket i dette bildet er utslettelsen av den polske staten, som ble delt mellom Preussen, Østerrike og Russland i 1772, 1793 og 1795.

¹³ Utlendingene, fordelt på sveitsiske, tyske og irske regimenter, utgjorde rundt 10 prosent av den stående hæren i 1789, Paret: *Conscription and the End of the Ancien Régime*, s.54.

¹⁴ Rothenberg: *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, s.29.

¹⁵ Om forsyningsproblemet, se Ritter: *Friedrich der Große*, s.167ff.

¹⁶ Rothenberg: *Art of Warfare*, s.14.

¹⁷ En god innføring i bakgrunnen for militære teorier på 1700-tallet er fortsatt Palmer: *Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War*. De fremste manøverstrategene, Puysegur, Lloyd og Bülow ble karikert av Clausewitz og hans disipler; de får en viss oppreisning i Azar Gat: *Origins of Military Thought*, s.33-6, 67-94.

¹⁸ Disse sammenhengene belyses av bidragene i Kroener: *Europa im Zeitalter Friedrichs des Grossen*.

¹⁹ Sitert i Hans Delbrück: *Über den Unterschied der Strategie Friedrichs und*

Napoleons», s.22.

²⁰ Rothenberg: *Art of Warfare*, s.14-16. Ritter: *Friedrich der Grosse*, s.178.

²¹ Jeremy Black: *Eighteenth-Century Warfare Reconsidered*, s.218.

²² Masseutskrivning basert på verneplikt.

²³ Howard: *War in European History*, s.83f.; Rothenberg: *Art of Warfare*, s.127-38.

²⁴ *Ibid*, s.154.

²⁵ *Ibid*, s.24-8, 107f., 143-5.

²⁶ Sitert i *Ibid*, s.147.

²⁷ Paret: *Clausewitz and the State*, s.34-55.

²⁸ *Ibid*, s.56-77.

²⁹ *Ibid*, s.78-97.

³⁰ *Strategie (1804) og Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow (1805)*; begge finnes nå i Clausewitz: *Verstreute kleine Schriften*, utg av Werner Hahlweg (Osnabrück, 1979). Utgiveren Kessels innledning til førsteutgaven av *Strategie (Hamburg, 1939)* er imidlertid også nyttig.

³¹ For Scharnhorst, se Paret: *Clausewitz and the State*, s.56-77; Gat: *Origins of Military Thought*, s.156-67. Paret gjør Scharnhorst til en overgangsfigur, mens Gat setter ham tilbake i opplysningstiden.

³² Paret: *Clausewitz and the State*, s.165-8; og, særlig, Gat: *Origins of Military Thought*, s.175-89.

³³ *Ibid*, s.160-63. Clausewitz' senere metodiske overveininger finnes i *Vom Kriege*, Bok II («Über die Theorie des Krieges»), s.279-300.

³⁴ For Bülow, se Aron: *Penser la guerre*, I, s.77-80, 396-99; Gat: *Origins of Military Thought*, s.79-94 også Paret: *Napoleon as Enemy*.

³⁵ Aron: *Penser la guerre*, I, s.89-83; Paret: *Clausewitz and the State*, s.91-3.

³⁶ Aron ser i Clausewitz' betraktninger omkring begrepsdannelsen «en metode som han fulgte gjennom hele livet», nemlig den dialektiske metoden som analyserer et fenomen ved å stille antitetiske begrepspar opp mot hverandre og undersøker forholdet mellom dem (*Penser la guerre*, I, s.81f.). Jeg tror Gat har rett når han sier at Aron projiserer denne metoden, som Clausewitz lånte fra Hegel mot slutten av sitt liv, 20 år tilbake i tiden. Tvertimot viser sitatet fra 1805 innflytelsen fra Kant: begreper må avsløre sakens essens, dens natur, og den naturen finnes ikke i grenselandet mellom to begreper - fordi det er nettopp der essensen opphører - eller i motsetningen mellom dem - fordi begrepet reflekterer sakens natur, ikke definerer den i forhold til noe utenforliggende. (Gat: *Origins of Military Thought*, s.228f.). Clausewitz var ikke en filosof som utviklet sitt eget

system, men en meget intelligent, selvstendig tenker som registrerte strømningene i tidens åndsliv og absorberte det han trengte til sitt eget prosjekt.

³⁷ Kessels innledning til *Strategie*, s.22.

³⁸ *Ibid*, s.28f..

³⁹ *Bemerkungen*, s.80f.; Paret: *Clausewitz and the State*, s.94. Gat: *Origins of Military Thought*, s.176-82.

⁴⁰ *Bemerkungen*, s.79, 81.

⁴¹ F.eks. Liddell Hart: *Das Ziel im Kriege: Schlacht oder Manöver?*, s.112; d.s. *Strategy: The Indirect Approach*, s.353.

⁴² *Først og fremst* i Bok I, kapittel 3-5 og Bok III, 3-7.

⁴³ *Strategie*, s.82.

⁴⁴ *Særlig det andre kapitlet*, f.eks. s.100f..

⁴⁵ Liddell Harts betegnelse fra hans mest kompromissløse oppgjør med Clausewitz: *The Ghost of Napoleon*.

⁴⁶ *Strategie*, s.52. Clausewitz' understreking.

⁴⁷ *Ibid*, s.62-4. Denne siste formaningen har overskriften «Grundsatz der Tätigkeit».

⁴⁸ *Ibid*, s.50. Formuleringen hadde mye til felles med en som Bülow utviklet et par år senere, se Paret: *Clausewitz and the State*, s.93f.. De to hadde altså også noe til felles.

⁴⁹ I det norske utvalget fra *Vom Kriege* bruker oversetteren «mål» om både *Zweck* og *Ziel*; i tillegg brukes «siktepunkt» for det militære målet (*Om krigen*, s.3-6). Ved å bruke hhv. «målsetting» og «mål» kan de kanskje lettere skilles fra hverandre.

⁵⁰ *Strategie*, s.51. Understrekingen i det følgende sitatet stammer fra Clausewitz.

⁵¹ Honig påpeker at misforståelsen styrkes ved at Paret oversetter *lähmen* med *immobilize*. Se Paret: *Clausewitz and the State*, s.90f., og Jan Willem Honig: *Interpreting Clausewitz*, s.575f..

⁵² Dette notatet ble funnet forseglet sammen med manuskriptet til *Vom Kriege* etter Clausewitz' død i 1831. Her innfører han to termer som skulle danne utgangspunktet for hans videre revisjon av verket. Clausewitz-renessansen etter Annen verdenskrig har kretset rundt disse to formuleringene: Krigen kan anta to forskjellige former, avhengig av om den politiske målsettingen er begrenset eller ubegrenset; og krigen er kun en fortsettelse av politikken med andre midler. Notatet er ikke gjengitt i det norske utvalget.

⁵³ Aron: *Penser la guerre*, I, s.92.

⁵⁴ *Om krigen*, s.22. Mine understrekinger.

⁵⁵ Aron: *Penser la guerre*, I, s.92f. Prinsippene finnes bl.a. i et tillegg til den 19. utgaven av *Vom Kriege*, s.1041-86.

⁵⁶ *Der Kleinkrieg*, s.237. Min understrekning.

⁵⁷ Bok I, kapittel 2 ble sannsynligvis redigert rundt 1828-1829.

⁵⁸ *Om krigen*, s.30, 33.

⁵⁹ *Vom Kriege*, VI, 30, s.833f.

⁶⁰ Wehler sammenlikner Clausewitz' «absolutte krig» med både Kants *Ding an sich*, Marx' modell av den «rene kapitalismen» (som aldri har eksistert) og Max Webers idealtyper. *Absoluter und totaler Krieg*, s.224.

⁶¹ *Vom Kriege*, s.645; *Om krigen*, s.138.

⁶² Aron: *Penser la guerre*, I, s.177ff.; s.180: «Clausewitz, ne parvient à sau-
vegarder dans le Traité les définitions qu'il a élaboré dans sa jeunesse qu'en
limitant leur validité à une guerre abstraite qui ne constitue pas, pour les chefs
de guerre ou de l'état, une référence exclusive.»

⁶³ *Om krigen*, s.20f..

⁶⁴ Denne unøyaktige oversettelsen er uheldig, som vi skal se nedenfor. Originalen lyder: «... zusammengesetzt aus der ursprünglichen Gewaltsamkeit seines Elementes, dem Haß und der Feindschaft, die wie ein blinder Naturtrieb anzusehen sind, [min fremhevelse] ...» Som hjelpeverbet antyder, er hat og fiendskap likestilt med den «grunnleggende brutalitet»; dvs. brutaliteten vokser ut av krigens element. Hat og fiendskap kommer til, de er ikke krigens elementer.

⁶⁵ *Om krigen*, s.153f. (VIII, 6B, s.990f.). Clausewitz' understrekning.

⁶⁶ Gat: *Origins of Military Thought*, s.236. «He considered the concept of absolute war as an analysis of the actual forces which in his view comprise the nature of war.»

⁶⁷ Mitt forslag til oversettelse av den sentrale formuleringen, se fotnote 64 over.

⁶⁸ Da Gerhard Ritter skrev sin Clausewitz-analyse under Annen verdenskrig, så han sistnevntes egentlige originalitet i oppdagelsen av begrepet om den absolutte krigen; og det var en selvfølge for Ritter at Clausewitz også så den absolutte krigen som et ideal for krigføringen. Derimot mente han at Clausewitz' senere oppdagelse av kriger med begrensede målsettinger hadde «rein theoretische, mehr kriegsgeschichtliche als praktische Bedeutung». (*Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.87). Aron har sikkert rett i sin kritikk av den siste påstanden. Begrensede kriger tilhører for Clausewitz uten tvil virkeligheten, og deres særegne karakter har viktige, praktiske konsekvenser for krigføringen - ikke minst når det gjelder bestemmelsen av det militære målet. Men Aron går til den annen ytterlighet og sier at Clausewitz i tiden mellom

skrivningen av Bok VIII og redaksjonen av Bok I, kapittel 1 gjorde den absolutte krigen om til en idealtipe. Han slutter å interessere seg for hvordan idealet påvirker krigføringen og blir en ren teoretiker: «...Clausewitz, quand il écrit le *Traité*, est essentiellement un théoricien, il n'est donc doctrinaire d'aucune espèce de guerre, il est théoricien de la diversité des guerres...», Aron: *Penser la guerre*, I, s.429f. Gat avviserer derimot «the preposterous idea that Clausewitz was concerned with the nature of war, as distinct and remote from any normative approach to the actual conduct of war. Nothing could be further removed from Clausewitz's own motives and work throughout his life.» (*Origins of Military Thought*), s.252. Den mest sannsynlig tolkningen synes å være at den absolutte og den begrensede krigen var like virkelige for Clausewitz, og at han fortsatte å se den førstnevnte formen som et ideal for den praktiske krigføringen helt til slutten av sitt liv.

⁶⁹ Denne betegnelsen stammer fra Aron. I den ligger det implisitt at Clausewitz ikke ville hatt flere problemer under sitt videre teoretiske prosjekt. Mon det? I så fall er det flaks at han rakk å skrive ned innsikten like før han døde.

⁷⁰ Weigley: *The Age of Battles*, har 22 sidehenvisninger i registeret.

⁷¹ Se særlig Gat: *Clausewitz on Defence and Attack*.

⁷² Ved forskjellige dekreter forbød Napoleon enhver form for handel mellom de kontinentale statene og England. Ved å sperre kontinentet som eksportmarked for britiske varer, håpet han å provosere en finanskriser i landet.

⁷³ Litteraturen er uendelig. En kort oversikt som gir en innføring i de viktigste temaene for våre formål er Peter Paret: *Napoleon and the Revolution in War*.

⁷⁴ Paret: *Clausewitz and the State*, 124-32.

⁷⁵ Se Paret: *Conscription and the End of the Ancien Régime*, s.66-74; og d.s.: *Clausewitz and the State*, s.138-40.

⁷⁶ «...ich glaube und bekenne, daß ein Volk nichts höher zu achten hat, als die Würde und Freiheit seines Daseins...» Jeg siterer her fra Rothfels' utgave av Clausewitz: *Politische Schriften und Briefe*, her s.85.

⁷⁷ Paret påpeker at man finner et ekko av dette synspunktet i *Vom Kriege*, Bok VI, kapittel 26: «Uansett hvor liten og svak en stat er i forhold til fienden, må den ikke unnlate å gjøre denne siste innsatsen, ellers ville man tro at dens sjel er død.» *Clausewitz and the State*, s.217, fotonote 24.

⁷⁸ For de følgende biografiske opplysningene støtter jeg meg på Peter Paret's biografi.

⁷⁹ Gat: *Origins of Military Thought*, s.248-50.

⁸⁰ Noen av de viktigste innleggene i denne lange diskusjonen kan angis her. Herbert Rosinski kan vel sies å ha innledet den moderne tolkningen av

Clausewitz' sene teorier i *Die Entwicklung von Clausewitz' Werk «Vom Kriege» im Lichte seiner «Vorreden» und «Nachrichten»*. W.M. Schering, en nazistisk-inspirert Clausewitz-fortolker som var den siste som hadde tilgang til familiens arkiver, bekreftet Rosinskis hypoteser, og de ble videre utbygget etter krigen av Eberhard Kessel i to artikler, *Die Genesis der modernen Kriegslehre von Clausewitz's Buch «Vom Kriege»*, og *Die doppelte Art des Krieges*. Aron fulgte opp gjennom mesteparten av bind I av *Penser la guerre*, men særlig s.96-107. Gat reviderer noen av hans slutninger i *Origins of Military Thought*, s.215-63.

⁸¹ Se den kronologiske oversikten i *Paret: Clausewitz and the State*, s.330.

⁸² Ifølge Gat: *Origins of Military Thought*, s.256.

⁸³ Det andre kapitlet av bok I ble etter all sannsynlighet også redigert etter 1827.

⁸⁴ De siste kapitlene tar for seg to former for forsvar, avhengig av om forsvareren søker en avgjørelse eller ikke. I det siste tilfellet vil krigen kunne anta en form som øyensynlig er langt fra begrepet. *Vom Kriege* VI, 27-30. Aron: *Penser la guerre*, I, s.239; Michael Howard: *Clausewitz*, s.47; Gat: *Origins of Military Thought*, s.213.

⁸⁵ Den subjektive politikken, eller det som på engelsk heter «policy».

⁸⁶ Den objektive politikken, eller det som på engelsk heter «politics». Det tyske ordet «Politik» dekker begge disse betydningene.

⁸⁷ For kun å gi ett eksempel, fra Bok IV, kapittel 11: «Wie sich auch die Führung des Krieges im einzelnen Fall gestaltet, und was wir auch in der Folge davon als notwendig anerkennen müssen, wir dürfen uns nur an den Begriff des Krieges erinnern, um folgendes mit Überzeugung zu sagen: 1. Die Vernichtung der feindlichen Streitkräfte ist das Hauptprinzip desselben und für die ganze Seite des positiven Handelns der Hauptweg zum Ziel. 2. Diese Vernichtung der Streitkräfte findet hauptsächlich nur im Gefechte statt. 3. Nur grosse und allgemeine Gefechte geben grosse Erfolge. 4. Am grössten werden die Erfolge, wenn sich die Gefechte in eine grosse Schlacht vereinigen. 5. Nur in einer Hauptschlacht regiert der Feldherr das Werk mit eigenen Händen, und es ist in der Natur der Dinge, dass er es am liebsten den seinigen anvertraut.» Her er det ihvertfall ikke mange nyanser å spore.

⁸⁸ Om krigen, s.72 (III,1, s.346).

⁸⁹ I det følgende holder jeg meg til Raymond Arons uovertrufne analyse i *Penser la guerre*, I, s. 195-235.

⁹⁰ Aron: *Penser la guerre*, I, s.203f..

⁹¹ Om krigen, s.77 (III, 4, s.359).

⁹² Aron: *Penser la guerre*, I, s.208-11.

⁹³ *Om krigen*, s.85 (III, 8, s.374).

⁹⁴ *Om krigen*, s.86 (*ibid*, s.377).

⁹⁵ «And his vision was short - on the very threshold of the mechanical era he declared his «conviction that superiority in numbers becomes every day more decisive.» Such a «commandment» gave reinforcement to the instinctive conservatism of soldiers in resisting the possibilities of the new form of superiority which mechanical invention increasingly offered.» Liddell Hart: *Strategy: The Indirect Approach*, s.353.

⁹⁶ *Om krigen*, s.115f. (VI, 1, s.613f.).

⁹⁷ Aron: *Penser la guerre*, I, s.240.

⁹⁸ *Om krigen*, s.124 (VI, 5, s.633).

⁹⁹ *Vom Kriege*, s.182.

¹⁰⁰ Aron: *Penser la guerre*, s.236.

¹⁰¹ *Om krigen*, s.116 (VI, 1, s.614).

¹⁰² *Om krigen*, s.118f. (VI, 2, s.618-21).

¹⁰³ Se særlig Gat: *Clausewitz on Defence and Attack*.

¹⁰⁴ *Zwei Briefe des Generals von Clausewitz. Gedanken zur Abwehr* ble først utgitt i et spesialnummer av *Wehrwissenschaftliche Rundschau* i mars 1937. Peter Paret har oversatt og utgitt de avsnittene som er av interesse for utviklingen av *Vom Kriege*, *Two Letters on Strategy*.

DEL II

**Militær tenkning i den
industrialiserte folkekrigens tidsalder**

Kapittel 3

Industrialiseringen av krigen og folkekrigens gjenkomst 1850-1871

I løpet av de to tiårene etter Clausewitz' død i 1831 spredte industrialiseringsprosessen seg fra England til kontinentet. I Belgia, deler av Frankrike og i enkelte tyske stater ble det grunnlagt fabrikker, jernbanelinjer ble lagt, og de nye jern- og kullindustriene som forsynte utbyggingen av transportnettet, ble til de ledende sektorene i økonomien. Mellom 1850 og 1870 skjøt industrialiseringen fart i Tyskland. Handelshindre mellom enkeltstatene ble fjernet da *Zollverein* ble opprettet i 1831, og frihandelsavtaler med andre europeiske land i 1850- og 1860-årene la grunnlaget for høye vekstrater og en flerdobling av handelen. Industrialiseringen av Sentraleuropa fikk store maktpolitiske konsekvenser etter 1871 da det nye tyske keiserriket raskt vokste fram til å bli kontinentets dominerende og mest dynamiske økonomi.

Industrialiseringen førte til omveltninger på mange områder av samfunnslivet, ikke minst det militære. I de 17 årene etter 1854 ble det utkjempet flere kriger i Europa og Nordamerika, og det ble åpenbart at særlig den teknologiske utviklingen hadde fått viktige konsekvenser for krigføringen. Svært få forsto i samtiden den fulle innebyrden av de utviklingene som kom til syne i konfliktene etter midten av århundret. Idag ser vi tydeligere at forandringene i krigens karakter kan føres tilbake til to prosesser, den ene mer en følge av den økonomiske og teknologiske utviklingen, den andre av mer politisk natur. Industrialiseringen av krigen og folkekrigens gjenkomst pekte til sammen framover mot det fenomenet som har dominert det 20. århundres historie: den totale krigen. Tolkningen av Clausewitz' teorier i annen halvdel av 1800-tallet kan bare forstås på bakgrunn av denne dobbelte utviklingen.

I deres studier av krigen utelot både Clausewitz og Jomini den teknologiske dimensjonen. Vi har sett at da førstnevnte drøftet betydningen for strategien av henholdsvis hærens moral og den tallmessige overlegenheten, valgte han å forutsette at ingen stormakt i 1820-årenes Europa kunne dra

nytte av noen avgjørende våpenteknologisk fordel. Vi har også sett hvilke faktorer han la vekt på for å begrunne sin påstand om at den strategiske defensiven var den sterkeste formen for krigføring. Tredve år senere skulle nettopp den teknologiske utviklingen endre premissene for hans analyse. Dette resulterte i flere motstridende tendenser. For det første ble strategiens *operasjonelle* dimensjon, dvs. bruken av stridskreftene for å realisere krigens målsetting, modifisert av dens nye *teknologiske* dimensjon.¹ Den hæren som tidligst sørget for å utnytte teknologiske nyvinninger til sin fordel, kunne skaffe seg et overtak på slagmarken. Denne nye faktoren måtte veies i forhold til de to andre som Clausewitz hadde analysert betydningen av i sin samtid - hærens moral og den tallmessige overlegenheten; det var ikke lenger sikkert at de to alene ville kunne avgjøre kampen.

For det andre ble den operasjonelle strategien i noen tilfeller relativisert av den teknologiske dimensjonen. Det kunne tenkes at et sprang i våpenteknologien kunne gi én side et overtak som ingen krigskunstens mester kunne klare å motvirke. Hundre år etter Napoleon summerte J.F.C. Fuller opp utviklingen slik:

Tools, or weapons, if only the right ones can be discovered, form 99 per cent. of victory.

...

(1) Napoleon was an infinitely greater General than Lord Raglan; yet Lord Raglan would, in 1855, have beaten any army Napoleon could have led against him, because Lord Raglan's men were armed with the Minié rifle.

(2) Eleven years after Inkerman, Moltke would have beaten Lord Raglan's army hollow, not because he was a greater soldier than Lord Raglan, but because his men were armed with the needle gun.²

Nå kom det ikke til noen slik konfrontasjon mellom stormakter som var såpass forskjellig utrustet i forrige århundre. Det gjorde det på andre kontinenter i imperialismens tidsalder. Den våpenteknologiske overlegen-

heten til de europeiske styrkene var så total at de kunne erobre og kontrollere enorme områder og hele folk. På det europeiske kontinentet førte teknologiske endringer til at det utviklet seg en helt ny form for konkurranse mellom stormaktene: rustningskappløpet. Enhver stormakt med respekt for seg selv måtte følge med i den våpenteknologiske utviklingen. Fra midten av 1850-årene ble den tradisjonsrike internasjonale våpenhandelen avløst av nasjonale rustningsindustrier som tok i bruk de nye metodene for industriell masseproduksjon.³ Nødvendigheten av raskt å utruste hærene med den nye Minié-riflen startet de første rustningskappløpene i tiden rundt Krimkrigen. I løpet av de følgende tre år vokste de private rustningsfabrikkene sammen til nasjonale monopoler. Sammen med det militære byråkratiet og pressgrupper av forskjellig slag dannet disse begynnelsen til det vi idag ville kalle militær-industrielle komplekser med stor økonomisk og politisk innflytelse.

Det var imidlertid bare på det maritime området man kan si at den teknologiske revolusjonen relativiserte all tidligere operasjonell strategi i den grad at den ble irrelevant.⁴ De krigsskipene som deltok i slaget ved Navarino i 1827, var ikke særlig forskjellige fra de som ble bygget to hundre år tidligere; noen av disse seilskipene, som Nelsons Victory, ble over 70 år gamle i tjenesten. Tre år etter erklærte den britiske og den franske regjeringen at krigsskip uten en eller annen form for dampkraft ikke kunne brukes i kamp. Innen 1861 hadde begge land sjøsatt de første panserskipene, og ti år senere så det første moderne slagskipet dagens lys. Metallskrog beskyttet av stålpanser, propeller drevet av dampkraft og riflede stålkanoner som avfyrte granater, avløste treskrog, jernkuler og seil.

Det pansrede slagskipet var det 19. århundres mest kompliserte maskin. Bare det håndfullet av stormakter som hadde en sterk industriell og finansiell base kunne delta i et flåtekappløp. De som ikke holdt tritt ble håpløst utklasset i løpet av et tiår. Fra midten av 1840-årene til midten av 1860-årene var det rivaliseringen mellom den engelske og franske marinen som drev utviklingen i den militære teknologien til sjøs framover. Deretter var England i kraft av sitt industrielle forsprang uten konkurrenter i 20 år. Fra midten av 1880-årene begynte et nytt flåtekappløp mellom Frankrike og

Russland på den ene siden og England på den andre; og i tillegg begynte nye industrimakter, USA, Japan og Tyskland, å kanalisere ressurser inn i sine flåteprogrammer. En global rustningskonkurranse tok til som målte samfunnenes finansielle styrke, deres industrielle kapasitet og ikke minst deres politiske vilje mot hverandre.

Så langt kom det ikke under det europeiske våpenkappløpet. Det kostet å utruste en massehær med forbedrede geværer og kanoner hvert tiende år, men det var ikke så dyrt at det la en utålelig belastning på en stormakts militære budsjett. De viktigste endringene i håndvåpnene skjedde før 1870, deretter gikk utviklingen langsommere. Det var fortsatt hærens størrelse som veide tyngst både på statsfinansene og på slagmarken. I flere land ble det ført en debatt om kvalitet kontra kvantitet, men den dreide seg om hvilke fordeler en profesjonell hær hadde i forhold til en vernepliktsarmé, ikke om hvilken teknologi som skulle tas i bruk. Strategiens nye teknologiske dimensjon *modifiserte* altså den operasjonelle dimensjonen innen landkrigen, men den gjorde den ikke *irrelevant*.

Virkningene var imidlertid ikke entydige. Teknologien fikk forskjellige følger for den operasjonelle strategien under de krigene som ble utkjempet i 1850- og 1860-årene. En generell tendens var at den våpenteknologiske utviklingen - økningen i ildkraften - styrket den taktiske defensiven. Telegrafene fikk en viss betydning for den operasjonelle styringen av store enheter, særlig under Preussens offensiv mot Østerrike i 1866. Bruken av jernbanen for å forflytte tropper fikk store strategiske følger, men disse slo forskjellig ut i de europeiske krigene på den ene siden, og i den amerikanske borgerkrigen på den andre. Preussen førte an i systematisk å integrere det nye jernbanenettverket i mobiliseringen og oppmarsjen; det sikret seg dermed en ledelse som under felttogene av 1866 og 1870 styrket den strategiske offensiven. Under de vidt forskjellige geografiske betingelsene på det amerikanske kontinentet bidro derimot jernbanen til å styrke den strategiske defensiven under borgerkrigen. Ny teknologi kunne i én bestemt konstellasjon gjøre det lettere å avgjøre en krig ved operasjonelle midler, noe de korte tyske samlingskrigene ga det beste beviset for. Men i en annen kunne den nettopp gjøre det umulig å søke en avgjørelse på

slagmarken. Robert E. Lee prøvde gang på gang å knuse nordstatenes hærer i tilintetgjørende slag etter mønster av Napoleon. Men selv hans største seire avgjorde ikke felttogene; han oppnådde bare å tappe sin egen side for mer blod og ressurser enn den kunne tåle å miste.

I en slik fastlåst situasjon ble krigen avgjort av de respektive samfunns økonomiske styrke - de ressursene de var istand til å mobilisere over tid; og graden av mobilisering var igjen avhengig av deres politiske vilje til å fortsette kampen. Strategien fikk altså i tillegg to nye dimensjoner. Den *logistiske* dimensjonen, for å anvende Michael Howards begrep, sikter ikke så mye til den direkte forsyningen av hæren; den omfatter snarere samfunnets evne til å opprettholde sin militære innsats på alle områder. Denne evnen er vel så avhengig av landets industrielle kapasitet og dets finansielle styrke som av dets evne til å forsyne de væpnede styrkene med våpen og ammunisjon. Den *sosiale* dimensjonen viser til et samfunns politiske vilje til å fortsette, og dets evne til å tåle belastningene ved, en konflikt. Til sammen relativiserte strategiens to nye dimensjoner ytterligere betydningen av den operasjonelle strategien. Det var bare under den amerikanske borgerkrigen og den fransk-tyske krigen at det ble tydelig hvordan en bestemt kombinasjon av teknologiske, politiske og økonomiske faktorer kunne gjøre det umulig å avgjøre en krig etter napoleonsk mønster. Selv om svært få innså det i tiårene som fulgte, var det borgerkrigen som pekte framover mot den industrialiserte folkekrigen Europa skulle gå inn i etter 1914. De samtidige, kortvarige krigene på det gamle kontinentet skulle vise seg å bli en parentes; de industrialiserte kabinettskrigene som samlet Italia og Tyskland hadde helt spesielle teknologiske og politiske forutsetninger som forsvant i tiden etter 1871. I de følgende to avsnittene skal vi se på hvilke følger strategiens nye dimensjoner fikk under industrialiseringen av kabinettskrigene og overgangen til den industrialiserte folkekrigen i de to tiårene etter århundrets midte.

Industrialliseringen av kabinettskrigen i Europa og den industrialiserte folkekrigen i Amerika

Da den franske kapteinen Minié i 1849 tok ut et patent på en hul, konisk kule som ekspanderte i løpet, ble det mulig å produsere munnlader-rifler som kunne lades like fort som musketter.⁵ Dette skulle få store taktiske følger, noe som ble klart allerede fem år senere under Krim-krigen. Rifler var nøyaktige over en avstand på opptil 800 meter, mer enn tre ganger avstanden til musketter. Selv om det gikk langsomt å lade dem, kunne nå forsvareren få avgårde flere effektive salver mot angripende infanteri og kavalleri. Og enda viktigere, de artilleristene som Napoleon brukte for å skyte fienden «sturmreif», ble selv målskiver for riflene før de kunne komme på skuddhold med sine mobile kanoner. Under den amerikanske borgerkrigen viste det seg tydeligst hvilken styrke den nye ildkraften tilførte den taktiske defensiven. I tiden før shrapnel-granaten var det svært vanskelig å angripe beskyttede tropper uten å lide uakseptable tap. Det forhindret ikke borgerkrigsgeneralene på begge sider, som red ut av West Point «med sabelen i den ene hånden og Jomini i den andre», i gang på gang å forsøke å gjenta Austerlitz. Resultatet ble bølger av fruktesløse infanteriangrep som selv ikke kunne følges opp i de tilfellene da de klarte å bryte fiendens linjer. Slagene kunne vare i flere dager uten at det kom til noen avgjørelse.

I Europa ble ikke denne konsekvensen fullt ut erkjent før høsten 1870. Under slaget ved Solferino i 1859 var østerrikerne utstyrt med rifler, men de hadde ikke fått tid til å utvikle den nødvendige drillen. Til tross for høye tap klarte de erfarne franske troppene å storme stillingene deres. I 1866 var situasjonen en annen. Den prussiske hæren var utstyrt med Dreyses bakladergevær. Soldatene kunne nå skyte liggende. Østerrikerne, som måtte stå for å lade sine geværer, utgjorde lette mål. Først under slaget ved Sedan, der franskmennene var utstyrt med sin *chassepot*, en vel så nøyaktig baklader, ble det klart hvilke fryktelige virkninger den økte ildkraften kunne ha på angriperens infanteri og kavalleri.⁶ Tyskernes overlegne stålkanoner hadde imidlertid et overtak i de større slagene, og det kom

derfor ikke til noen fullstendig fastlåst situasjon på slagmarken.

Det som virkelig ga utslaget i 1866 og 1870, var at Preussen utnyttet jernbanen for å gi dets strategiske offensiv en knusende numerisk overlegenhet på slagmarken. Helmuth von Moltke, som ble sjef for den preussiske generalstabens i 1857, la særlig merke til hvordan Frankrike brukte jernbanen til å forflytte 120.000 tropper på bare elleve dager under krigen mot Østerrike i 1859. Han opprettet generalstabens mobiliseringsseksjon som fikk til oppgave å kombinere bruken av telegrafene og time-tabeller for å øke takten i mobiliseringen. I oppmarsjplanene sine tok han nå utgangspunkt i de mulighetene jernbanen ga for å transportere store troppemengder til grensa. Den preussiske generalstabens systematiske integrasjon av jernbanen i mobiliserings- og krigsplanene var det avgjørende skrittet som gjorde mobiliseringen av moderne nasjonale massehærer mulig.⁷

Moltkes viktigste bidrag til krigføringens teori og praksis var å skille ut det operasjonelle nivået som et eget ledd mellom strategien og taktikken. Krigens strategiske mål kunne være å okkupere fiendens hovedstad eller det kunne være av mer begrenset natur, men det operasjonelle målet var for Moltke i de fleste tilfellene tilintetgjørelsen av den fiendtlige hæren.⁸ En massehær med den nødvendige knusende overlegenheten kunne ikke forsynes i mer enn en dag eller to, og samlet var den en uhåndterlig masse. Moltkes løsning og løsen ble først et slagord og siden et ordtak: «Getrennt marschieren, vereint schlagen!» Oppmarsjen i 1866 skjedde på fem jernbanestrekninger. Telegrafene ble brukt til å dirigere de forskjellige korpene slik at de først møttes på slagmarken. Moltke innså at håndvåpnenes nye ildkraft gjorde det svært vanskelig å foreta et frontalangrep; men hvis operasjonene lyktes i å samle overlegne styrker på slagmarken, kunne de isteden snu fiendens flanke og tilintetgjøre hæren ved å omslutte den. I sin samtid, mente Moltke, var den strategiske offensiven kombinert med den taktiske defensiven blitt den sterkeste formen for krig.⁹

Ildkraften hadde gitt den taktiske defensiven et overtak som maskingeværet skulle gjøre overveldende noen tiår senere. Preussens forsprang i den

systematiske utnyttelsen av jernbanen ga dets strategiske offensiver i 1866 og 1870 en styrke som mer enn oppveide de geografiske og moralske faktorene som i Clausewitz' analyse talte til fordel for den strategiske defensiven. Men var denne teknologisk betingede fordel permanent? Det var den lærdommen det 19. århundres soldater tok av Moltkes felttog. I virkeligheten var Preussens strategiske overlegenhet en fordel som svant hen etterhvert som de andre stormaktene fulgte dets eksempel ved å integrere jernbanen i sine mobiliserings- og krigsplaner.

I tiåret før 1914 ble den tyske generalstaben stadig mer bekymret over at landets kvalitative og kvantitative overlegenhet var iferd med å forsvinne. Sammen med dens pessimistiske «worst-case»-tro på at krig med Russland og Frankrike var uungåelig, førte denne fikseringen etter 1912 til dens krav om at Tyskland måtte utløse en preventivkrig. Alle de europeiske generalstabene var overbevist om at den siden som mobiliserte først, ville skaffe seg et avgjørende strategisk forsprang. Ja én dags forsinkelse ville utgjøre forskjellen mellom seier og nederlag, gjentok de til stadighet overfor politikerne under julikrisen; og dette økte fristelsen till å få inn et forkjøpsslag.¹⁰ Da krigen brøt ut, viste det felttoget på østfronten som kulminerte i slaget ved Tannenberg, og det på vestfronten som kulminerte i Marne-slaget, i hvilken grad jernbaneteknologien nå tjente den *strategiske defensiven*. Så lenge infanteriet måtte marsjere til fots fra avstigningspunktet, kunne forsvareren - selv en som fullstendig hadde feiltolket fiendens disposisjoner - alltid klare å forflytte overlegne styrker på sitt jernbanenettverk for å stanse ethvert strategisk gjennombrudd.

Det som den gradvise utjevningen av Preussens opprinnelige teknologiske fordel førte til i Europa, hadde geografiske forhold forårsaket allerede under den amerikanske borgerkrigen. De store avstandene gjorde det umulig å oppnå et strategisk gjennombrudd med jernbanen, og forsyningsproblemene var enorme i det uveisomme landskapet.¹¹ Det ble alltid tid for forsvareren til å hente forsterkninger på sine jernbanespor. Det er allerede nevnt hvordan riflene styrket den taktiske defensiven på slagmarken. Defensivens styrke på såvel det taktiske som det strategiske nivået oppveide Konføderasjonens underlegenhet i befolkning og mannskaps-

reserver.¹² Sørstatene kunne forsvare sin lange ytre grense i flere år. Da nordstatsstyrkene til slutt brøt gjennom i vest i 1863, viste general Joe Johnstons defensive manøverstrategi under forsvaret av Georgia våren 1864 hva som kunne oppnås hvis man oppga å strebe etter napoleonske seire og utnyttet defensivens fordeler til fulle.¹³ Selv i de tilfellene der borgerkrigsgeneralene vant store operasjonelle seire, ble de ikke avgjørende for krigens utfall fordi de ikke klarte å knekke den politiske viljen til fiendens befolkning. Den industrialiserte folkekrigen kunne bare avgjøres gjennom en strategi som rettet seg vel så mye mot fiendens politiske vilje og økonomiske ressurser som mot hans hær. På det operasjonelle planet kom dette til uttrykk i den nye, tilintetgjørende strategien som Grant og Sherman fulgte fra høsten 1864.

Følgene av industrialiseringen av krigen viste seg også i den nye rollen som den økonomiske krigføringen spilte. Denne nye logistiske dimensjonen til strategien trådte bare fram i de lange konfliktene. Krigene av 1859-60, 1864, 1866 og 1870 var så korte at økonomisk press ikke bidro til å avgjøre utfallet. Det skjedde bare under Krimkrigen og den amerikanske borgerkrigen. Egentlig var det spesielle, og foreløpige, historiske omstendigheter som gjorde at den logistiske dimensjonen fikk en slik betydning for utfallet av Krim-krigen - som tross alt forble et begrenset oppgjør om begrensede målsettinger. Under borgerkrigen, derimot, var den økonomiske krigføringen et kraftig virkemiddel i den nye industrielle folkekrigen mellom hele samfunn.

Da England og Frankrike i 1854 bestemte seg for aktivt å støtte Tyrkia mot Russland, var deres målsetting å stanse russisk ekspansjon mot sør, ikke å tvinge tsarriket til underkastelse. De sendte en ekspedisjon til Krimhalvøya fordi Sevastopol var den viktigste russiske flåtebasen i Svartehavet og utgangspunktet for den sørlige ekspansjonen som truet tyrkernes kontroll over Konstantinopel og stredene. En avgjørende faktor for isoleringen av krigsskueplassen var at det ennå ikke fantes noen jernbaneforbindelse til Krim. Dermed kom vestmaktens overlegenhet til sjøs til sin rett, mens forsyningsproblemene ble stadig verre for den beleirede byen. Det var heller ikke bygget noen jernbane til Russlands vestlige grense, og dette

åpnet særlige muligheter for vestmaktene til å utøve økonomisk press mot tsarriket.¹⁴

Beleiringen av Sevastopol ble til en stillingskrig der skyttergravene, artilleribombardementene og de resultatløse slagene foregrep situasjonen på Vestfronten seksti år senere. Den svakt utviklede russiske industrien kunne ikke møte behovet for våpen og ammunisjon, mens Vestmaktene var sikret ubegrensede forsyninger gjennom sitt industrielle forsprang og den raske frakten på de nye dampskipene. Den russiske staten var avhengig av inntektene fra den oversjøiske korneksporten. Siden denne ikke engang kunne fraktes over land til det nøytrale Preussen, la britenes blokadet et sterkt press på statsfinansene. St. Petersburg tok opp lån i utlandet og trykket penger, og resultatet ble inflasjon. I begynnelsen av 1856 var staten nesten bankerott, og regjeringen ble tvunget til å slutte fred.¹⁵ Til tross for dens enorme hær og ubegrensede mannskapsressurser hadde den russiske staten hverken den nødvendige industrielle eller finansielle kraften til å holde ut gjennom en lang krig. Strategiens nye logistiske dimensjonen - både når det gjaldt forsyningen av hærene og den økonomiske krigføringen - fikk en usedvanlig stor betydning på grunn av de særlige, og foreløpige, historiske omstendighetene som krigen ble utkjempet under.

Det var under den amerikanske borgerkrigen at strategiens logistiske dimensjonen kom til sin rett. Ved utbruddet av krigen i 1861 foreslo den 75 år gamle kommanderende general for unionshæren, Winfield Scott, ganske enkelt å kvele Konføderasjonen ved å føre en «anakonda-strategi». Mens hæren bygget opp sin styrke, skulle marinens blokade stanse sørstatenes bomullseksport og deres import av industrivarer.¹⁶ Uten valutainntektene ville Richmond hverken klare å finansiere en krig eller å forsyne hæren med de nødvendige våpen. Scott hadde identifisert en svakhet hos sørstatene som skyldtes den økonomiske spesialiseringen i den nye industrielle verdensøkonomien. Plantasjeøkonomien var basert på ubegrenset tilgang på billig - for ikke å si gratis - slavearbeid. Framfor å bygge opp sin egen tekstilindustri, var det mer lønnsomt for sørstatene å konsentrere seg om produksjonen av råbomull for eksport til fabrikker i England og nordstatene. Hele den økonomiske strukturen var bygget rundt integrasjonen i

verdensøkonomien; hvis forbindelene til utenverden ble avskåret, mente Scott, ville opprørerne kveles og til slutt oppgi kampen med et minimum av blodsytgytelse.

Scott tok feil på flere punkter. For det første var det urealistisk å tro at en krig med ubegrensede målsettinger - den dreide seg jo om Konføderasjonens rett til å eksistere som selvstendig stat - kunne avgjøres med en begrenset strategi. For det andre tvang blokaden sørstatene til å gjennomføre et forsert industrialiseringsprogram uten sidestykke i historien.¹⁷ Det finansielle presset fra blokaden, som på ingen måte var tett, bidro til Unionens seier, men bare som ett ledd i en altomfattende strategi for å føre det som best kan karakteriseres som en industriell folkekrig til lands og til sjøs. I denne formen for krig var blokaden en nødvendig, men ingen tilstrekkelig årsak til det endelige utfallet.¹⁸

Scotts kritikere var heller ikke de mest klarsynte. Avisene gjorde narr av hans avventende strategi, og opinionen på begge sider krevde at hæren måtte marsjere mot fiendens hovedstad. En yngre generasjon offiserer var blitt flasket opp på Jominis *Principes de la guerre* ved West Point, og de red nå av gårde for å gjøre anakonda-strategien overflødig ved å vinne napoleonske seire og avgjøre krigen raskt. De støtte mot de nye teknologiske realitetene som ble beskrevet ovenfor. I tre år holdt sørstatene, med en mindre befolkning og en svakere økonomi, sitt territorium inntakt. Det var først i 1864, da Ulysses S. Grant overtok kommandoen i øst og Sherman begynte sin «march to the sea» gjennom Georgia etter Atlantas fall, at nordstatene utviklet en militær strategi for å vinne en industriell folkekrig. Den søkte ikke lenger å tilintetgjøre fiendens styrker i et enkelt slag, men gjennom å utvide slaget til å omfatte hele felttoget; og den rettet nå den militære innsatsen vel så mye mot fiendens økonomiske ressurser og den fiendtlige befolkningens moral. Høsten 1864 innledet Grant sin ubønhørlige forfølgelse av sørstatshæren i øst. Tapene på begge sider var enorme, men Grant rettferdiggjorde dem ved å påpeke at det kostet hans side langt mindre å drepe fiendens soldater i felten enn det ville gjøre å angripe dem i skyttergravene rundt Richmond. Sheridan brant alle jordbruksressursene i den fruktbare Shenandoah-dalen og oppnådde en

ytterligere fordel: «The people here are getting sick of war.»¹⁹ Under sin marsj mot havet gjennom Georgia var Shermans fremste mål å knekke sivilbefolkningens vilje til å fortsette krigen: «If they want peace, they and their relatives must stop the war.»²⁰

Det var denne kombinasjonen av det indirekte økonomisk presset fra blokaden og den direkte ødeleggelsen av ressurser, av tilintetgjørende felttog og terrorisering av sivilbefolkningen, som avgjorde den amerikanske borgerkrigen. Ingen av de samtidige europeiske oppgjørene kunne sammenliknes med dens brutale hensynsløshet. Flere soldater døde under Krimkrigen, men mange av dødsfallene skyldtes sykdom og elendige sanitære forhold. De fleste av borgerkrigens 650.000 ofre ble drept på slagmarken, og dette var mange ganger flere enn under de tyske og italienske samlingskrigene. Under borgerkrigen ble strategiens operasjonelle dimensjon fullstendig overskygget og relativert av de logistiske og sosiale aspektene. De to hærene kan nærmest sammenliknes med rør gjennom hvilke de respektive samfunn kanaliserte sine økonomiske og menneskelige ressurser ut på slagmarken. I dette henseendet var borgerkrigen den eneste virkelige forløperen til den industrialiserte folkekrigen som Europa gikk inn i etter 1914. Vi skal se nedenfor at Moltke i begynnelsen av 1871 var rede til å ta i bruk liknende metoder for å vinne en total seier over Frankrike, men at våpenstillstanden ble sluttet før han kom så langt. Vi må imidlertid først drøfte de spesielle politiske forholdene i Europa som på litt over 20 år førte det gamle kontinentet fra Metternich-systemets undertrykkende fredsperiode til randen av den industrialiserte folkekrigen som man nettopp hadde opplevd i Nord-Amerika.

Fra kongress-systemets samarbeid til folkekrigens gjenkomst

I restaurasjonens Europa var det Wiener-kongressen av 1815 som hadde trukket opp rammene for internasjonal politikk. Etter 25 år med revolusjon og krig vendte de gamle fyrstehusene tilbake til makten, og aristokratiene

gjeninntok sine privilegerte stillinger i stat og samfunn. I prinsippet ønsket diplomatene og statsmennene i Wien å vende tilbake til det gamle regimets Europa. I praksis innså de at en del av de endringene som fulgte i revolusjonens og Napoleons kjølvann, ikke kunne omgjøres. Arbeidet deres fulgte to rettesnorer, og disse forble fundamentale for det såkalte kongress-systemet det la grunnlaget for: frykten for en ny fransk hegemonikrig og frykten for revolusjonen. Den første frykten var sterkere enn prinsippet om gjenopprettelse av den gamle ordningen. Fransk ekspansjonslyst skulle nå innhenges av tre buffersoner i Nord-Italia, Tyskland og Nederlandene. I Tyskland valgte man ikke å gjenopprette det gamle lappeteppet av små og store, verdslige og geistlige territorier, men beholdt i store trekk Napoleons omorganisering innenfor rammen av Det tyske forbundet. Preussen fikk nye territorier i Rhin-området for å gi det en direkte interesse i å stanse nye franske erobringer. Tilfeldigvis skulle store kullfunn senere gjøre Ruhr-området til den nye motoren i industrialiseringen av Tyskland; dette styrket igjen Preussens økonomiske, politiske og militære styrke i dets rivalisering med den andre tyske stormakten, Østerrike. Italia forble, som Østerrikes mangeårige stats- og utenriksminister fyrst Metternich sa, et rent geografisk begrep, uten noen form for samarbeid på det «nasjonale» planet mellom de mange fyrste- og kongedømmene.

Frykten for revolusjonen fikk enda viktigere følger enn frykten for Frankrike. På 1700-tallet hadde konger og fyrster temmelig ubekymret ført krig med hverandre om provinser og kolonier og markeder; det verste som kunne skje var at de mistet innsatsen og kanskje gjorde staten bankerott. Etter 25 år med revolusjonskriger var det gått opp for de restaurerte monarkene at hvis de mistet hodet og førte krig i hytt og pine, kunne de ende opp med å miste hodet på skafottet. Krig kunne føre til revolusjon. Jo mer omfattende krigen var, jo mer sannsynlig ble nettopp revolusjonen, og den ville i sin tur radikaliseres krigen, slik det skjedde i 1793. Kongene fryktet revolusjonen mer enn de fryktet noen annen stormakt. Kongress-systemet utviklet derfor helt nye former for internasjonalt samarbeid for å forhindre at det kom til noe oppgjør mellom stormaktene. Firemaktsalliansen som endelig beseiret Napoleon i 1815 (Østerrike, Preussen, Russland og Eng-

land), tok allerede tre år etter opp i seg det slagne Frankrike i den «europæiske konserten». Ingen territoriale endringer skulle kunne skje i Europa uten at de ble sanksjonert av disse fem maktene, og når de var samlet i kongresser søkte de å regulere internasjonale stridsspørsmål seg imellom for å hindre at de førte til konflikter. I spesielle tilfeller ble konferanser som også inkluderte andre makter, kalt sammen for å løse regionale spørsmål.

På papiret eksisterte den europeiske konserten helt til 1914. I virkeligheten avgikk den ved døden rundt 1850 og ble avløst av et internasjonalt anarki. Den klarte ikke å forhindre noen av de krigene som ble utkjempet fram til 1871. Etter at den gjenoppsto det året, ble kongresser kun innkalt for å behandle regionale og koloniale spørsmål; internasjonale konferanser fungerte som folkerettslige lovgivere på enkelte områder; men i stormaktspolitikken hersket en uinnskrenket nasjonal egoisme.

Det var ikke noen tilfeldighet at kongress-systemet sluttet å fungere etter tredve år. Det forsøkte å fryse ikke bare grensene fra 1815, men også den indre strukturen i de enkelte statene. Dermed stemte det seg mot to sterke politiske krefter, liberalismen og nasjonalismen, som i denne tiden hørte tett sammen og som var i ferd med å forme de politiske programmene til det sentraleuropeiske borgerskapet.

Søylen i restaurasjonens politiske struktur var Metternich-systemet. Gjennom de repressive Karlsbad-dekretene i 1819 og i kraft av sin dominerende stilling i såvel Tyskland som Nord-Italia, sørget Østerrike for å demme opp for enhver forandring. Det slo ned patriotoppstander i Italia og motvirket innføringen av liberale konstitusjoner i de sør-tyske statene fordi det - med rette - fryktet at disse bare var de første skrittene på veien mot nasjonale samlingsbevegelser. I siste instans hvilte Metternich-systemet, og dermed også kongress-systemet, på militærmakten til Den hellige alliansen mellom de tre reaksjonære monarkiene Østerrike, Russland og Preussen.

Da Clausewitz skrev på sitt hovedverk i 1820-årene, var det politiske klimaet et ganske annet enn da han begynte å beskjeftige seg med krigens teori i 1804. Dette kom til uttrykk to steder i *Vom Kriege*. For det første var han nå blitt klar over at det europeiske statssystemet var en helhet, og at én makts hegemonibestrebelse ville bli møtt av en tettere sammenslutning

blant de øvrige maktene. Dette ga ham imidlertid ikke noen større tiltro til kongress-systemet som fredsbevarende mekanisme fordi han, for det andre, ikke trodde det ville la seg gjøre for all fremtid å begrense krigen, slik samtidens regjeringer håpet å kunne gjøre. Vi skal ta utgangspunkt i disse to innsiktene for å forklare hvorfor kongress-systemet brøt sammen og hvorfor de følgende krigene fikk den karakteren de fikk. Deretter skal vi se hvordan de to tendensene - den tusen år gamle pendlingen mellom likevekts- og hegemonibestrebelse innenfor det europeiske statssystemet og den moderne tendensen i retning av stadig mer ubegrensede folkekriger - kom til å stå i et spenningsforhold til hverandre etter 1871.

I bok VI, kapittel 6 drøfter Clausewitz de forskjellige midlene som i tillegg til stridskreftene står til forsvarerens disposisjon. De er reservestyrkene (han tenkte på det preussiske *Landwehr*), festningene, folket og bevæpningen av folket. Til slutt nevner han forbundsfellene som forsvarerens siste støtte. Her tenker han ikke på de vanlige allierte, som angriperen også har, men på de maktene som har en *vesentlig interesse* i å opprettholde landets integritet. Selv om man kanskje ikke kan finne en systematisk ordnet likevekt mellom makter og interesser i dagens europeiske statsrepublikk, skriver han, så kan det dog ikke bestrides at de store og små stats- og folkeinteressene krysser hverandre på mangfoldige måter. Disse kryssende punktene danner knuter som trekker i forskjellige retninger og balanserer hverandres innflytelse. Den sammenlagte virkningen av forholdene mellom statene er å opprettholde det hele og å motvirke forandringer. Hvis denne likevektens tendens i retning av å bevare det bestående ikke hadde eksistert, så ville aldri flere siviliserte stater kunnet eksistere side om side over lengre tid; de ville flytt sammen i én stat. Det faktum at dagens Europa har eksistert i over tusen år, kan bare skyldes denne felles interessen i å opprettholde helheten, selv om den ikke alltid var sterk nok til å bevare hver enkel stat. (Clausewitz fortsetter med å forklare hvorfor delingene av Polen bare er et tilsynelatende unntak og i virkeligheten bekrefter regelen.)

Kongress-systemet skulle ikke bare forhindre én stats hegemonibestrebelse, men alle territorielle endringer overhodet. Dette krevde en

hittil usett grad av selvbeherskelse av stormaktene. I 1820-årenes Europa var det nettopp frykten for revolusjonen som tvang fram denne selvbeherskelsen. Men den innebar igjen, som nevnt, at de også måtte begrense krigen. På det storpoltiske planet lyktes det, men kongress-samarbeidet kunne ikke forhindre at ideologiske forskjeller mellom de liberale vestmaktene og de tre reaksjonære østmaktene ødela den opprinnelige samstemmigheten. Særlig britene hadde ingenting å innvende mot at f.eks. spanierne klarte å tiltvinge seg en mer liberale forfatning; og for deres vedkommende kunne gjerne grekerne løsrive seg fra Tyrkia, belgierne fra hollenderne og hele Sør-Amerika fra det spanske imperiet - så lenge dette ikke truet maktbalansen. I Den hellige alliansen mente man derimot at man hadde en gudegitt plikt til å intervensere militært når polakker, ungarere eller italienerne krevde nasjonal uavhengighet. Og Metternichs politisensur grep inn mot alle som krevde en liberalisering av de interne forholdene i Det tyske forbundet.

Clausewitz var skeptisk til hvor lenge selvbeherskelsen ville vare. Forutsetningen for den var at regjeringene avsondret seg selv fra folket på samme måte som de hadde gjort før den franske revolusjonen. Hvor sannsynlig var det at man på denne måten ville kunne holde folkekrigen unna når grunnleggende interessekonflikter nok en gang satte nasjonenes blod i kok?

Men man må gi oss rett når vi sier at de skranker som lå i dette at man ennå ikke var seg bevisst hva som egentlig var mulig - disse skranker kan ikke uten videre gjenopprettes når de nå først er revet ned. Og et gjensidig fiendskap vil i det minste hver gang det dreier seg om virkelig store interesser utlade seg omtrent på samme måte [som etter den franske revolusjonen].²¹

Under revolusjonen av 1848 ble barrierene mellom regjeringene og folkene revet ned. Julimonarkiet falt i Frankrike, Metternich flyktet til London og under «folkernes vår» forsøkte det liberale borgerskapet i Tyskland, Böhmen, Ungarn og Italia å fylle maktvakuemet etter Østerrike ved å

danne nasjonalstater. Innen to år var orden gjenopprettet i Wien og Budapest takket være den russiske hæren, og preussiske og østerrikske bajonetter fullførte arbeidet i Württemberg, Milano og Praha. Likevel hadde det skjedd en grunnleggende endring i forholdet mellom stormaktene. Den monarkiske solidariteten var borte, og stormaktene fulgte fra nå av kun sine egne nasjonale interesser. I Frankrike kom en ny Bonaparte til makten. Han befestet sin stilling ved å appellere til befolkningens sjåvinisme gjennom en storstilt utenriks- og oversjøisk politikk. Napoleon III ville revidere Wien-traktaten til Frankrikes fordel, og fram til regimets fall 20 år senere var Paris sentrum for uroen i den europeiske storpolitikken.

Nå skjedde det pussige at de italienske og tyske samlingskrigene som ble utkjempet mellom 1859 og 1866, ikke utartet seg til å bli ubegrensede folkekriger. Selv om de mobiliserte sterke nasjonale lidenskaper, beholdt de karakteren av begrensede kabinettskriger under politisk kontroll. Dette skyldtes to forhold. For det første ble de utkjempet i et storpolitisk vakuum. Etter 1848 var Russland den eneste makten i Den hellige alliansen som hadde vilje og styrke nok til å opprettholde ordningen fra Wien. Men etter nederlaget i Krimkrigen gikk tsarriket inn i en periode med store interne reformer og hadde mer enn nok med seg selv. Østerrike sto alene tilbake som garantist for den territoriale ordningen i Sentraleuropa. Piemonte ønsket å fordrive det fra Nord-Italia, og Napoleon III ønsket å ydmyke det. Preussen nektet først å hjelpe det, og siden fordrev det Østerrikes innflytelse fra Det tyske forbundet. For det andre kunne Habsburgerriket som flernasjonal stat rett og slett ikke våge å mobilisere alle sine krefter for å forsvare sin stilling. Kabinettet i Wien *kunne* bare føre begrensede kriger og måtte akseptere å avstå land og innflytelse når det først hadde tapt på slagmarken.

Krimkrigen innledet denne serien med kriger og skapte forutsetningene for at de fikk en slik begrenset karakter. Den var det blodigste og lengste oppgjøret som fant sted i Europa mellom 1815 og 1914; men til tross for de høye tapstallene var den en kabinettskrig: To av de fem stormaktene, Preussen og Østerrike, holdt seg nøytrale; vestmaktenes målsetting var å stanse russisk ekspansjon mot sør, ikke å tvinge St. Petersburg til

underkastelse; og derfor ble krigshandlingene begrenset til Krimhalvøya. Som tidligere nevnt, gjorde særlige teknologiske forhold sitt til å isolere krigsskueplassen og svekke den russiske statens evne til fortsatt motstand.

I 1859-60 sto Østerrike alene overfor Piemonte og Frankrike. I 1864 sto Danmark alene overfor Preussen og Østerrike i krigen om Slesvig-Holstein. I 1866 sto Østerrike alene overfor Preussen i nord og Piemonte i sør. Og i 1870 hadde Bismarck klart gjennom sitt diplomatiske spill å isolere Frankrike fra de øvrige maktene. Denne siste konflikten skulle imidlertid ikke bli noen begrenset kabinetskrig. På begge sider var de nasjonale lidenskapene pisket opp i den grad at de, som Clausewitz hadde forutsagt, rev ned alle de skrankene som var blitt reist mot folkekrigen. Napoleon IIIs regime kunne bare bestå hvis Frankrikes makt og prestisje ble anerkjent i Europa. Siden Paris-kongressen avsluttet Krimkrigen i 1856, overtok Frankrike for de følgende 15 årene Russlands rolle som den dominerende stormakten på kontinentet. I siste instans skyldtes krigen i 1870 at Det nordtyske forbundet ikke lenger ville anerkjenne denne *prépondérance* og ikke ville akseptere at Paris skulle ha det avgjørende ordet i Sentral-europa.²² I Tyskland visste Bismarck at bare en krig mot arvefienden i vest kunne få de sørtyske statene til å slutte seg til Det nordtyske forbundet.

Begge sider hadde alt å tape i denne krigen, og derfor var viljen til stede til å mobilisere alt for å vinne den. Da den tyske hæren knuste den franske ved Sedan 1. september 1870 og Napoleon III overga seg, ville en kabinetskrig blitt avsluttet med en våpentilstand, etterfulgt av forhandlinger og til slutt av en fredstraktat. Men så skjedde ikke fordi den franske nasjonen i de følgende dagene nektet å anerkjenne den militære avgjørelsen. Paris avsatte Napoleon III, gjenopptok arven fra 1793 og erklærte den uinnskrenkede folkekrigen mot inntrengerne, *la guerre à outrance*. I de følgende månedene så Moltke seg nødt til å svare med å føre den absolutte folkekrigen. I januar 1871 var han etter mønster av Grant og Sherman beredt til å ta i bruk enda hardere metoder for å tvinge det franske folket i kne; men av frykt for at andre makter ville intervensere, sørget Bismarck for å bringe våpenhvile-forhandlingene med den republikanske regjeringen til en avslutning.

Da Tyskland sto på terskelen til å føre den industrialiserte folkekrigen mot Frankrike, stanget det samtidig mot den ytterste grensa for hva de øvrige stormaktene ville akseptere. Folkekrigen, som Clausewitz spådde ville komme igjen når tilstrekkelig tunge interesser sto på spill, kunne ifølge hans teorier bare vinnes ved å føre den absolutte krigen. Men førti år etter hans død hadde den politiske og økonomiske utviklingen skapt nye betingelser for en slik krig. Den kunne bare vinnes ved å radikaliserer krigføringen i den grad at den ville gli ut av politikkens kontroll, ja diktere de politiske målsettingene. Den absolutte folkekrigen måtte ende i en fred som gjorde det umulig for den franske nasjonen å reise seg igjen for å fortsette kampen. Den amerikanske borgerkrigen ble til slutt ført på denne måten og endte med sørstatenes totale underkastelse og gjeninnlemmelse i Unionen; men den var en hegemonikrig på et kontinent hvor det ikke fantes konkurrerende stormakter. Slik var det ikke i Europa - noe Clausewitz hadde påpekt, noe Bismarck visste da han sluttet freden våren 1871 og noe som England og Russland minnet ham på under den såkalte «krig-i-sikte» krisen i 1875. Når folkekrigen vendte tilbake til Europa, var det under nye betingelser som gjorde at en total seier over én stormakt ville kunne føre til en hegemonikrig mot en koalisjon av de øvrige. Denne revolusjonen i krigen var vel så dramatisk som den som skjedde i 1793, og vi skal nå se på hvordan militære teoretikere etter 1871 tilpasset Clausewitz' analyse av den første omveltningen til den andre.

Kapittel 4

Arven fra Clausewitz i den industrialiserte folkekrigens tidsalder

De to land hvor Clausewitz kan sies å ha hatt en direkte virkning på den militære tenkningen før 1914, var Tyskland og Frankrike. De to mest sentrale personene i utviklingen av den tyske krigsplanleggingen i denne tiden var generalstabssjefene Moltke og Schlieffen, og de betraktet begge Clausewitz som grunnleggeren av den teoretiske tradisjonen de selv sto i. I Frankrike var innflytelsen mer indirekte. Den spores gjerne tilbake til Ferdinand Foch' forelesninger ved krigsskolen i 1890-årene. Men hvilken rolle Foch' ideer spilte for utviklingen av den franske *offensive à outrance*-skolen er omstridt. Det som er sikkert, er at det i begge tilfellene bare er meningsfylt å se spørsmålet om Clausewitz' innflytelse i lys av den sosiale og politiske stillingen til de militære institusjonene innenfor deres respektive samfunn.

Den tyske generalstabten flytter inn i et politisk vakuum: - Fra Moltke til Schlieffen

Ingen soldat øvde større innflytelse over sin samtid enn Helmuth von Moltke, og få har hatt større innflytelse på forløpet av vårt århundre enn Alfred von Schlieffen. Moltke var den mest vellykkede hærfører i annen halvdel av det 19. århundre. Schlieffen førte aldri selv noen hær, og han var både pensjonert og død da hans teorier skulle prøves i praksis under Første verdenskrig. Men den planen han etterlot seg i 1906 bidro både til å utløse krigen i 1914 og til å prege forløpet av krigshandlingene i avgjørende grad. I mellomkrigsårene dannet hans doktriner fundamentet for en egen skole i den yngre offisersgenerasjonen, og disse doktrinene tok Wehrmacht med seg inn i Annen verdenskrig. Til sammen omfattet de to menns liv hele forrige århundre, og med unntak av mellomrommet i årene 1888-1890 bekledd de først den ene, så den andre stillingen som generalstabssjef i den

preussisk-tyske hæren i nesten 50 år, fra 1857 til 1906.

Mange har understreket nettopp forskjellene mellom disse to generalstabssjefer, og de trer tydelig fram allerede når vi ser på deres kulturelle bakgrunn. Moltke fikk sin høyere militære utdanning ved *Allgemeine Kriegsschule*²³ i den tiden Clausewitz var direktør der. Sistnevnte holdt imidlertid ingen forelesninger, hans teoretiske verk ble først publisert etter hans død, og det er ingenting som tyder på at det kom til noen form for personlig kontakt mellom de to. Det er likevel ingen tvil om at *Vom Kriege* påvirket Moltke sterkt; det er det eneste militære verket som dukker opp på en liste han skrev i 1890 over sine yndlingsbøker, ved siden av Bibelen, Homer, Shakespeare og de tyske Weimar-klassikerne.²⁴

Disse brede intellektuelle interessene faller i øynene, særlig når man sammenlikner ham med hans etterfølger. Moltke, som var født i 1801, hadde sine kulturelle røtter i den samme humanistiske tradisjonen i tysk åndsliv som Clausewitz. I hans skrifter fra 1830- og 1840-årene kan man følge det tyske borgerskapets utvikling vekk fra dens kosmopolitiske og romantiske orientering og inn i et klima preget av nasjonalisme, realpolitikk og hat til Frankrike.²⁵ Den militære utdannelsen gjenspeilet denne utviklingen. I Moltkes tid ble 60 prosent av kursene holdt over allmenne emner, mens de resterende var fag av mer profesjonell karakter.²⁶ Da Schlieffen ble opptatt ved krigsakademiet i 1858, var det faglige innholdet langt mer preget av tekniske og profesjonelle emner; istedenfor å være en utdanningsinstitusjon for alle offiserer, ble kursene nå ensidig rettet mot generalstabstjenesten.²⁷ I tillegg kom Schlieffen fra en familie som var sterkt preget av den strengt pietistiske Herrnhutersekten, noe som ikke akkurat gjorde ham predisponert for å fryde seg over kulturens mangfold. Det er ikke påvist at han hadde noen interesser utover de militære. I fritiden slappet han av med å høre på med lukkede øyne mens døtrene leste høyt fra krigshistorien; og han brukte juleferiene til å utarbeide krigsteoretiske problemer som hans underordnede fikk i oppgave å løse.

Moltke og Schlieffen nærmet seg militære problemer på helt forskjellige måter. Moltke delte synet til Clausewitz og den tyske historismen på det unike og individuelle i historien. Hver militær situasjon var ulik alle

andre; det fantes ingen eviggyldige seiersmetoder - ingen formler eller prinsipper for krigføringen av den typen Jomini utledet av Napoleons praksis. Den øverste hærledelsen kunne ikke gjøre stort mer enn å legge forholdene best mulig til rette ved å organisere en rask mobilisering og oppmarsj; deretter måtte man fleksibelt tilpasse seg enhver ny situasjon og gi de underordnede kommandoinstansene størst mulig handlefrihet innenfor generelle anvisninger. Strategien er ikke noe mer enn et system av *ad hoc*-løsninger, «ein System der Aushülfen», skrev Moltke, et felttog kunne ikke planlegges utover det første sammenstøtet med fienden.

Schlieffens tro på at man kunne planlegge et helt felttog, fra mobiliseringen og fram til tilintetgjørelsen av fiendens hovedstyrke i det avgjørende slaget, sto i krass motsetning til Moltkes skepsis. I tillegg ignorerte han det Clausewitz hadde sagt om friksjonen og den rollen som tilfeldigheter, hell og de uberegnelige moralske størrelsene spiller i krig. Han ble kritisert for dette av yrkesbrødre som identifiserte seg sterkere med arven fra Moltke,²⁸ og denne fleksible holdningen fortsatte å virke innenfor det tyske offiserskorpset i mellomkrigstiden. Schlieffen skiller seg ut fra en teoretisk tradisjon som går tilbake til Clausewitz.

Men som vi så i forrige avsnitt, var den udogmatiske analytiske tilnærmingen til enhver krigssituasjon hos Clausewitz, denne avvisningen av at det finnes abstrakte seiersprinsipper eller -metoder, samtidig kombinert med en klokkertro på at krigens innerste vesen, dens «egentlige natur» aldri forandrer seg. Den ikler seg bare nye former ned gjennom historien. Vi har sett at Clausewitz også mente at det kunne utledes visse normative prinsipper for krigføringen fra denne innsikten i krigens egentlige natur: Fiendens hovedstyrke var det prioriterte militære målet, og jo nærmere krigen kom sin absolutte form, jo mer tvingende ble det å oppsøke den og knuse den i et tilintetgjørende slag.

Dermed står vi overfor det sentrale spørsmålet i dette kapitlet. Det ble vist ovenfor at den tyske skolen var særlig preget av en egen udogmatisk, åpen tilnærming til hver ny, individuelle militære situasjon - og at Schlieffen skiller seg ut i dette bildet. Fantet det likevel noen få, men viktige prinsipper for krigføringen som ble utledet fra innsikten i krigens

«egentlige natur» og som den preussisk-tyske hæren anvendte på nye måter under hver krig? Går det likevel en linje fra Clausewitz' understrekning av tilintetgjørelsen av fiendens styrker i det avgjørende slaget til Schlieffenplanen? Går det til og med en linje fra Clausewitz' absolutte krig til Ludendorffs totale krig?

Siden Herbert Rosinski for 50 år siden begynte å opplyse anglo-amerikanske akademikere om hva Clausewitz egentlig sa, har det vært vanlig å beskrive denne utviklingen som et *forfall* i den tyske krigskunsten. Hvert nytt skritt på veien brøt med den tradisjonen som Scharnhorst og Clausewitz grunnla. Fra deres altoverskuende praksis og teori gikk veien gjennom Moltkes sneversynte militære spesialisering og Schlieffens tekniske enøyethet til Ludendorffs blinde og brutale militarisme.²⁹ I motsetning til denne ortodoksien har Azar Gat konstruert et bilde av den tyske skolens militære praksis, en tradisjon innen krigføringen som han følger fra Napoleonskrigene og inn i verdenskrigene i dette århundret. I Gats tolkning går det faktisk en rød tråd fra Clausewitz til Ludendorff, og den heter utvidelsen av den absolutte krigen, først til den uinnskrenkede nasjonale krigen under Moltke og siden til Ludendorffs totale mobilisering av Tysklands ressurser under Første verdenskrig. Vi skal i det følgende undersøke om denne påstanden holder stikk, eller om ikke Gat på dette punktet overser - eller forenkler - noen viktige sammenhenger.

Når man går i detaljene for å lete etter konkrete eksempler på Clausewitz' innflytelse over Moltke, finner man forbausende få direkte henvisninger.³⁰ Hvis vi holder oss til de fire temaene som ble drøftet i forrige avsnitt, er det klart at prinsippet om tilintetgjørelsen av fiendens hovedstyrke kom klart til uttrykk i Moltkes teori og praksis. Det ble til og med forsterket ved at han skilte det ut som det viktigste operasjonelle målet, uavhengig av hvilke begrensede eller ubegrensede mål strategien måtte ha satt seg. Når det gjelder forholdet mellom moralske størrelser og den tallmessige overlegenheten, sier han ikke noe direkte om dette. Men det var ikke noe aktuelt

analytisk problem i hans tid: Teknologien hjalp Preussen å sikre seg en tallmessig overlegenhet under samlingskrigene, og det viste seg at de vernepliktige troppenes moral var vel så sterk som de profesjonelle franske soldatenes. Preussens overlegenhet på de teknologiske, tallmessige og moralske områdene gjorde det unødvendig å veie elementene opp mot hverandre og analysere deres innbyrdes forhold. I det tredje spørsmålet om den relative styrken til offensiven og defensiven har vi allerede sett at Moltke kom til en annen konklusjon enn Clausewitz. I sin samtid mente han at den strategiske offensiven kombinert med den taktiske defensiven var den sterkeste formen for krig.

Det er på det fjerde feltet, i Moltkes vurdering av forholdet mellom politikk og krig at man finner de mest interessante avvikene fra Clausewitz. Moltke innledet den prosessen som under Wilhelm II førte til at generalstaben frigjorde seg helt fra politisk kontroll. Innenfor dette frirommet kunne Schlieffen utarbeide operasjonsplaner som hadde enorme strategiske konsekvenser, uten at disse noen gang ble tatt opp til vurdering av de øverste politiske myndigheter. Men også på selve det operasjonelle nivået innledet Moltke en utvikling som ledet bort fra Clausewitz - ihvertfall den sene Clausewitz - og som skulle finne sin dogmatiske fullendelse i Schlieffens planer for tofrontskrigen. Han gjorde tilintetgjørelsen av fiendens styrker til det *eneste* målet for operasjonene. Resultatet av samlingskrigene syntes å bevise hvor riktig dette hadde vært, og Moltkes praksis ble til et dogme i den tyske hæren. Som generalstabssjef holdt Moltke fast ved idealet og ga det videre i arv til Schlieffen. Men som tenkende soldat og politiker ble han stadig mer klar over at det ikke tilsvarte den nye politiske og militære virkeligheten etter 1871.

Her var det en vesentlig forskjell mellom de to generalstabssjefene. På bakgrunn av sine erfaringer med den andre fasen av den fransk-tyske krigen opplevde Moltke under arbeidet med planene for tofrontskrigen i de følgende 17 årene et stadig større sprik mellom sine operasjonelle idealer og muligheten for å realisere dem i folkekrigens tidsalder.³¹ Som generalstabssjef måtte han arbeide for seier i den neste krigen. Som en reflektert soldat og som en aristokratisk politiker som ble stadig mer

konservativ, var han klar over at den ikke kunne vinnes på samme måte som under samlingskrigene. Den politiske prisen for en seier under de nye betingelsene var høyere enn han eller hans likesinnede var villige til å betale. Først helt mot slutten av sitt liv trakk han den fulle konsekvensen av motsetningen mellom ideal og virkelighet - men bare som tenkende soldat, ikke som generalstabssjef. Innenfor hæren levde hans operasjonelle idealer videre som dogmer, uforstyrret av virkeligheten.

I det følgende skal vi først behandle hvordan Moltke så på forholdet mellom politikk og krig og hvilke praktiske utslag denne holdningen fikk i hans stridigheter med Bismarck under samlingskrigene. Deretter skal vi undersøke innholdet i hans forståelse av det operasjonelle nivået i krigføringen. Til slutt skal vi se hvilke konklusjoner han trakk av den motsetningen han mot slutten av sitt liv opplevde mellom sine operasjonelle idealer og folkekrigens realiteter.

Moltke var ingen teoretiker, og hans knappe overveininger omkring disse temaene finnes konsentrert i to dokumenter, hans «Verordnungen für die höheren Truppenführer» fra 1869 og en kort artikkel med tittelen «Strategie», skrevet i 1871; de går også fram av noen av de brev og memorandaene som han skrev under den fransk-tyske krigen og hvor han tar stilling til aktuelle politiske og militære spørsmål.³² Gerhard Ritter summerte opp hans syn slik:

I. «Politikken benytter seg av krigen for å nå sine målsettinger; den virker avgjørende på begynnelsen og slutten på den, i den betydningen at den forbeholder seg retten til å høyne sine krav eller til å nøye seg med en mindre suksess. På grunn av denne ubestemtheten kan strategien kun streve etter det høyeste målet som de tilgjengelige midlene overhodet gjør det mulig å nå. Det er på dette vis at den best kan tjene politikken, kun for dens målsetting, men i handling fullstendig uavhengig av den.»

II. «Det er hovedsaklig militære hensyn som er retningsgivende for krigens forløp, mens omvendt utnyttelsen av dens suksesser eller feilslag tilhører politikken domene.»

III. «Politikken får ikke trenge seg inn i [darf ... nicht eindringen] i operasjonene. Det er i denne betydningen at general v. Clausewitz i sine taktiske brev til Müffling sier: >Krigskunstens oppgave og dens rett i forhold til politikken er hovedsaklig å forhindre at politikken krever ting som er mot krigens natur, at den ut fra manglende kjennskap til virkningene av instrumentet begår feil i bruken av den.< For det er først og fremst de militære hensyn som er retningsgivende for krigens forløp, de politiske er det bare i den grad de ikke fordrer noe som er militært utillatelig. Ikke under noen omstendighet får øverstkommanderende la seg lede utelukkende av politiske innfall; det er tvert imot hans oppgave å holde den militære suksessen for øyet.»³³

Det mest iøynefallende avviket fra Clausewitz, og da særlig hans sene overveininger i Bok VIII og I av *Vom Kriege*, er at Moltke krever vidtgående selvstendighet for de militære når krigen først har brutt ut. Politikken kontrollerer begynnelsen og slutten på krigen; i den mellomliggende perioden er det opp til de militære å anvende sin faglige kunnskap for å vinne en avgjørelse. Clausewitz er utvetydig på dette punktet: Det politiske samkvemmet opphører *ikke* mellom to stater, selv når de er i krig. Politikken må beholde kontrollen over det militære instrumentet også under kamphandlingene. Det betyr ikke at politiske hensyn skal bestemme over militære på alle nivåer. Man sender ikke ut patruljer og stiller ikke opp vaktposter utfra politiske overveininger; og politikken må passe seg for å kreve det umulige av det militære instrumentet. Men Moltke gir dette siste forholdet en gyldighet langt utover det Clausewitz gjorde.

Gerhard Ritter var klar i sin dom. Moltkes krigsteorier, som var av fundamental betydning for den tyske generalstabens tenkning i annen halvdel av forrige århundre, fjerner seg tydelig fra Clausewitz' prinsipper. Feltherren skal handle uavhengig av politiske hensyn og skal ikke ha noe annet å gjøre enn å beholde krigens absolutte form for øyet under operasjonene. De politiske konsekvensene dette kan ha, er ikke hans sak. Moltkes krav om uavhengighet representerte, ifølge Ritter, et nytt stadium i den rent militære tenkningen.³⁴

Krigen, som Clausewitz bare ville innrømme sin «egen grammatikk», men ikke sin egen logikk, har her vunnet sin egen, uavvendelige saklige logikk [Sachlogik].

Ritter så dette som en logisk videreutvikling av forestillingen om den absolutte krigen, men stilte samtidig det spørsmålet som skal lede undersøkelsen på de følgende sidene: *Kunne* den moderne folkekrigen avgjøres ved militære midler alene? Hva ville skje hvis man ensidig rettet sin oppmerksomhet mot å føre den absolutte krigen, bare for å oppdage at den ikke var vunnet etter det avgjørende slaget? «... gibt es auch im 'Existenzkampf' großer Nationen noch wirkliche 'Entscheidungsschlachten'?»³⁵

Det var ikke teorier, men Bismarcks personlighet som avgjorde kompetansestridighetene til politikkenes fordel under de tyske samlingskrigene.³⁶ I den såkalte preussiske dualismen var de politiske og militære institusjonene sidestilt. Kontrollen over politikken og kommandoen over det militære løp bare sammen i kongens person. Hverken rikskansler eller krigsminister eller generalstabssjef var underlagt parlamentarisk kontroll. Bismarck ble kalt til stillingen som preussisk ministerpresident høsten 1862 nettopp for å redde monarkens uninnskrenkede *Kommandogewalt* fra parlamentets inngrep. Under samlingskrigene sørget han for at politikken beholdt sin overhøyhet over det militære ved å sikre seg kongens uforbeholdne støtte for sine avgjørelser - også når de sto i motsetning til Moltkes.

Under Slesvig-Holstein-krigen i 1864 ville hæren føre kampen over i Jylland, men Bismarck satte igjennom at den skulle storme Dybbølskansen. I Jylland kunne det oppstå konflikter mellom Preussen og dets allierte Østerrike, en total ydmykelse av Danmark kunne trekke inn andre makter på dets side, og i tillegg trengte han en militær suksess for å styrke sin diplomatiske stilling under den forestående konferansen om hertugdømmene i London. I 1866, etter seieren ved Sadova, ville den preussiske kronprinsen og flere høyere offiserer marsjere mot Wien for å hevne den diplomatiske ydmykelsen ved Olmütz 16 år tidligere. Bismarck satte alt inn på å fraråde kongen fra et slikt skritt. Preussens politiske målsetting var begrenset: Den var å fortrenge Østerrikes innflytelse fra Det

tyske forbundet, og for å oppnå dette var Bismarck til og med villig til å støtte ungarene i en nasjonal reisning mot Habsburgerne. Men når målsettingen først kunne nås, etter Østerrikes ydmykende nederlag på slagmarken, måtte anledningen gripes til å sikre den.

Dette var klassisk kabinettssdiplomati: Bismarck ville realisere målsettingen så fort som mulig både for å forhindre at andre makter grep inn for å opprettholde maktbalansen i Sentraleuropa, og for å unngå at regjeringen i Wien mobiliserte sine krefter i en folkekrig som kunne trekke ut i måneder og år.³⁷ I denne krigen passet hærens operasjonelle mål som hånd i hanske med den politiske målsettingen.³⁸ Femten år senere så Moltke tilbake på «broderkrigen» og erkjente at den hadde vært en kabinettskrig med klart definerte og begrensede politiske målsettinger.³⁹ Tidlig i 1871 var situasjonen mer prekær. Kabinettskrigen ble avsluttet med seieren ved Sedan, og Napoleon III ble tatt til fange. Men den franske nasjonen nektet å anerkjenne resultatet. Den avsatte Napoleon og erklære *la guerre à outrance*, den uinnskrenkede krigen, mot inntrengerne. Den tyske hæren måtte marsjere mot Paris og innlede en beleiring. Den republikanske regjeringen gjeninnførte *la levée en masse*. Gambetta fløy ut av Paris i en ballong og stampet nye enheter opp av bakken i provinsen. Skillet mellom militære og sivile ble utydlig. Irregulære styrker, såkalte *francs tireurs*, angrep de tyske okkupantene; deres geriljakrigføring ble møtt med standrett og avstraffelse av hele landsbyer.

Moltke gikk inn for å sulte ut Paris; når byen hadde kapitulert, sa han i januar, skulle de frigjorte styrkene forfølge og utrydde motstanden i resten av landet.⁴⁰ Som vi tidligere har sett i beskrivelsen av den amerikanske borgerkrigen, var dette de metodene som måtte anvendes i den folkekrigen for å knuse den fiendtlige nasjonens krigsvilje og tvinge den til å akseptere seierherrens fredsbedingungen. Bare den økonomiske krigføringen manglet for å gjøre den fransk-tyske krigen til en industrialisert folkekrig, men i alle andre henseender pekte fasen etter Sedan fram mot det 20. århundret og markerte et tydelig brudd med de foregående europeiske konfliktene. Også i denne tiden kom det til uenighet mellom Bismarck og Moltke. Av frykt for at andre stormakter ville gripe inn for å forhindre en total ydmykelse av

Frankrike, ville kansleren at Paris skulle inntas så fort som mulig. Moltke så ingen militær nødvendighet for et slikt skritt, men Bismarck krevde at byen skulle beskyttes for å framskynde prosessen. Nok en gang fikk han kongens støtte. Det er mot denne bakgrunnen av stadig tilbakevendende konflikter med den øverste sivile instansen om militære spørsmål man må se Moltkes teoretiske overveininger omkring forholdet mellom politikk og krig.

Når det gjelder Moltkes isolasjon av det operasjonelle nivået i krigføringen, er det først viktig å skille den tyske militære begrepsbruken fra den som er vanlig i angelsaksiske land. Etterhvert som krigene i dette århundret har grepet stadig mer om seg, har de militære teoretikerne funnet det nødvendig å utvikle nye, mer omfattende begreper. «Grand strategy» kalles nå den samordningen av militære, økonomiske, politiske og diplomatiske midler på øverste plan som er nødvendig for å oppnå krigens målsetting.⁴¹ «Strategy», eller «operations» eller «operasjonell strategi» er et ledd i den overordnede koordineringen og befatter seg med føringen av militære enheter inn i slaget; i store trekk tilsvarer det Clausewitz' strategibegrep.⁴² Det springende punktet er at operasjonene er like underlagt den overordnede politiske kontrollen og samordningen med de andre feltene som et hvilket som helst annet ledd i grand strategy. I Moltkes forståelse er derimot det operasjonelle nivået vidtgående *uavhengig* av krigens politiske målsetting. Om den dikterer et begrenset eller ubegrenset strategisk mål (f.eks. erobringen av en av fiendens provinser eller av hans hovedstad), så er for Moltke det operasjonelle målet *alltid* tilintetgjørelsen av den fiendtlige hovedstyrken i slaget.

Det er riktig, som Wallach påpeker, at Moltke tolket Clausewitz' definisjon av krigsmålet mer ensidig i retning av tilintetgjørelsen av fiendens styrker. I 1869 skrev han:

Seieren som avgjøres ved våpen er krigens viktigste moment. Det er seieren alene som knekker fiendens vilje og tvinger ham til å underkaste seg vår. Som regel er det ikke okkupasjonen av et landområde eller erobringen av en befestet plass som avgjør, men kun ødeleggelsen av

*fiendens stridsmakt. Denne er derfor det viktigste objektet for operasjonene.*⁴³

Men det er også riktig, som Ritter skriver, at denne definisjonen av operasjonsmålet var en konsekvent - om enn ensidig - videreutvikling av Clausewitz' forestilling om den absolutte krigen.⁴⁴ Vi har sett i forrige hovedavsnitt hvordan Azar Gat løste denne tilsynelatende motsetningen i tolkningen av Clausewitz. Om det i krigen fantes flere veier å gå, flere mulige militære mål, skrev sistnevnte, fantes det i alle fall kun ett middel: kampen. Jo nærmere krigen kom sin absolutte form, jo mer naturlig var det at tilintetgjørelsen av fiendens styrke ble det primære målet for de militære operasjonene. Moltkes definisjon av det operasjonelle målet stemte altså overens med de normene for krigføringen som lot seg utlede av Clausewitz' begrep om den absolutte krigen. Og det var i pakt med tysk idealistisk filosofi at begrepet stemte overens med, og vokste ut av forestillingen om krigens «egentlige natur».⁴⁵ På den andre siden var Moltkes isolasjon av det operasjonelle nivået i krigføringen et brudd med Clausewitz' krav om at politikken måtte beholde kontrollen over krigen både før, under og etter kamphandlingene;⁴⁶ og når Gat ikke vil følge Ritter, Wallach og andre fortolkere på dette punktet, overdriver han kontinuiteten i den tyske skolen. For å klargjøre dette viktige temaet, må vi se på hvordan Moltke tenkte omkring den moderne krigen i de resterende 20 årene av hans liv.

Ved å isolere det operasjonelle nivået fra strategien utelukket Moltke muligheten for at endringer i krigens politiske karakter kunne gjøre den ene operasjonelle strategien mindre avgjørende, mindre virkningsfull enn den hadde vært. Her er kontrasten til Clausewitz særlig skarp. Feltherrens første oppgave, skrev Clausewitz, må være å fastslå *hva slags* krig han går inn i, deretter skal han tilpasse midlene til denne innsikten. Gjennom hele sin karriere, fra de første notatene i 1804 og til de sist reviderte kapitlene av *Vom Kriege*, kunne Clausewitz ikke nok få uttrykt sin forakt for det gamle regimets kabinetter, generaler og militære teoretikere. De forsto ikke hvilke politiske krefter de sto overfor etter den franske revolusjonen og de tilpas-

set ikke sitt militære instrument eller sin praksis til den nye virkeligheten. Da krigen nærmet seg sin absolutte fullkommenhet, som han kalte det, ble i hans øyne det tilintetgjørende slaget det eneste avgjørende midlet i krigen. Og han tok ikke helt feil i dette. Under de krigene Clausewitz selv opplevde hadde Napoleon kunnet avgjøre sine felttog gjennom avgjørende slag. Det var ingen helt urimelig fordreining av de historiske erfaringene fra århundreskiftet å tro at man i den absolutte krigen skulle ha fiendens hær som sitt primære mål. Når man først hadde knust den i det tilintetgjørende slaget, hadde man for overskuelig framtid ødelagt den fiendtlige statens muligheter for fortsatt motstand.

Det man kan laste Clausewitz for, er hans manglende forståelse av sjømaktens rolle.⁴⁷ Napoleon ble ikke beseiret ene og alene fordi han forrykket den kontinentale maktbalansen og provoserte fram en koalisjon mot Frankrike. Royal Navys blokade virket langsomt, men over tid skjerpet det økonomiske presset spenningene mellom Frankrike og Russland og gjorde det vanskeligere å stabilisere situasjonen fra 1807. Likevel er det riktig at de endelige avgjørelsene falt på land. Waterloo avsluttet Napoleonskrigene, Trafalgar var kanskje en nødvendig, men ingen tilstrekkelig forutsetning for resultatet.

Etter Sedan viste det seg at man ikke lenger kunne avgjøre en folkekrig ved å sikte mot det samme operasjonelle målet. Den teknologiske og økonomiske utviklingen stilte så mange flere ressurser til disposisjon for en nasjon som var villig til å fortsette motstanden etter et militært nederlag. Og den viljen var uendelig mye sterkere i en tid hvor nasjonalismen festet sitt grep om hvert nytt lag av befolkningen som ble mobilisert politisk. I 1806 var det først og fremst borgerskapets nasjonalfølelse Fichte søkte å vekke i sine «Reden an die deutsche Nation», og gjennom sine reformer håpet Scharnhorst og Gneisenau å mobilisere den kraften for å gjenreise Preussens makt. Seksti år senere var den politiske bevisstgjøringen og mobiliseringen av nye samfunnsgrupper - bønder, arbeidere, den nye lavere middelklassen - uløselig knyttet til nasjonaliseringsprosessen. I England, Frankrike og Tyskland gikk bare arbeiderklassen delvis fri av denne innflytelsen. De øvrige samfunnsgruppene identifiserte seg sterkt med den

internasjonale rollen og prestisjen til sin nasjonalstat. De viste seg som oftest å være mer sjåvinistiske enn den tidligere politiske eliten som utgikk fra adelen og storborgerskapet. Den faktoren som kanskje mer enn noen annen skilte situasjonen i 1866 fra den i 1806, var innføringen av alminnelig skolegang i de fleste land vest for Russland. Ikke bare lærte nå hele befolkningen å lese, men den lærte innenfor en ramme hvor nasjonalstaten var det selvfølgelig øverste referansepunktet for historieundervisningen og kulturforståelsen.

Nettopp i 1860-årene tok opinionen form som en egen politisk kraft i England, Frankrike og Tyskland. Til og med i det autokratiske Russland kunne regjeringen ikke lenger ignorere den.⁴⁸ Politikerne måtte tilpasse seg den nye realiteten. Noen av dem prøvde å manipulere opinionen til egen fordel i det som etter Marx er blitt kalt «bonapartistisk» politikk, men de ble tilslutt innhentet av den. Napoleon III forsøkte å kompensere for sin manglende legitimitet ved å appellere til nasjonalfølelsen gjennom en storstilt prestisjepolitikk. Men da Preussen ikke ville anerkjenne den dominerende stillingen i Sentraleuropa som Frankrike gjorde krav på, ble Napoleon drevet inn i krigen av en hysterisk opinion som krevde «hevn for Sadova». I 1860 mente Bismarck at Preussen best kunne drive maktpolitikk ved å tappe kraften i den tyske nasjonalbevegelsen og bruke den til dets egne formål. Innen 1867 var han og det nasjonalliberale borgerskapet trådt inn i et gjensidig avhengighetsforhold; opinionen kunne ikke lenger ignoreres i utenrikspolitikken.⁴⁹

På det militære området ble denne utviklingen tydelig etter Sedan. Det tilintetgjørende slaget viste seg ikke å være avgjørende etter at Paris innførte republikken og bestemte seg for å mobilisere landets ressurser for å fortsette kampen. Da Gambetta erklærte *la guerre à outrance*, måtte Moltke belage seg på å svare med å føre den absolutte folkekrigen. Under den amerikanske borgerkrigen kunne Robert E. Lees geniale operasjoner bare lykkes hvis de klarte å svekke nordstatenes krigsvilje. Når det først var klart at selve den statlige eksistensen til Konføderasjonen sto på spill, viste det seg at den industrialiserte folkekrigen bare kunne avgjøres ved kontinuerlig å male opp den fiendtlige hæren, knekke befolkningens politiske vilje

og utmatte de økonomiske ressursene. Ikke en gang Gettysburg avgjorde krigen; det gjorde kombinasjonen av blokaden, Shermans herjinger under hans «march to the sea» fra Atlanta og Grants ubønnhørlige og kontinuerlige, tilintetgjørende felttog fra høsten 1864.

Krigen gjennomgikk en like grunnleggende endring i 1860-årene som den hadde gjort på Clausewitz' tid, - ja dette var det «kopernikanske vendepunktet» i den moderne krigshistorien, for å bruke Stig Försters uttrykk.⁵⁰ Hvilke konsekvenser hadde det for politikerne og for den militære teorien? For Bismarck sto det ihvertfall klart at en ny krig ville sette alt han hadde oppnådd på spill, og i de følgende 19 årene gjorde han det han kunne for å bevare freden gjennom å flette et komplisert nettverk av allianser. Det karakteristiske ved Bismarcks system var at alliansene og avtalene sto i motsetning til hverandre på sentrale punkter. De skulle nettopp *forebygge* krigen og ikke *forberede* den. Som generalstabssjef måtte Moltke i den samme perioden ta stilling til hvordan krigen skulle føres hvis den først brøt ut, og det er særlig gjennom hans arbeid med krigsplanene i 1870- og 1880-årene at man kan illustrere den videre utviklingen i hans syn på politikk, krig og fred.

Det kan ikke være noen tilfeldighet at Azar Gat, som ikke unnser seg for å rette hard kritikk mot dem han er uenig med,⁵¹ ikke engang nevner det eneste vesentlige bidraget til Moltke-litteraturen som har kommet de siste 30 årene.⁵² Den mest sannsynlige forklaringen er at Stig Försters bilde av utviklingen i tysk militær tenkning er langt mer nyansert enn Gats. Sistnevnte presenterer en høyst ensidig tolkning av linjen fra Clausewitz til Ludendorff; Moltkes bidrag besto i at han utvidet den absolutte krigen han førte i 1866 til «all-out national war» i 1870-71; dette var hans arv til den tyske generalstaben; Schlieffen bygget på den arven, og Ludendorff førte den fram til sin logiske konklusjon i sin praksis etter 1917 og i sin lære om den totale krigen fra 1935.⁵³

Nå viser Förster at arven fra Moltke var mer tvetydig. Riktignok gikk han inn for å føre den absolutte folkekrigen for å tvinge den franske nasjonen til underkastelse i 1871; og det er uomtvistelig at han ved å skille operasjonene fra strategien i teorien, og ved å kreve uavhengighet for sine

militære avgjørelser i praksis, bidro til å skape det politiske vakuumet som var selve forutsetningen for den katastrofale Schlieffenplanen. Men Schlieffen bygget ikke videre på de erfaringene som den tyske hæren gjorde med folkekrigen etter Sedan. Tvert imot, det politiske vakuumet som Moltke hadde skapt, gjorde det mulig for ham å ignorere disse erfaringene. Han planla for å vinne et nytt, men denne gangen avgjørende Sedan, uten tanke for hva som kunne følge slaget. Schlieffenplanen var et forsøk på å føre den formen for absolutt krig som endte i Sadova og avgjorde kabinettskrigen i 1866; men han tok overhodet ikke stilling til hva som skulle gjøres hvis denne planen førte inn i en ubegrenset folkekrig.

Ved siden av å vise at den operasjonelle arven fra Moltke langt fra var så entydig som Gat vil ha det til, tar Förster opp en utvikling i hans tenkning etter 1871 som den israelske historikeren overhodet ikke behandler. For Moltke var de politiske konsekvensene - både innenriks og utenriks - av den uinnskrenkede folkekrigen så frastøtende at han tilslutt kom fram til at *avskrekking* var det eneste realistiske alternativet til det som han profeterte ville kunne bli en ny trevdeårskrig. Det måtte bli den fremste plikten til sterke regjeringer å heve seg over demagogenes krigshissende agitasjon i eget land og samtidig gjennom sterke rustninger avskrekke andre makter fra å angripe. Vi har allerede vært inne på det skillet som fantes mellom Moltke som generalstabssjef på den ene siden, og som tenkende soldat og konservativ politiker på den andre. I siste instans gikk dette skillet tilbake til Clausewitz' forsøk etter 1827 på å forene forestillingen om den absolutte krigen med den historiske virkeligheten. Men for å forklare sammenhengen mellom den sene Clausewitz og Moltkes utvikling fram mot 1890, må vi gå utover Gats rent idéhistoriske tilnærming og sette den militære tenkningen inn i sin sosiale og politiske sammenheng.

Etter 1815 var de gjeninnsatte fyrstehusene oppsatt på å begrense krigen og avsondre regjeringene fra folket. Erfaringene fra de 25 foregående år hadde lært dem å frykte krigens revolusjonære følgesvenn mer enn de fryktet noen annen stormakt. Clausewitz trodde at disse barrierene ville bli revet ned igjen så snart sentrale nasjonale interesser sto på spill. Man måtte derfor være forberedt på å kunne føre den absolutte krigen neste gang

folkekrigen brøt løs - ellers ville man havne i samme situasjon som det gamle regimets kabinetter befant seg i da de ikke forsto konsekvensen av den politiske omveltningen i Frankrike og ble feid bort av dens militære følger.

Førti år senere var en ny, grunnleggende forandring iferd med å skje. Ved å føre den absolutte krigen, som i Moltkes praksis stilte opp tilintetgjørelsen av fiendens styrker som det eneste målet for operasjonene, kunne man avgjøre kabinettskrigen - men man kunne ikke avgjøre folkekrigen. Sadova avgjorde krigen i 1866, men det gjorde ikke Sedan i 1870. Den franske nasjonen disponerte over mange flere finansielle og industrielle ressurser, og nasjonalismen mobiliserte så å si hele befolkningen i et langt større omfang enn tidligere. Bare ved å føre den *absolutte folkekrigen* kunne den tyske hæren knekke all sivil og militær motstandsvilje. Moltke var beredt til å føre en slik krig, sa han i januar 1871, til å utvide tilintetgjørelsesprinsippet i en uinnskrenket folkekrig;⁵⁴ men til hans store skuffelse kom ikke strategien til utførelse fordi Bismarck og den franske regjeringen forhandlet seg fram til en våpenstillstand raskere enn ventet.

Det er imidlertid viktig å slå fast at den absolutte folkekrigen også ville ha ført med seg en utvidelse av krigens politiske målsetting. Den eneste måten å forhindre at den franske nasjonen reiste seg igjen for å hevne nederlaget, var å diktere fredsbetingelser som ville gjort ende på Frankrikes status som stormakt.⁵⁵ Bismarck innså at det øvrige Europa ikke ville akseptere et resultat som i praksis ville gjort det nye tyske keiserriket til kontinentets hegemonimakt. Den krigen "auf Leben und Tot" som Moltke ønsket å føre våren 1871 ville bli så omfattende at den ikke lenger ville være et kontrollerbart politisk instrument som kunne brukes for å realisere klart definerte målsettinger; tvert imot, krigen ville diktere de politiske målsettingene. Den radikaliserede krigens nødvendigheter kunne tvinge politikken inn på en kurs som ikke tilsvarte statens langsiktige utenrikspolitiske interesser. Og den ville føre med seg forskyvninger i den indre politiske maktfordelingen: Hvis man først krevde at befolkningen skulle ofre liv og eiendom for å vinne folkekrigen, ville det være svært vanskelig å nekte den innflytelse over statens politikk.

I 1827 kom Clausewitz fram til den berømte formuleringen om at «krigen er kun en fortsettelse av politikken iblandet andre midler» for å forene hans idealforestilling om den absolutte krigen med den krigshistoriske virkeligheten. I 1871 og senere sto Moltke overfor en situasjon som Clausewitz ikke hadde forutsett: Den radikaliserende anvendelsen av den absolutte krigen på folkekrigen dikterte politiske målsettinger som kunne sette det nye keiserrikets eksistens på spill: Frankrike ville måtte slås så grundig at det ville gjøre slutt på dens stilling som stormakt, og det var sannsynlig at Russland og Storbritannia ikke ville akseptere en slik forrykkelse av den kontinentale maktbalansen. Den absolutte krigen *var* en fortsettelse av politikken med andre midler under kabinettskrigen. Men ved å føre den absolutte folkekrigen fram til en total seier i en ubegrenset folkekrig risikerte man at krigen sluttet å tjene noen rasjonell politisk målsetting, at den selvstendiggjorde seg og gjorde politikken til *sitt* instrument. Eller for å si det på en annen måte: Krigen ville bli et mål i seg selv.⁵⁶

I Bok VI, kapittel 6 av *Vom Kriege*, som tidligere nevnt, gjorde Clausewitz oppmerksom på at det innenfor «den europeiske statsrepublikken» fantes et likevektsprinsipp; jo større sjansen var for at én stat ville forstyrre likevekten ved å ødelegge en annens selvstendighet, jo mer sannsynlig var det at de andre maktene ville komme forsvareren til unnsetning mot angriperen. I den ubegrensede folkekrigens tidsalder betød dette at den totale seieren over en annen stormakt før eller siden ville framkalle en intervensjon av de andre for å gjenopprette maktbalansen. Hvis seieren overhodet kunne vinnes i folkekrigen, ville den høyst sannsynlig ikke føre til fred, men inn i en hegemonikrig.⁵⁷

I sin krigsplanlegging gjennom 1870- og 1880-årene lette Moltke etter måter å beholde den politiske kontrollen over krigen. Han var blitt like oppsatt på å begrense krigen som de konservative regjeringene i Europa hadde vært etter 1815. I sine planer for tofrontskrigen mot Frankrike og Russland oppga han etter 1879 tanken på å vinne en total seier. Tyskland skulle stå på defensiven i vest, mens det gjennomførte en begrenset offensiv i øst for å forkorte de tyske linjene; deretter var det opp til politikerne å forhandle seg fram til en løsning. Men var det overhodet mulig å føre en

slik begrenset krig; hvor sannsynlig var det at de politiske lederne ville kunne føre fornuftige forhandlinger i nasjonalismens og sjåvinismens tidsalder? Moltke innså at et stormaktsoppgjør høyst sannsynlig ikke ville kunne holdes under kontroll, og han visste at under de betingelsene som hersket etter 1871, måtte Tyskland føre en radikalisert utgave av den absolutte krigen for å vinne en total seier.

Men kostnadene - ikke bare i form av blod og ressurser, også de politiske kostnadene forbundet med å fjerne en stormakt (for ikke å snakke om to) fra den europeiske balansen - var svært høye. Det var en annen kostnad som den konservative politikeren Moltke ikke var villig til å betale: Det var demokratiseringen av de politiske og sosiale strukturene i det autoritære tyske keiserriket. Hæren så seg selv nettopp som bolverket og bærebjelken for dette systemet og som den siste skansen mot revolusjonen. Det var illusorisk å tro at en folkekrig kunne vinnes uten å betale med store politiske innrømmelser, i hvert fall til de borgerlige partiene og kanskje til det som verre var.

Moltke så lenge bare én vei ut av dette dilemmaet: Preventivkrigen, en angrepskrig som rettferdiggjøres under henvisning - ikke til en direkte trussel, men til et framtidig skifte i det militære styrkeforholdet.⁵⁸ Dette var den eneste måten idealforestillingen om den absolutte krigen kunne forenes med ønsket om å beholde kontrollen over det militære instrumentet i folkekrigens tidsalder.

I 1875 krevde Moltke at Tyskland skulle utløse en preventivkrig mot Frankrike, som hadde kommet seg uventet raskt etter nederlaget. Bismarck sa nei, og den såkalte «krig-i-sikte»-krisen det året viste at fløymaktene England og Russland ikke ville akseptere en ny ydmykelse av Frankrike.⁵⁹ I 1886 økte spenningen mellom Tyskland og Russland, og Moltke krevde igjen at Tyskland skulle benytte anledningen til å slå til mot Russland før det fikk fullført sine militære tiltak. Preventivkrigskravene var kanskje Moltkes mest skjebnesvangre arv til den tyske generalstabens.⁶⁰ Da den yngre Moltke tok dem opp igjen etter 1912, var det ingen innen den sivile riksledelsen som hadde politisk innsikt eller tyngde til å stå imot dem. Den tyske generalstabens preventivkrigskrav var en av de viktigste årsakene til utbruddet av Første verdenskrig.⁶¹

Krav om en preventivkrig kunne imidlertid møtes med nøyaktig det

samme argumentet som planer for en begrenset krigføring: Hvor sannsynlig var det at krigen kunne beholdes under politisk kontroll? Selv en preventivkrig mot én av fiendene kunne lett utvikle seg til å bli en ubegrenset folkekrig, med alt det innebar.⁶² Helt mot slutten av sitt liv kom Moltke - men vel å merke bare politikeren og den reflekterte soldaten Moltke - fram til at den eneste løsningen på dette problemet var å være sterkt nok rustet til å avskrekke krigen, og dette ga han uttrykk for i den siste talen han holdt i riksdagen, i mai 1890.⁶³ Det var ikke slik venstresiden påsto, begynte han, at det var fyrstene eller regjeringene som utløste krigene i våre dager:

Kabinettskrigenes tid ligger bak oss - idag har vi kun folkekrigen, og det å utløse en slik krig med alle dens uforutsebare følger, det er en avgjørelse som enhver tilnærmet fornuftig regjering vil ha svært vanskelig for å ta.

...

Bare en sterk regjering kan gjennomføre sunne reformer, bare en sterk regjering kan sikre freden.

Mine herrer, hvis den krigen som nå har hengt over våre hoder i mer enn ti år - hvis denne krigen bryter ut, så er det ikke mulig å forutse hvor lenge den vil vare og når den vil ende. Det vil være Europas stormakter, rustet som aldri før, som vil gå til kamp med hverandre; ingen av dem kan gjennom ett eller to felttog tvinges til en så fullstendig underkastelse at de ville oppgi kampen, at de ville akseptere harde fredsbedingungen, at de ikke ville reise seg igjen - om enn etter år - for å gjenoppta kampen. Mine herrer, det kan bli en syvårskrig, det kan bli en tredveårskrig - og ve den som setter Europa i brann, som først kaster lunten inn i kruttønnen!

Han fortsatte med å oppfordre riksdagen til å bringe de ofre som måtte til for å styrke landets militærmakt. Hadde Tyskland ikke gjort det tidligere, ville fienden forlengst vært i landet:

... fordi det har lenge vært slik, og er det fortsatt idag, at det kun er sverdet som holder sverdet tilbake i sliren.

...

Mine herrer, jo bedre vi organiserer vår stridsmakt til lands og til vanns, jo bedre den er utrustet og foreberedt på krigen, jo mer kan vi tillate oss å håpe at vi kanskje kan bevare freden enda lenger, eller at vi med ære og suksess kan bestå i den uungåelige kampen.

Det kan sies med det samme at den avskrekkingstanken som Moltke ga uttrykk for mot slutten av talen, ikke slo særlig godt an - hverken i Tyskland eller i andre land. De færreste var villige til å akseptere hans argument om at den moderne krigen bare kunne ende i en seier - eller i en våpenstillstand - som ikke sto i noe forhold til de ofre den ville kreve. Og de militære hadde svært vanskelig for å forstå at de skulle forberede seg på krig for nettopp å unngå den; de så det som sin oppgave å forberede seg på å *vinne* den. Fristelsen til å klamre seg til operasjonelle doktriner som man mente inneholdt selve seiersoppskriften, var uimotståelig. Selv om altså alle stormaktene offisielt rustet for å avskrekke andre fra å angripe, var hverken politikerne, de militære eller opinionen i tvil om at dette instrumentet skulle og måtte brukes når sentrale nasjonale interesser sto på spill. Etterhvert som nasjonalismene ble intensivert i imperialismens tidsalder, gikk man lenger; påvirket av irrasjonelle idéstrømninger og biologiske livsfilosofier kom mange til å betrakte krigen, ikke bare som en naturlig forlengelse av utenrikspolitikken, men til og med som et ønskelig kulturfenomen. Det er klart at slike holdninger ikke kunne gjøre annet enn å senke krigsterskelen. Advarslene om den kommende industrialiserte folkekrigens uendelige grusomhet ble overhørt.⁶⁴

Avskrekkingen var heller ikke uten sin egen problematikk. Moltke talte til fordel for sterke rustninger ved begynnelsen av en periode da militærutgiftene eksploderte i de europeiske stormaktene. Noen så i det påfølgende rustningskappløpet en ny form for internasjonal konkurranse, «The War of Gold and Iron»,⁶⁵ som kunne erstatte krigen. Forskyvninger i militærbalansen ville bevirke de samme resultatene i fredstid som tidligere i krig,

med et minimum av kostnadene i form av blod og eiendom. Hans Delbrück var en talsmann for en pågående tysk *Weltpolitik* basert på sterke rustningsprogrammer, og det var han som kalte tidens rustningskonkurransen mellom stormaktene for en «tørr krig»;⁶⁶ takket være den var det nå mindre sannsynlig enn tidligere at rivaliseringen mellom stormaktene ville ende i krig, mente han.

På den andre siden sto sosialdemokratene alene blant partiene i riksdagen i å advare mot konsekvensene av rustningskappløpet. Deres mangeårige leder, August Bebel, profeterte at alle stormaktene ville fortsette å ruste inntil én av dem sa: «Lieber ein Ende mit Schrecken als ein Schrecken ohne Ende.» Den siden som trodde den var iferd med å sakke akterut i kappløpet, ville gripe til våpnene mens den ennå trodde den hadde en sjanse for å vinne. Og Bebel fikk rett. Det var nettopp på bakgrunn av det skjerpede kontinentale våpenkappløpet etter 1911 at den tyske generalstaben krevde at riksledelsen måtte utløse en preventivkrig før det ble umulig å vinne med Schlieffenplanen.

Hva var så Schlieffens posisjon i linjen fra Clausewitz og Moltke? Selv mente han at han sto i en ubrutt tradisjon; Clausewitz la det teoretiske grunnlaget for den tyske krigslæren, og Moltke førte den ut i praksis. Da en ny utgave av *Vom Kriege* ble utgitt i 1905, skrev Schlieffen en innledning. Der presiserte han at:

Den som hos oss lærer om krigen, gjør det også idag, bevisst eller ubevisst, i mer eller mindre tett tilknytning til Clausewitz og øser av hans uutømmelige tankekilder.⁶⁷

Vom Kriege var riktignok preget av en filosofisk tilnærming og språk som virket fremmed på en generasjon som var opptatt av de praktiske sidene av krigføringen. Schlieffen uttrykte slike reservasjoner, som man kan finne igjen i liknende form hos andre militære teoretikere. Men mye av verkets lære var gått inn i den tyske hærens *Dienstanweisungen*, fortsatte han. Og det var ingen tvil om hva han anså for å være kjernen i denne læren:

*Vom Krieges fortsatte verdi ligger i dens emfatiske understrekning av tilintetgjørelsestanken.*⁶⁸

Den teoretiske arven fra Clausewitz ble reflektert gjennom Moltkes praksis. Den holdt fast ved idealforestillingen om den absolutte krigen og prinsippet om det altavgjørende, tilintetgjørende slaget. Den innsnevringen av det militære blikket som Moltke representerte, og den isolasjonen av det operasjonelle nivået i krigføringen som han hadde krevd, var selve forutsetningen for denne retningen, og Schlieffen ble dens fremste representant. Han opphøyet Moltkes operasjonelle praksis til et dogme og så i *die Umfassungsschlacht* selve virkeliggjørelsen av seierens prinsipp. Denne metoden hadde brakt feltherrer seieren om igjen og om igjen, fra slaget ved Cannae til Sedan. Dette var en drastisk innsnevring av perspektivet i forhold til Moltkes *ad hoc*-holdning til strategien.

I sin berømte plan ville Schlieffen løse det problemet som Moltke ikke hadde klart ved å anvende tilintetgjørelsesdoktrinen, først i vest mot Frankrike og deretter i øst mot Russland.⁶⁹ Men troen på at denne rent operasjonelle planen kunne bringe den forventede totale seieren hvilte på en politisk og strategisk blindhet av verdenshistoriske dimensjoner. Først og fremst ignorerte Schlieffen Moltkes advarsler om at det ikke lenger var mulig å avgjøre en krig mellom moderne nasjoner med ett felttog og én tilintetgjørende seier.⁷⁰ Hans etterfølger Moltke d.y. ante at den moderne folkekrigen ville bli en lang og vanskelig strid,⁷¹ men også han klamret seg til Schlieffens forestilling om at den kunne avgjøres raskt, og ingen av dem tenkte på hvordan de skulle føre en slik krig hvis det skulle bli nødvendig. I tillegg ignorerte Schlieffen faren for at gjennommarsjen gjennom det nøytrale Belgia og også selve trusselen mot Frankrike ville trekke Storbritannia inn i krigen mot sentralmaktene. Han hadde ingen forståelse av sjømaktens betydning og hvilket økonomisk press en total britisk blokade kunne utøve på det industrialiserte Tyskland.

Den klareste kritikken av den innsnevringen av strategien som Schlieffenplanen representerer, kan faktisk hentes fra Clausewitz selv, og sitatet viser hvor langt den tyske generalstaben hadde fjernet seg fra hans krav om uinnskrenket politisk kontroll over det militære instrumentet:

Ut fra dette syn [at krigen kun er en fortsettelse av det politiske samkvem iblandet andre midler] er det et utillatelig, ja endog skadelig prinsipp at man tillater at en stor krigsplan blir underkastet en ren militær vurdering. Ja, det er en ufornuftig fremgangsmåte å trekke militære inn i behandlingen av krigsplanene for at de skal kunne bedømme den rent militært - noe regjeringene vel ofte gjør.⁷²

For Gerhard Ritter var det nettopp denne mangelen på politisk kontroll som var selve kjennetegnet på den tyske militarismen. Den selvstendigjøringen av militærvesenet som begynte med Moltke og fortsatte under Schlieffen, nådde sitt høydepunkt i Ludendorffs militærdiktatur under Første verdenskrig, i en krigføring som ikke lenger tjente noen politisk målsetting, men var blitt et mål i seg selv. Dette bildet er for enkelt. Den tyske militarismen var et mer sammensatt fenomen. Den omfattet også krefter som var langt mer aggressive enn dem som Schlieffen eller det tradisjonsbundne offiserskorpset representerte. Det er ikke det de har felles - uavhengigheten av noen overordnet politisk styring - som er det interessante ved en sammenlikning av Schlieffen og Ludendorff, det er *forskjellen* mellom deres politiske målsettinger og det verdensbildet som lå til grunn for dem. Disse kan igjen bare forstås på bakgrunn av den ekspansjonistiske kursen Det tyske keiserriket slo inn på fra midten av 1890-årene.

Den militære tenkningen til Moltke og Schlieffen må ses i forhold til ett overordnet problem: overgangen fra den industrialiserte kabinettskrigen til den industrialiserte folkekrigen. Forskjellen mellom Schlieffen og Ludendorff - og de samfunnskraftene de representerte - kan imidlertid bare forstås på bakgrunn av den europeiske imperialismen og det fundamentale skillet den satte i historien. Dette kommer vi tilbake til etter å ha behandlet et annet tema som også hører inn under den første problemstillingen, nemlig utviklingen av den franske offensivskolen og Clausewitz' innflytelse på den. I tillegg skal den militære tolkningen av Clausewitz stilles i relieff ved å ta et kort blikk på den striden som utviklet seg mellom den sivile krigshistorikeren Hans Delbrück og den tysk generalstabens historiske avdeling.

Den franske offensivskolen og Clausewitz' Innflytelse

Nederlaget overfor Det nordtyske forbundet i 1871 gjorde slutt på en flere hundre år lang periode hvor Frankrike hadde vært den dominerende militærmakten på det europeiske kontinentet. Napoleon hadde økt landets militære prestisje, til tross for at han selv til slutt led nederlag. Fra 1830 og fram til 1860-årene hadde den profesjonelle franske hæren mer direkte kamperfaring enn noen av de andre europeiske arméene. Den førte en langvarig erobringsskrig i Algerie, den deltok i Krimkrigen og vant krigen mot Østerrike i 1859-60. Den preussiske verneplikthærens effektivitet og hurtighet overrasket riktignok i 1864 og 1866. Men få, om noen, franskmenn tvilte på at deres hær ville gi tyskerne en lærepeng i 1870.

Etter 1871 skjedde det et intellektuelt tidehvert innenfor den militære tenkningen. Preussen erstattet Frankrike som det militære mønsterlandet. Først og fremst ble dets militære institusjoner etterliknet. Alle moderne stater opprettet sine egne generalstaber. Moltkes integrasjon av jernbanen i mobiliseringen og oppmarsjen ble også raskt kopiert av de andre maktene. Dette førte som nevnt til at Preussens forsprang etterhvert ble innhentet av de andre maktene; generalstabene ble stadig mer fiksert på mobiliseringstiden, og det skulle få skjebnesvangre konsekvenser mot slutten av den diplomatiske krisen i juli 1914.

Også den militære utdannelsen ble organisert etter preussisk mønster. De to fremste militære teoretikerne gjennom det 19. århundret, Jomini og Clausewitz, hadde tolket Napoleons krigføring på hver sin måte. Så lenge Frankrikes militærmakt nøyte den høyeste internasjonale prestisjen, ble Jomini ansett for å være den som klart hadde analysert hans metoder, mens Clausewitz var så å si ukjent for de fleste militære teoretikere. Jominis *Précis de l'art de la guerre* var pensum på militære skoler over store deler av verden, ikke minst i USA. I tredve år sørget Denis Hart Mahan ved West Point for å tromme hans læresetninger inn i den generasjonen som senere kommanderte på begge sider under borgerkrigen.⁷³ De land som ennå ikke hadde akademier som West Point, opprettet nå institusjoner for høyere militær utdanning etter mønster av det preussiske

Kriegsakademie i Berlin. Og i stadig flere land begynte lærerne ved disse institusjonene å utforske teoriene til den mannen som man antok hadde levert Moltke oppskriften på sine seire - Carl von Clausewitz. Selv om *Vom Kriege* neppe ble så innflytelsesrik som Jominis *Précis*, ble den nå et viktig referansepunkt for de som ville lære av Preussens seire.

Spørsmålet om Clausewitz' innflytelse på den franske militære tenkningen har vært et særlig omstridt tema. Og grunnen til dette er åpenbar. Uansett hvilke kilder man sporer dem tilbake til, så er det klart at den franske hæren utviklet noen ekstremt offensive doktriner i tiåret før 1914. Dette var vel å merke offensive *militære* doktriner for krigføringen; det er ingen som hevder at de avspeilet offensive *politiske* målsettinger, som for eksempel gjenerobringen av Elsass-Lothringen. Tvert imot, det grunnleggende militære problemet Frankrike sto overfor etter 1871 var hvordan det skulle klare å forsvare seg mot en ny tysk invasjon. Drømmen om revansj ble holdt levende av ledende politikere (som Gambetta) i de to første tiårene, men deretter ble den franske opinionen stadig mer klar over i hvilken grad de var iferd med å sakke akterut i forhold til naboen i øst. Til den militære underlegenheten som var blitt åpenbar under krigen, kom også den relative befolkningsmessige og økonomiske tilbakegangen etterhvert som Tysklands industrialisering skjød fart. Disse faktorene kunne oppveies noe etter at alliansen med Russland ble inngått i 1894. Men både Frankrikes underlegenhet i styrke, hensynet til alliansepartneren og den stadige økningen i ildkraften syntes å tale til fordel for en strategi som kunne utnytte alle de fordelene defensiven kunne by på. Den viktigste blant disse var kanskje *tid* til å la russerne mobilisere sine overlegne ressurser mot Tyskland i øst.

Fra 1870- til 1890-årene var da også de franske krigsplanene enten defensive eller en blanding av offensive og defensive tiltak.⁷⁴ Fra århundreskiftet begynte det imidlertid å vokse fram en offensiv skole innenfor fransk militær tenkning. Den fant stadig mer støtte innenfor offiserskorpset, og i 1911 vant den en dominerende stilling på høyeste plan i militævesenet. General Joffre fikk da fullmakt til å gjennomarbeide sin berømte Plan XVII for en offensiv inn i Lothringen umiddelbart etter utbruddet av en krig med

Tyskland; oberst Grandmaison utarbeidet det nye offensive infanterireglementet som hørte til. Plan XVII ignorerte nesten all den informasjonen fransk etterretning hadde samlet om Schlieffenplanen. Offensiven inn i Lothringen førte den franske hæren til katastrofens rand i august 1914, og det var bare ved å kaste vrak på sin egen plan at Joffre kunne om dirigere nok tropper til å møte tyskerne ved Marne i begynnelsen av september. Disse opplevelsene la imidlertid ingen demper på offiserenes tro på offensiven. Frankrike mistet halvparten av sine i alt fem millioner døde og sårede i løpet av krigens første femten måneder. Først da satte en noe mer forsiktig holdning inn.

Opphavet til disse doktrinene er blitt sporet tilbake til *École supérieure de guerre*. Rundt midten av 1880-årene begynte flere av lærerne ved denne etterlikningen av det preussiske krigsakademiet å beskjeftige seg med den preussiske læren om krig. Den fremste blant disse var Henri Bonnal, som fra 1892-96 var skolens professor i militærhistorie og strategi. Han underkastet Clausewitz' teorier et inngående studium, og gjennom *Vom Kriege* og Clausewitz' historiske arbeider ble han ledet videre til en nøye undersøkelse av Napoleons krigføring.⁷⁵ Bonnals og andres arbeider innledet den franske oppdagelsen av Clausewitz og Napoleon.⁷⁶ Den nye intellektuelle trenden knyttes sterkest til navnet til Bonnals etterfølger, Ferdinand Foch. I 1903 utga han sine forelesninger under tittelen *Des principes de la guerre*. Dette verket er av flere militærhistorikere sett på som hovedinspirasjonen bak den nye offensive skolen.

Det kan hende at betydningen av Fochs forelesninger er blitt overdrevet i lys av hans senere karriere. I 1908 ble han sjef for *Ecole supérieure de guerre*; hans nære personlige kontakt med oberst Sir Henry Wilson, Director of Military Operations i det britiske krigsministeriet, forberedte den militære utdypningen av den koloniale ententen med Storbritannia; og i 1918 ble han utnevnt til alliert øverstkommanderende. Men han er blitt stående som selve symbolet på den forblindede troen på offensiven som tok form i Plan XVII og som kostet Frankrike så dyrt under krigen. Han representerer også bindeleddet mellom to forskjellige faser i fransk militær tenkning: først oppdagelsen av Clausewitz og Napoleon, og siden framvek-

sten av den offensive skolen. Liddell Hart skilte ikke mellom disse fenomenene. Hans kritikk av Foch i mellomkrigsårene var så radikal at hans biografi ble forbudt i Frankrike. Og han næret ingen tvil om opphavet til Foch' offensive teorier:

Foch acted as an amplifier for Clausewitz's more extreme notes. In his mouth the destruction of the the enemy's main army became the only means to the goal, and battle «the only argument in war».

...

Thus Foch's chief contribution to the French theory of war was to strengthen its Clausewitzian character.

...

Foch took this theory of absolute war from Clausewitz, whose interpretation of Napoleon and war guided the general military thought of nineteenth-century Europe.⁷⁷

Denne tolkningen av sammenhengen mellom Clausewitz og Foch fant støtte fra en annen fremragende britisk militærhistoriker, J.F.C. Fuller. Så sent som i 1961 skrev han om Foch's ideer:

Clausewitz has been out-Clausewitzed. ... When we look back on Foch's offensive à outrance, we sense Clausewitz throughout, not the contemplative student of war, but a Clausewitz drunk on violence.⁷⁸

Liddell Hart ble selv utsatt for et gassangrep ved Somme. Gjennom resten av sitt liv søkte han å forstå årsakene til blodbadet på Vestfronten, og han lette etter måter å unngå noe liknende under fremtidige kriger. Den mest åpenbare årsaken fant han i Clausewitz' idealisering av Napoleons krigføring. I et flengende oppgjør med de kontinentale militærdoktrinene,⁷⁹ hevdet Liddell Hart at kontinentalmaktene hadde forsøkt å sette Clausewitz' krigslære ut i praksis uten å ta hensyn til de politiske og teknologiske forandringene som etterhvert gjorde den umulig å gjennomføre. Selv mente han å ha funnet et alternativ til deres napoleonske krigføring i 1700-tallets

manøverstrategi. Det høyeste uttrykket for krigskunsten var ikke å vinne gjennom å tilintetgjøre fienden, men ved å utmanøvrere ham, og dette kunne best gjøres med små, profesjonelle, mekaniserte og høyst mobile hærer.⁸⁰ I tillegg måtte britene besinne seg på sine historiske erfaringer og vende tilbake til «The British Way in Warfare». Den besto i å unngå å engasjere seg direkte i kontinentale kriger, og i å bruke sjømakten til å utøve et økonomisk press på fienden og mobile landstyrker til å gjennomføre nålestikk i periferien.

Raymond Aron tok Clausewitz i forsvar overfor den britiske kritikken.⁸¹ Det var ikke Clausewitz som utøvde en så sterk innflytelse på Foch, hevdet han, men en høyst ensidig tolkning av Clausewitz som Foch hentet fra en av tidens mest innflytelsesrike bøker om militær strategi, Colmar von der Goltz' *Das Volk in Waffen* (1883). Det var von der Goltz som gjorde Europa oppmerksom på den tyske krigslæren. Ifølge Aron var det han som først gjorde den absolutte krigen om fra en idealtipe til et ideal for krigføringen. Von der Goltz hevdet at Clausewitz hadde gått inn for å føre den absolutte krigen, og Foch og andre leste *Vom Kriege* gjennom hans briller.

Nå er det, som vist innledningsvis, mest sannsynlig at Aron tok feil på dette punktet: Clausewitz oppga ikke den absolutte krigen som et ideal for krigføringen. Von der Goltz beveget seg bort fra Clausewitz på flere punkter - særlig i hans betraktninger omkring forholdet mellom krig og politikk, der han sluttet seg til Moltke. Men i hans betoning av den absolutte krigens realitet og det tilintetgjørende slagets nødvendighet, var han ikke så langt unna opphavet som Aron ville ha det til. Det var i sin høyst ensidige betoning av offensivens fortrinn at von der Goltz avvek mest fra Clausewitz' balanserte analyse av elementenes spill, og her er hans innflytelse over Foch åpenbar:⁸² Offensivens viktigste fortrinn er at den bringer hærens åndelige og moralske krefter i bevegelse. Clausewitz har riktignok sagt at forsvaret er en sterkere form for krig enn offensiven, men psykologiske faktorer spiller en vel så viktig rolle i krigen. Defensiven mangler det drivende elementet. Forsvareren må seire langs hele linjen, angriperen derimot kun på ett punkt. Clausewitz kan ha rett i at defensiven kan være til fordel for den svakere part, men von der Goltz innvender mot denne blotte

avvisningen av fienden at offensiven er i besittelse av en sterkere livskraft. Forsvar er kun en episode. Fienden kan kun overmannes gjennom angrep. Disse betraktningene munner ut i en konklusjon som skulle danne sentrum i Foch' krigslære. «Krieg führen heißt angreifen.»⁸³ «Faire la guerre, c'est attaquer», et av Foch' mest kjente slagord, er altså hentet fra von der Goltz og ikke fra Clausewitz.⁸⁴

En mer differensiert analyse enn Liddell Harts ensidige fordømmelse må skille mellom de to fasene i fransk militær tenkning. Clausewitz spilte en viktig rolle for utviklingen av fransk militær tenkning i 1880- og 1890-årene, men ikke for den offensivens ideologi som kom til makten innen generalstaben etter 1910. Oppdagelsen av von der Goltz og Clausewitz ga støtet til inngående studier av Napoleons krigføring i Frankrike, men ellers skilte ikke fransk militær tenkning seg ut fra den øvrige europeiske i denne tiden.⁸⁵ Som i de fleste andre land var det den preussiske modellen og den tyske krigslæren man forsøkte å etterlikne og lære av. Clausewitz, Moltke og von der Goltz hadde alle understreket betydningen av energisk å søke en radikal avgjørelse gjennom det tilintetgjørende slaget. Foch var desto mer villig til å følge dem i dette fordi han mente at preusserne egentlig ikke hadde gjort annet enn å lære av sine nederlag i 1806; de hadde forstått essensen i Napoleons krigføring og selv anvendt de samme prinsippene overfor Frankrike seksti år senere.⁸⁶ På samme måte måtte nå Frankrike lære av sitt nederlag i 1871.

Foch' forestilling om *la guerre absolue* var ikke så fjern fra Clausewitz' *absoluter Krieg* som Raymond Aron ville ha det til. Til gjengjeld er det riktig å si at von der Goltz' krigslære var langt snevrere og dogmatisk enn Clausewitz'. «Krieg führen heißt angreifen» er betingelsesløs i forhold til Clausewitz' anbefaling om at hærføreren bør nærme seg den absolutte krigen «der han kan og der han må». Fochs offensive doktriner representerte imidlertid en ytterligere innsnevring i forhold til den tyske krigslæren. Han misbrukte Clausewitz' autoritet og overså alle de forbehold sistnevnte hadde tatt da han analyserte forholdet mellom de moralske størrelsene og den tallmessige overlegenheten i *sin samtid*.

Det mest notoriske eksemplet på hvordan Foch underordnet alt under

offensivens primat, var den måten han «løste» problemet med økningen i ildkraften. Etter erfaringene fra den amerikanske borgerkrigen og fra slaget ved St. Privat under den fransk-tyske krigen, var det åpenbart at den økningen i ildkraften som stammet fra bakladerrifler og forbedret artilleri, kunne ha katastrofale virkninger på tropper som angrep over åpent terreng. I løpet av få år skulle utviklingen av maskingeværer, røyksvakt krutt, shrapnelgranater og rekylfrie kanoner intensivere problemet. Det ble tidligere nevnt at *Vom Kriege's* analyse av forholdet mellom de moralske størrelsene og den tallmessige overlegenheten forutsatte at ingen hær hadde noe avgjørende teknologisk eller organisatorisk overtak over de andre. I tillegg var Clausewitz realistisk nok til å innse at det relative styrkeforholdet mellom offensiven og defensiven forandret seg gjennom historien, blant annet som følge av teknologiske endringer. Foch ville ikke innse at den våpenteknologiske utviklingen var i ferd med å gi defensiven en styrke den ikke hadde hatt på svært lang tid. Tvert imot, intet var enklere, påsto han, enn å bevise at økningen i ildkraften styrket *offensiven* og ikke *defensiven*: Han tenker seg at to bataljoner angriper én, 2000 mann mot 1000. I den tiden da geværene kun fyrte ett skudd per minutt, kunne angriperen bare få avgårde 1000 kuler mer enn forsvareren kunne svare med. Idag, derimot, med geværer som kan fyre ti skudd i minuttet, kan angriperen skyte 20000 kuler i minuttet mot forsvarerens 10000. Nettogevinsten til offensiven er dermed 10000 kuler, ti ganger så mange som før økningen i ildkraften.⁸⁷ Dette absurde argumentet hadde bare gyldighet i en situasjon hvor begge sider var like eksponert på slagmarken; vanligvis var imidlertid forsvareren beskyttet og mindre synlig, og dermed ville angriperens nettogevinst miste sin betydning.⁸⁸

Foch klamret seg til to faktorer som han mente ville kunne oppveie alle de fordelene defensiven måtte ha: Massen (eller den tallmessige overlegenheten) og troppenes moral, deres vilje til å seire og å sette eget liv på spill. Selv om han innrømmet at et frontalangrep måtte ha en overlegenhet på minst syv til en for å kunne bryte gjennom fiendens linje, var det nettopp det han satte sin lit til. Flere samtidige militære tenkere gikk derimot inn for å unngå metallhaglet ved å snu fiendens flanke, eller ved å bryte opp

styrkene i små kampheter som tok seg fram over dødssonen og benyttet seg av de mulighetene for dekning som fantes i terrenget. De mente at masseangrepet i dype kolonner *à la* Napoleon var blitt umulig å gjennomføre på grunn av økningen i ildkraften. Foch, derimot, var overbevist om at troppenes tro på seieren, deres overlegne moral, ville gi *l'offensive à outrance*, den uinnskrenkede offensiven, en uimotståelig kraft. Han siterte filosofen Joseph de Maistre, som skrev at «Et tapt slag er et slag man tror man har tapt, fordi et slag ikke kan tapes fysisk.» Foch utvidet denne tanken ved å si at «Et vunnet slag er et slag hvor man ikke vil innrømme at man har tapt.»⁸⁹ *Viljen* til å seire var seierens viktigste forutsetning.

Her krøp et irrasjonelt element inn i fransk militær tenkning.⁹⁰ Det er nettopp denne irrasjonalismen som var det viktigste kjennetegnet på den franske offensivskolen, slik den vokste fram i de siste ti årene før 1914. De tyske krigsteoretikerne fra Clausewitz til von der Goltz påvirket nok fransk tenkning i retning av offensiven. Men fra Foch og framover antar den offensive skolen en ekstrem form som ikke kan spores tilbake til opphavet. Og selv om man klart sonderer mellom opphavet til de forskjellige elementene i disse teoriene, forklarer man ikke dermed *hvorfor* de forskjellige tolkningene og feiltolkningene av Clausewitz oppsto og spredte seg innenfor disse miljøene.

Da Liddell Hart utga sin *Strategy: The Indirect Approach* på nytt i 1941, ble den anmeldt av forfatteren George Orwell. Han satte fingeren på et svakt punkt i Liddell Harts kritikk av de kontinentale militærdoktrinene og i den alternative manøverstrategien han foreslo:

Now there is something unsatisfactory in tracing an historical change to an individual theorist [Clausewitz], because a theory does not gain ground unless material conditions favour it.⁹¹

Det er vanskelig å forestille seg noen som sto lenger fra abstrakte metafysiske spekulasjoner enn Orwell, med sin common sense-holdning til alle politiske spørsmål. Det er derfor bemerkelsesverdig at han ikke syntes Clausewitz' teorier var så uegnede i den moderne, ideologiske krigens tidsalder:

It is difficult not to feel that Clausewitz was right in teaching that «you must concentrate against the main enemy, who must be overthrown first», and that «the armed forces form the true objective», at least in any war where there is a genuine ideological issue.⁹²

Liddell Harts alternative strategi var ikke lenger gjennomførbar i en tid hvor industrialiserte kontinentalmakter var langt mindre sårbare overfor britenes tradisjonelle våpen, fortsatte Orwell. Utfra et slikt resonnement var ikke de europeiske stormaktenes bruk av Clausewitz og andre tyske tenkere så irrasjonell, bare en tilpasning til realitetene i folkekrigens tidsalder. Man kan vel også tilføye idag at Liddell Harts svartmaling av Clausewitz' innflytelse på generalstabene før 1914 var sterkt farget av hans egen kamp mot konservatismen innenfor det britiske militære establishment i mellomkrigsårene.

For å summere opp, er det riktig å si at den tyske krigslæren som stammet fra Clausewitz, la stor vekt på offensiven, eller ihvertfall på en mest mulig energisk krigføring. Disse teoriene vant innpass hos de fleste stormaktene i tiårene før 1914. Kanskje hadde Orwell rett i at dette representerte en tilpasning til de nye realitetene. (Det som kunne virke fornuftig for Frankrike, England og Russland, var imidlertid ikke nødvendigvis - slik vi så i forrige kapittel - lenger så fornuftig for et Tyskland som stanget mot grensene for hva det europeiske statssystemet kunne tolerere av maktutvidelse). Men de virkelig irrasjonelle elementene i den franske offensive ideologien stammet ikke fra Clausewitz. Da den forsøkte å støtte seg på spredte sitater fra *Vom Kriege*, ga den i virkeligheten et fortenget, ensidig bilde av analyser som var langt mer differensiert og forbeholden. De fleste forskerne er idag stort sett enige på dette punktet. Men dermed reises spørsmålet om det egentlige opphavet til den offensive skolen,⁹³ og der er graden av enighet langt mindre. Vi skal avslutningsvis i dette kapitlet se på noen av de teoriene som er blitt fremmet.

Liddell Hart pekte selv på en faktor som uten tvil har spilt en viktig rolle, og en av dagens fremste kjennere av fransk militærhistorie, Douglas Porch, følger ham i dette: Det er den franske følelsen av underlegenhet i

forhold til et Tyskland som vokste seg stadig sterkere, demografisk, økonomisk og militært.⁹⁴ Siden Frankrike ikke hadde noen mulighet til å innhente Tyskland på disse områdene, prøvde hæren å kompensere for fiendens tallmessige og materielle overlegenhet ved å legge desto større vekt på de franske soldatenes moral. Kvalitet kunne oppveie kvantitet. Clausewitz hadde lagt vekt på å integrere de ikke-kvantifiserbare moralske størrelsene i sine militære teorier, og i tillegg hadde den franske hæren i Ardant du Picq produsert en av de store militære tenkerne i forrige århundre.⁹⁵ Sistnevnte hadde nettopp lagt vekt på betydningen av de moralske faktorene og korpsånden under kamp. Men offensivens teoretikere tok ideene til disse to tenkerne til inntekt for troen på en mystisk offensiv ånd som skulle kunne overvinne alle de materielle hindringene som ble lagt i veien for den. Det franske mindreverdighetskomplekset kan da også være en forklaring på at offensivskolen fikk så sterk tilslutning etter 1905. Som følge av nederlaget overfor Japan i Mandsjuria og den påfølgende revolusjonen, falt Russland i praksis ut av den europeiske maktbalansen i flere år. Frankrike sto alene overfor et overmektig Tyskland, og under den første Marokkokrisen i 1905 var det nesten kommet til krig mellom de to.

Men hvis offensivskolen først og fremst var opptatt av å motvirke fransk underlegenhet, hvorfor ble den stadig mer avvisende overfor tanken om å integrere reservistene i krigsplanleggingen? Reservister hadde naturligvis ikke den nødvendige korpsånden (trodde offiserene inntil krigen beviste det motsatte), og de var for dårlig trent til å kunne foreta offensive operasjoner. På den andre siden kunne de på grunn av den dramatiske økningen i ildkraften gjøre en ganske nyttig innsats bare ved å holde seg i ro og møte angrepet. I 1911 ble forslaget til en ny krigsplan som nettopp foreslo å integrere reservistene i den stående hæren, lagt fram for *Conseil supérieure de la guerre*. Hvis reservetroppene ble brukt i første linje ved siden av de aktive troppene, kunne en hær på 1,3 millioner mann dekke hele den franske grensa fra Nordsjøen til Sveits. Frankrike ville ikke være avhengig av å gjette hvor hovedtyngden av det tyske angrepet ville sette inn. General Michel - planens opphavsmann - ante at den ville komme gjennom Belgia nord for Maas og Sambre, og han foreslo å plassere

700.000 mann langs denne grensa.⁹⁶

Denne bruken av reservistene var altfor radikal for den offensive skolen. Under Agadir-krisen sommeren 1911 intrigerte Michels med-offiserer mot ham. Krigsministeren bøyd seg for presset og erstattet ham med Joffre, som fikk uinnskrenket makt til å gjennomføre sin Plan XVII. Den plasserte tre arméer langs grensa til Tyskland, én langs de belgiske Ardennene, mens én ble holdt klar bak de tre andre til et motangrep. Disse fem arméene besto av aktive soldater fra den stående hæren, mens 25 divisjoner med reservister fikk en sekundær rolle.⁹⁷ Den største svakheten ved Plan XVII var en direkte følge av offensivens ideologi.⁹⁸ I stedet for å vente til man hadde fått klarhet i hvor hovedtyngden av det tyske angrepet ville sette inn, bestemte den at Frankrike skulle angripe inn i Lothringen rett etter at mobiliseringen var fullført.

En gruppe historikere som stort sett tilhører venstresiden og *la nation armée*-tradisjonen fra 1792,⁹⁹ har foreslått en annen forklaring på de franske offiserenes tro på offensiven og deres skepsis mot reservistene. I deres kritiske framstillinger er offiserskorpset en reaksjonær kaste som var avskåret fra det franske samfunnet. Selv etter 1871 gikk det inn for en mest mulig profesjonell hær for å opprettholde dens elitekarakter og sin egen sosiale prestisje. Det ville ha lengst mulig tjenestetid for de innkalte for å kunne prege dem med hærens særegne hierarkiske verdinormer. Kort tjenestetid for alle borgere ville utvanne og demokratisere institusjonen og samtidig produsere en mengde reservister som man ikke riktig visste hva man skulle bruke til. De nevnte historikerne ser den offensive ideologien først og fremst som en reaksjon på den gradvise utvidelsen og forkortelsen av verneplikttiden. Ved å legge vekt på at krig bare kunne føres offensivt, understreket offiserene samtidig betydningen av godt trente tropper med høy disiplin, lang tjenestetid og sterk korpsånd. I dette perspektivet er da *l'offensive à outrance*-skolen først og fremst et produkt av de reaksjonære offiserenes frykt for en demokratisering av sin isolerte institusjon.

Douglas Porch har imidlertid vist at venstresidens bilde av det reaksjonære, aristokratiske, monarkistiske, klerikale, antisemittiske offiserskorpset er sterkt overdrevet.¹⁰⁰ Tvert imot, særlig i det siste tiåret før 1914 kom

flere og flere borgerlige offiserer inn i hæren, og mange av dem var trofaste tilhengere av det republikanske regimet som var blitt bygget opp etter 1871. Porch går til den annen ytterlighet og ser offensivens ideologi som et produkt av venstresidens triumf og radikale reformprogramm rundt århundreskiftet. Endelig kunne arven fra 1792, *la nation armée*, realiseres; og de offensive doktrinene tilbød samtidig den eneste måten å tilpasse seg den rivende våpenteknologiske utviklingen på:

The theory of the offensive, supported by the victorious republicans for a hundred years, triumphed with the Radical regime.

...
The republican doctrine of the offensive provided a durable tactical law. The only way to cope with the new technological developments despite poor French resources was to rely on the patriotic audacity of French soldiers.¹⁰¹

Enda en teori som var ganske populær tidligere, var at de irrasjonelle elementene i offensivskolens tenkning reflekterte de samtidige irrasjonelle livsfilosofiene som ble så populære i Frankrike og andre steder ved begynnelsen av dette århundret. Det er særlig Bergsons lære om *élan vital*, eller den populariserte forestillingen om den ikke-logiske, instinktmessige livsviljen som baner seg vei gjennom evolusjonen og menneskehetens historie, som man har rettet pekefingeren mot. Michael Howard ser i denne tidsånden en av de viktigste grunnene til at Clausewitz' formaninger om å føre krigen så energisk som mulig ble så populære blant franske offiserer.¹⁰² Og Azar Gat ser en klar parallell mellom den tyske romantikkens opprør mot opplysningstiden og de nye livsfilosofiernes opprør mot positivismen i Frankrike hundre år senere; innenfor den militære tenkningen ga begge bevegelsene seg utslag i teorier som la langt større vekt på de moralske faktorene og på å føre krigen energisk og offensivt.¹⁰³

Ingen av disse forskjellige tolkningene kan avvises fullstendig. Selv om de delvis motsier hverandre, kan det jo komme av at selve fenomenet de skal beskrive var sammensatt av forskjellige tendenser. Men den mest

fruktbare måten å nærme seg problemstillingen på er kanskje å ta utgangspunkt i de militære institusjonenes forhold til det franske samfunnet som omga dem. Dette forholdet forandret seg nok ned gjennom årene, men det var en konstant faktor i hele perioden fra 1871 til 1914. Hvis man kan påvise en sammenheng mellom svingningene i dette forholdet og endringene i de militære doktrinene, kan man organisere de øvrige faktorene i forhold til denne politiske rytmen - uten at man dermed sier at den alltid var den drivende kraften bak den militære tenkningen.

I en sammenlikning med Tyskland ser man hvorfor dette forholdet er så interessant i det franske tilfellet. En av de viktigste forskjellene mellom den politiske kulturen i Frankrike og Tyskland var nettopp at de franske militære institusjonene etter 1871 ikke lenger kunne nyte godt av den politiske isolasjonen de hadde levd i før og som den tyske hæren fortsatte å leve i. Ikke bare var det militære underlagt politikernes direkte kontroll på det øverste planet, men selve institusjonens struktur var gjenstand for bitre og periodiske politiske oppgjør i parlament og presse. Allerede i 1880-årene snakket man om motsetningen mellom et *société civile* og et *société militaire*. Det området der militære hensyn møttes med den sentrale politiske og sosiale debatten, var i spørsmålet om vernepolitikkens lengde. Uavhengig av krigsbilde og livsfilosofi, uavhengig av politisk orientering eller utenrikspolitiske nødvendigheter var derfor hærens militære doktriner også et innlegg i den indre politiske debatten. Det betyr ikke at de hovedsaklig ble diktert av slike hensyn, men at de nok har spilt en rolle i de fleste tilfellene. Man kan kanskje gå så langt som å identifisere forholdet mellom de militære institusjonene og det politiske systemet med den underliggende rytmen i den militære tenkningen; andre temaer kunne overdøve den, men den var der hele tiden.

Den som har gått lengst i denne retningen er statsviteren Jack Snyder. Han har brukt moderne organisasjonsteori til å analysere militære institusjoner på samme måte som en hvilken som helst annen byråkratisk organisasjon. Og han ser institusjonens selvoppholdelsesdrift som den viktigste formende kraften bak de doktrinene den produserer. I dette perspektivet er det ikke så vesentlig om det franske offiserskorpset var reaksjonært eller

republikansk; man kan anta at uansett politisk grunnholdning identifiserte offiserene seg først og fremst med sin institusjon og ønsket å styrke den når den sto overfor en politisk trussel. Denne trusselen kunne anta forskjellige former, men den mest konstante var forslagene om å forkorte verneplikt-tiden og gjøre den til en realitet for alle borgere; hvis et stort antall reservister skulle integreres i manøvre og i krigsplanleggingen, måtte det få konsekvenser for de militære doktriner. En måte å møte denne trusselen på var nettopp å legge stor vekt på offensive doktrinene og på autoriteten til de militære tenkerne som preget slike doktriner. Hvis krig bare kunne føres offensivt, slik man påsto Clausewitz hadde sagt og slik von der Goltz og Foch understreket, så trengte man en sammensveiset gruppe av godt trente og disiplinerte soldater med lang tjenestetid. De som gikk inn for å integrere reservistene i større grad, var altså i ferd med å undergrave nasjonens sikkerhet ved å svekke hærens evne til å føre krig effektivt.

I annen halvdel av 1890-årene dukket det opp en ny og svært alvorlig trussel mot de militære institusjonene: Dreyfus-saken var en av de viktigste begivenhetene i moderne fransk historie, og den kan ennå idag bringe militære og politikere på kant med hverandre.¹⁰⁴ En jødisk generalstabs-offiser ble arrestert høsten 1894, anklaget for å ha forrådt militære hemmeligheter til den tyske ambassaden. Det viste seg senere at Dreyfus var uskyldig, men krigsministeriet forfalsket dokumenter for å bevise hans skyld og han ble dømt til livsvarig fangenskap på Djeweløya. Da forfatteren Emile Zola tok opp hans sak noen år senere, ble den franske nasjonen splittet i to leire. På den ene siden sto ledende intellektuelle sammen med en politisk venstreside som spente fra Clemenceaus radikale til Jaurès' sosialister. På den andre siden sto to statsbærende institusjoner, de militære og den katolske kirken, et politisk korrumpert rettsapparat og de konservative partiene. De fikk også tilslutning fra den første moderne, organiserte antisemittiske bevegelsen, Charles Maurras' prefascistiske *Action française*. Dreyfus-saken endte formelt med at han ble benådet, men virkningene på det politiske establishment var dyptgående og langvarige. Ingen institusjon led et så stort prestisjetap som hæren og krigsministeriet. Krigsminister André i den nye radikale regjeringen benyttet anledningen til

å foreta en grundig opprydding av offiserskorpset. Særlig reaksjonære eller katolske offiserer fikk ødelagt sine muligheter for forfremmelse, mens de som åpent støttet den republikanske statsformen steg raskere i gradene.

Det er på denne bakgrunnen Snyder og andre mener man må se framveksten av de ekstremt offensive, irrasjonelle militærdoktrinene. De blir i dette perspektivet et institusjonelt forsvar mot en indre politisk trussel. Denne organisatoriske ideologien varierte i styrke i takt med den politiske trusselen mot institusjonen:

The principal function of this organizational ideology was to protect the essential features of traditional French military life and institutions. ... the degree of threat to traditional military values and interests varied greatly between 1871 and 1914. ... These variations in the degree of threat correlate closely with the intensity of the military's bias in the areas of military organization, operational doctrine, and war planning. In the 1870's tactical doctrines tended to be defensive, and moderate institutional changes were accepted as a necessary consequence of the defeat of 1870. In response to civilian pressures for military reform in the 1880's and 1890's, biases in favour of the offensive and against reservists increased. ... The serious challenges to the professional army after 1898 gave rise to the much stronger biases in questions of military doctrine and organization. This trend affected war planning only after 1911, when Joffre replaced Michel as commander-designate.¹⁰⁵

Ut fra dette perspektivet er det forholdet mellom den militære institusjonen og det øvrige samfunnet som legger premissene for den militære tenkningen. De andre teoriene som er nevnt ovenfor kommer da til som tilleggsforklaringer på denne utviklingen. Irrasjonelle, biologistiske verdensanskuelser påvirket den franske militære tenkningen etter århundreskiftet på samme måte som vi skal se skjedde i Tyskland. Det kan hende at venstresidens politiske inngrep i den militære sfæren hjalp til med å styrke de offensive doktrinene; i den grad dette faktisk var tilfelle, falt i så fall denne politiske impulsen sammen med offensivskolens egne preferanser.

Og når det gjelder hovedspørsmålet i dette kapitlet - Clausewitz' innflytelse over fransk militær tenkning - blir konklusjonen snarere at offensivens ideologi brukte Clausewitz enn at han var dens opphav. Den franske offensivskolen brukte Clausewitz' autoritet for å legitimere doktriner den selv hadde utviklet for å tjene andre formål. Dette er en konklusjon som en av de fremste kjennere av den franske militærhistorien, Gerd Krumeich, har trukket uavhengig av Snyders arbeid. Det følgende sitatet kan avslutte denne oversikten over en debatt som neppe noen gang vil munne ut i noen entydig konklusjon:

Men jeg tror at den måten som de franske militære forsto (eller rettere sagt misforsto) Clausewitz på, følger svært nøyaktig rytmen i konfrontasjonen mellom société civile og société militaire i Frankrike etter 1880.¹⁰⁶

Kapittel 5

Hans Delbrück og strategistriden

Hans Delbrück (1848-1929) var sin tids fremste militærhistoriker og, som mangeårig redaktør av det innflytelsesrike tidsskriftet *Preußische Jahrbücher*, en søyle i Det tyske keiserrikets politiske establishment. Til tross for sine mange kontakter på høyt plan skulle han som historiker forbli temmelig isolert. Hans kolleger ved universitetene ville ikke anerkjenne hans banebrytende arbeid i å grunnlegge militærhistorie som et eget akademisk studium, og de profesjonelle krigshistorikerne tilknyttet generalstabens krigshistoriske avdeling likte svært dårlig at en sivil utenforstående blandet seg inn i deres fagfelt. Delbrücks firebindsverk, *Die Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, er grunnleggende den dag idag - selv om man måtte vente til 1980-årene på en engelsk oversettelse av ett av bindene. Men han dannet ikke noen egen skole innenfor disiplinen. Først etter Annen verdenskrig har han fått den faglige anerkjennelsen han fortjener.

Pendelen har i noen tilfeller svingt litt for langt i den andre retningen. Delbrück er blitt framstilt som en kritiker av sin samtid¹⁰⁷. Det bildet har oppstått fordi han under Verdenskrigen offentlig motsatte seg de ekstreme anneksonskravene til den nasjonalistiske opinionen. Og i 1920-årene gikk han skarpt ut mot Ludendorffs omskriving av historien og mot dolkestøtlegenden. Men før 1914 tilhørte Delbrück den gruppen av liberale imperialister som aktivt støttet Tysklands *Weltpolitik* og flåterustningen mot England. Hans årelange krangel med generalstabens historikere var først og fremst av faglig, ikke politisk karakter. I utallige kommentarer og artikler gikk han inn for at Tyskland måtte bygges opp til å bli en verdensmakt, samtidig som han ønsket en viss liberalisering av keiserriket.

Det er strategistriden som er av interesse her fordi den setter generalstabens krigsbilde i relieff. I tillegg innledet den revisjonen av det ensidige bildet av Clausewitz som hersket innenfor militære kretser. Den bante dermed veien for en forståelse av den sene, «filosofiske» Clausewitz, og den la forutsetningene for den rekonstruksjonen av *Vom Krieges*

tilblivelseshistorie som det er referert til tidligere. Den begynte som en strid om tolkningen av den sene Clausewitz, men gikk raskt over til å dreie seg om forskjellen mellom Fredrik den stores og Napoleons krigføring.

Bak den historiske striden spøkte imidlertid noen høyst relevant samtidige problemstillinger. I de to første tiårene etter samlingskrigene ble de uforanderlige prinsippene for krigføringen som man mente kom til uttrykk i Moltkes praksis, gjort til dogmer innenfor den tyske generalstaben. I denne tiden ble Moltke selv, som vi har sett, stadig mer skeptisk til om en tofrontskrig lenger kunne føres i overensstemmelse med idealet. Den følgende generasjonen av generalstabsoffiserer manglet hans brede humanistiske dannelse og bevisstheten om det særegne ved enhver historisk situasjon. Som nevnt ble utdannelsen ved krigsakademiet langt mer snever og profesjonelt rettet i 1850-årene; og under samlingskrigene fikk de yngre generalstabsoffiserene ingen direkte erfaring av krigens virkelighet - stabsarbeidet foregikk langt unna kamphandlingene.

Schlieffen personifiserte verdensbildet til denne nye generasjonen. Hans plan for tofrontskrigen var først og fremst et forsøk på å realisere de operasjonelle dogmene hans generasjon hadde utledet av erfaringene fra samlingskrigene. Men ikke bare krigsplanleggingen etter 1890, også krigshistorien ble underordnet disse dogmene. Denne oppgaven tok generalstabens historiske avdeling seg av. Den produserte mange bindsterke serier som etter tur tok for seg samlingskrigene, Fredrik den stores kriger og Napoleonskrigene. Betegnende nok fant den historiske avdelingen det aldri umaken verdt å studere den amerikanske borgerkrigen. Disse seriene var krigshistorie i ordets snevreste betydning. Fra regimentsnivået og oppover beveget de seg aldri utover en nitidig granskning av militære operasjoner. De logistiske aspektene av felttogene ble ikke behandlet, og de militære institusjonene ble aldri sett i noen overordnet politisk eller sosial sammenheng.

Den viktigste forutsetningen for denne skolen var troen på at historiens store hærførere hadde handlet etter de samme energiske prinsippene - framfor alt tilintetgjørelsen av den fiendtlige hovedarmeen i et avgjørende slag - som hadde brakt Preussen seieren ved Sadova og Sedan. Parallellt

med at universitetshistorikerne tolket Fredrik den stores Preussen som forløperen til den tyske nasjonalstaten, så de militære krigshistorikerne i hans krigføring en forløper for Moltkes praksis hundre år senere. Av nasjonale prestisjehensyn var det også nødvendig å vise at Fredrik hadde fulgt tilintetgjørelsesprinsippet før Napoleon. Clausewitz fant sin plass i dette bildet som den som klarest hadde forstått konsekvensene av den moderne formen for krigføring og gitt prinsippene videre i form av den normative preussiske krigslæren.

Disse tre skikkelsene, Fredrik den store, Napoleon og Clausewitz, var følgelig sentrale for generalstabens tolkning av historien - som igjen var intimt forbundet med det krigsbildet som lå til grunn for den samtidige krigsplanleggingen. Den som forsøkte å revidere eller nyansere synet på dem, måtte stikke hånden inn i et hvepsebol. Det var nettopp dette Delbrück gjorde, og resultatet ble strategistriden. Den begynte mot slutten av 1870-årene da Delbrück trakk fram noen sider av Clausewitz' tenkning som inntil da hadde vært lite kjent. Den gikk raskt over til å dreie seg om forskjellen mellom Fredrik den stores og Napoleons krigføring. Da så Delbrück i sin *Geschichte der Kriegskunst* begynte å anvende den akademiske historieskrivningens kildekritiske metoder, og i tillegg satte krigshistorien inn i dens logistiske, politiske og sosiale sammenheng, ble kløften mellom ham og de militære krigshistorikerne uoverstigelig.

I 1878 skrev Delbrück en anmeldelse av den første Clausewitz-biografien. Underveis nevnte han, nærmest i forbigående, at Fredrik den stores krigføring ikke tilsvarte den normen som Clausewitz hadde utledet fra sine studier av Napoleons praksis:

Som teoretiker gikk Clausewitz særlig energisk inn for læresetningen om at krigføringens mål ... er å tilintetgjøre fiendens stridsmidler og at slaget derfor må anses som det eneste avgjørende momentet og målet for enhver strategi. Denne læren er den egentlige arven fra Clausewitz til den preussiske hæren; den er summen og sluttpunktet for alle hans deduksjoner. ... Den krigføringen som Clausewitz abstraherte sin lov fra, ... er Napoleons krigføring. Nå hvilte imidlertid Fredrik den stores krigføring i vesentlig grad på det motsatte systemet.¹⁰⁸

Nettopp fordi han ikke var noen doktrinær teoretiker, fortsatte Delbrück, falt ikke Clausewitz for fristelsen til å fordømme Fredriks system, selv om han kanskje ikke hadde nok innsikt i de objektive historiske forholdene som gjorde dette systemet til en logisk nødvendighet i sin tid.

Året etter vendte Delbrück tilbake til temaet. Major von Taysen fra generalstabens historiske avdeling hadde utgitt det såkalte «militære testamentet» til Fredrik den store. I dette dokumentet fra 1768 ga preusserkongen råd til sin etterfølger om hvordan krig burde føres mot Østerrike dersom han selv skulle falle bort. I sine kommentarer forsøkte von Taysen å forklare hvorfor Fredrik nettopp ikke anbefalte å søke en avgjørelse gjennom slaget, men tvert imot gikk inn for å manøvrere for å unngå den: Disse prinsippene måtte ha blitt utarbeidet i en unntaks-situasjon, foreslo han, for det var klart at Fredrik ellers alltid hadde søkt å knuse fiendens hovedstyrke gjennom slaget.

Delbrück ville ikke godta denne bortforklaringen.¹⁰⁹ Allerede Clausewitz hadde påpekt, skrev han i sin kritikk, at Fredrik den store så på slaget som et onde som man bare skulle utsette seg for når ingen andre veier sto åpne. Hans krigføring kunne bare forstås hvis man så den i sammenheng med de rådende sosiale, økonomiske og teknologiske forholdene. Med dette utgangspunktet var det ikke rart at Delbrück kom fram til at det var den franske revolusjonen som var den viktigste forutsetningen for den tilintetgjørende strategien som Napoleon iverksatte. Delbrück var en av de første militærhistorikerne som analyserte hvordan de sosiale og politiske omveltningene i Frankrike la grunnlaget for en helt ny militær struktur og en helt ny militær strategi.¹¹⁰

Krigshistorikerne reagerte med vrede på Delbrücks kjetterier. Colmar von der Goltz førte an i kritikken. Han ble raskt fulgt av en rekke andre skribenter tilknyttet generalstabens historiske avdeling. General Friedrich von Bernhardi, som vi skal lære å kjenne i neste kapittel, var blant dem som mest foraktfullt avviste Delbrücks Clausewitz-tolkning.¹¹¹ Blant annet benektet offiserene at Clausewitz hadde et differensiert syn på de forskjellige formene som strategien hadde antatt gjennom historien. Tvert imot, han hadde utelukkende vært opptatt av å beskrive den eneste riktige

operasjonelle strategien for fremtidig bruk, hevdet de.¹¹² Denne kritikken viser i hvilken grad de tyske offiserene hadde beveget seg bort fra Moltkes verdensbilde. Hans og historismens bevissthet om det unike ved hver historiske epoke, og Moltkes *ad hoc*-holdning til strategien, var erstattet av en ahistorisk tro på eviggyldige operasjonelle lover. *Vom Kriege* var for dem utelukkende en normativ håndbok i praktisk krigføring. Sannsynligvis var denne troen også et resultat av tidens positivistiske tro på naturvitenskapelige lovmessigheter. Den nådde sitt høydepunkt i Schlieffens *Cannae-Studien*. I dette slaget mellom romerne og Hannibal i år 216 f.Kr. fant Schlieffen selve virkeliggjørelsen av det idealet som skulle bringe seieren i det tilintetgjørende slaget; og han kvidde seg ikke for å si at: «Der Angriff gegen die Flanke ist der wesentliche Inhalt der ganzen Kriegsgeschichte»!¹¹³ Schlieffen brød seg aldri med at Hannibal vant Cannae, men tapte krigen mot romerne - blant annet fordi de sistnevnte hadde kontrollen over sjøforbindelsene.

Delbrück gikk ufortrødent videre. Som en av de første ble han oppmerksom på at *Vom Kriege* var et uavsluttet verk og at Clausewitz i notatet av 1827 ga et pekepinn om hvilken retning hans tenkning var iferd med å bevege seg. Det var en feiltolkning av Clausewitz å hevde at han utelukkende gikk inn for én bestemt strategi. Særlig mot slutten av sitt liv, påpekte Delbrück, ble han mer oppmerksom på at det fantes alternativer til den napoleonske strategien som han inntil da hadde studert så nøye.¹¹⁴ Delbrück utviklet notatets forestilling om krigens dobbelte natur til to idealtyper som han brukte for å illustrere forskjellen mellom Fredrik den stores og Napoleons strategier.¹¹⁵ Den formen for krig som hadde som målsetting å tvinge den fiendtlige staten til underkastelse, kalte han for en *Niederwerfungsstrategie*. Den som bare hadde som målsetting å erobre noen av fiendens provinser, kalte han for en *Ermattungsstrategie*. Fredrik den store hadde ført en strategi med to poler, skrev Delbrück: Som oftest forsøkte han å utmatte fienden gjennom manøvre, men når det var uunnngåelig, kunne han også søke slaget og forsøke å avgjøre krigen gjennom det. Napoleons krigføring var derimot enpolet: Den søkte utelukkende å tvinge fienden til underkastelse ved å knuse hans hovedstyrke i ett tilintetgjørende

slag. Igjen understreket han at det var den politiske omveltningen i Frankrike som var den viktigste forutsetningen for den nye, enpolede strategien. Under det gamle regimet kunne man realisere krigens målsetting gjennom både manøvre, beleiringer og slag. Under revolusjonskrigene ble det nødvendig å tilføye fienden et knusende nederlag som hindret ham i å reise seg igjen; krigen måtte føres inn på hans territorium, og operasjonene måtte konsentrere seg om det viktigste målet: å tilintetgjøre hans muligheter for fortsatt militær motstand.¹¹⁶

Siden Delbrücks tid er tolkningen av den sene Clausewitz blitt blandet sammen med strategistriden. Som påpekt, lå det ganske andre og mer nærliggende motiver bak striden enn en søken etter historisk objektivitet, og senere Clausewitz-fortolkere har måttet lete etter en vei gjennom minefeltet. Aron har gjort det grundigste arbeidet når det gjelder å skille begrepene fra hverandre,¹¹⁷ og vi kan derfor nøye oss her med å gjengi hans konklusjon: Delbrück blandet begrepene da han identifiserte *krigens* dobbelte natur i notatet av 1827 med to former for *strategi*; men likevel ligger hans skille mellom *Niederwerfungs-* og *Ermattungsstrategie* tettere opp til det den sene Clausewitz mente enn noe av det hans kritikere kunne anføre.

I lys av de siste tiårenes militærhistoriske forskning er det også klart at Delbrücks historiske analyser identifiserte noen av de viktigste sosiale og politiske begrensningene på det gamle regimets krigføring. Generalstabens historikere var derimot overhodet ikke interessert i forholdet mellom krig og samfunn, og følgelig overså de fullstendig hvilken betydning den franske revolusjonen hadde for mobiliseringen av de nye militære kreftene. For dem fantes det ingen vesentlig forskjell mellom Fredrik den stores og Napoleons krigføring.

Strategistriden tok sitt utgangspunkt i de motsatte perspektivene til to høyst ulike profesjoner, men den ble skjerpet av arrogansen til en offiserskaste som i det autoritære keiserriket levde i en privilegert isolasjon. Delbrück representerte en akademiske disiplin som forsøkte å forstå fortiden på dens egne premisser. Offiserene var først og fremst opptatt av å forberede seg på å vinne en fremtidig krig.¹¹⁸ De projiserte sine egne

operasjonelle dogmer bakover i historien og kunne ikke tåle noen form for revisjon av det krigsbildet som de i virkeligheten skapte på grunnlag av Moltkes seire, men som de mente å ha utledet av Fredriks og Napoleons praksis og av Clausewitz' teorier. Det var jo de som satt med seierens nøkkel i sin hånd, og det var på grunnlag av deres eksklusive forståelse av krigens innerste vesen at de skulle sikre Tyskland seieren i neste krig. Først da de tyske militære hadde tapt to verdenskriger, ble det åpenbart hvor absurd det var å hevde at bare den militære profesjonen hadde den nødvendige fagkunnskapen for å kunne skrive militærhistorie. Delbrücks revisjonisme var ikke bare en trussel mot offiserskorpsets krigsbilde, den truet også dets monopol på forståelsen av krig - og derved også indirekte dets privilegerte sosiale stilling.

Strategistriden innledet sivilistenes interesse for Clausewitz og for en vitenskapelig militærhistorie. Men dens virkning på de tyske militæres krigs- og verdensbilde var minimal, og den skulle først bære frukter etter 1945. Vi skal nå gå over til å drøfte i hvilken grad de tyske offiserene hadde et enhetlig militaristisk verdensbilde - eller om det ikke utviklet seg vesentlige *politiske* forskjeller innenfor rammen av den tyske militære tenkningen som stammet fra Clausewitz.

Noter

¹ *Sondringen mellom strategiens operasjonelle, teknologiske, logistiske og sosiale dimensjoner har jeg hentet fra Michael Howard: The Forgotten Dimensions of Strategy.*

² *Skrevet i 1919, sitatet er fra Fullers Armament and History, s.31.*

³ *McNeill: The Pursuit of Power, s. 231-241*

⁴ *Howard: The Causes of Wars, s.17.*

⁵ *McNeill: Pursuit of Power, s.231.*

⁶ *Se f.eks. Hans Delbrücks skildring av hans egne opplevelser under slaget ved St. Privat i Bucholz: Hans Delbrück and the German Military Establishment, s.23.*

⁷ *Howard: War in European History, s.97f.; d.s.: The Causes of Wars, s.17; Bucholz: Prussian War Planning, s.40f..*

⁸ Michael D. Krause: *Moltke and the Origins of the Operational Level of War*.

⁹ Johansson: *Europas krig*, s.73; Showalter: *Railroads and Rifles*, s.7, 31, 56,

65; Krause: *Moltke*, s.164: «Moltke's operational conduct utilized tactical defense in conjunction with operational offense to unhinge the opponent by flank attack.»

I 1865 behandlet Moltke de sannsynlige følgene av den forsterkede ildkraften. Han kom til at frontalangrep ville bli erstattet av flankeangrep, og den strategiske offensiven ville bli kombinert med den taktiske defensiven. Se «Bemerkungen über den Einfluß der verbesserten Feuerwaffen auf die Taktik», i Moltke. *Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*, s.147-64.

¹⁰ For en oversikt over denne problematikken, se Hobson: *Generalstabene og damoklessverdet*, s.29-54.

¹¹ Beringer: *Why the South Lost*, s.16.

¹² *Ibid*, s.32.

¹³ Weigley: *American Way of War*, s.123.

¹⁴ Som Moltke påpekte noe senere: «Hätte Russland 1856 eine Eisenbahn nach Sebastopol gehabt, so würde der Krieg gewiss einen ganz anderen Ausgang genommen haben.» Schmerfeld: *Die Aufmarschpläne*, s.32. «A line running from the Black Sea to the capital and on to Prussia would have been invaluable for the Russian army in the Crimea, and mitigated the effects of the blockade.» C.I. Hamilton: *Anglo-French Seapower and the Declaration of Paris*, s.189.

¹⁵ Kennedy: *The Rise and Fall of the Great Powers*, s.170-77.

¹⁶ Weigley: *American Way of War*, s.93; McPherson: *Battle Cry of Freedom*, s.332-5.

¹⁷ Beringer: *Why the South Lost*, s.8-13; s.9: «The Confederacy, at least in terms of war matériel, transformed itself from an agrarian into an industrial economy.»

¹⁸ Dette er den konklusjonen som McPherson: *Battle Cry of Freedom*, s.380-2, trekker.

¹⁹ Weigley: *American War of War*, s.148. Sheridan var observatør ved det tyske hovedkvarteret under krigen mot Frankrike og skal ha sagt følgende til Bismarck: «Dere forstår bedre enn noen annen hær hvordan dere skal slå fienden, men å tilintetgjøre ham har dere ennå ikke lært. Man må se mer røyk fra brennende landsbyer, ellers blir De aldri ferdig med franskmennene.» Sit. i Förster: *Helmuth von Moltke und das Problem des industrialisierten Volkskrieges*, s.107.

²⁰ Weigley: *American Way of War*, s.149.

²¹ Om krigen, VIII/3B, s.144.

²² Eberhard Kolb: *Kriegsausbruch 1870*.

- ²³ I 1859 skiftet skolen navn til krigsakademiet.
- ²⁴ Gat: *Development of Military Thought*, s.60.
- ²⁵ Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.262-78, og Gat: *Development of Military Thought*, s.49-63, gir begge glimrende oversikter over utviklingen av Moltkes politiske verdensbilde og dets røtter i den tyske idealismens syn på krig, fred og internasjonal politikk.
- ²⁶ Paret: *Clausewitz and the State*, s.274.
- ²⁷ Bucholz: *Prussian War Planning*, s.22f.,72-7, 117:»... whereas Moltke had read Shakespeare and Goethe and studied French and English, Schlieffen studied the science and art of command and army leadership.»
- ²⁸ For eksempel ble Schlieffens rigide tro på at flankangrepet utgjorde selve seierens prinsipp gjennom hele krigshistorien, kritisert av Bernhardi. Han mente at frontalangrepet i enkelte situasjoner kunne ha større sjanser for et avgjørende gjennombrudd. Se Howard: *Men against Fire*. Også Förster: *Der doppelte Militarismus*, s.161.
- ²⁹ Se bare på titlene de følgende forfattere valgte: Rosinski: *Scharnhorst to Schlieffen: The Rise and Decline of German Military Thought*; Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I-IV; Wallach: *The Dogma of the Battle of Annihilation*; Wehler: *Der Verfall der deutschen Kriegstheorie. Vom absoluten zum totalen Krieg, oder von Clausewitz zu Ludendorff*.
- ³⁰ Ulrich Marwedel: *Carl von Clausewitz. Persönlichkeit und Wirkungsgeschichte seines Werkes bis 1914* har samlet det som finnes. Marwedels avhandling er et uunnværlig hjelpemiddel for å spore opp de forskjellige tolkningene av Clausewitz i forrige århundre. Men han går overhodet ikke inn på hvilke årsaker disse tolkningene kunne ha.
- ³¹ Se Försters innledning til Moltke. *Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*, s.27 og d.s.: *Das Problem des industrialiserten Volkskrieges*, s.114f..
- ³² De finnes i Moltkes militärische Werke, Bd.II/2. «Über Strategie» finnes nå også i det uvalget som Stig Förster har redigert: *Moltke. Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*, s.630-32.
- ³³ *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.247f.. Ritters understrekning i de følgende sitatene. I punkt III har jeg skiftet ut det sitatet Ritter brukte med et annet, mer illustrerende hentet fra Wallach: *Feldmarschall von Schlieffens Interpretation*, s.60f.. Ikke vet jeg hvem understrekningen i Moltke-sitatet, og i Moltkes sitat av Clausewitz, stammer fra - Clausewitz, Moltke, Wallach eller generalstabens utgivelse av Moltkes militære verker. Clausewitz skrev brevet til Müffling i 1827, og Parets sitat av det er uten understrekning, *Clausewitz and the State*, s.369.

³⁴ Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, s.248.

³⁵ *Ibid*, I, s.252.

³⁶ Bismarck sa senere at han til sin skam måtte innrømme aldri å ha lest noe av det general von Clausewitz hadde skrevet. (Marwedel: *Clausewitz*, s.177). Hans krav om overordnet politisk styring av det militære instrumentet var ledet av hans følelse som diplomat for hva det europeiske statssystemet kunne tåle av omveltninger, og særlig for hva de andre stormaktene ville tolerere av maktforskyvninger i Sentraleuropa.

³⁷ Se Gall: *Bismarck*, s.365-72. Krigene av 1866 og 1870 var Bismarcks kriger, sier Gall. Ikke i den snevre betydningen at han hadde ansvaret for å utløse dem, men i den betydningen at de realiserte den formen for tysk samling som samtidens sosiale og økonomiske krefter strebet mot, uten at de endte hverken i en omfattende europeisk krig eller i revolusjonen.

³⁸ Förster: *Facing People's War*, s.213f.: «Thus Moltke's strategy of destruction served the cabinet war: it aimed to destroy the enemy forces quickly, but not to crush the enemy state completely.»

³⁹ «Über den angeblichen Kriegs Rath in den Kriegen König Wilhelms I.» i Moltke. *Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*, s.129-38; her s.137, som samtidig gir en særlig klar definisjon av hva en kabinettskrig er: «Der Krieg von 1866 ist nicht aus Nothwehr gegen die Bedrohung der eigenen Existenz entsprungen, auch nicht hervorgerufen durch die öffentliche Meinung und die Stimme des Volkes; es war ein im Kabinet als nothwendig erkannter, längst beabsichtigter und ruhig vorbereiteter Kampf nicht für Ländererwerb, Gebietserweiterung oder materiellen Gewinn, sondern für ein ideales Gut -für Machtstellung. Dem besiegten Österreich wurde kein Fußbreit seines Territoriums abgefordert, aber es mußte auf die Hegemonie in Deutschland verzichten.»

⁴⁰ Michael Howard: *The Franco-Prussian War*, er den klassiske framstillingen. Fra et fransk perspektiv finnes nå Stéphane Audoin-Rouzeaus glimrende: 1870. *La France et la guerre*.

⁴¹ Paul Kennedy drøfter begrepe i *Grand Strategy in War and Peace*.

⁴² -og også Michael Howards begrep «strategiens operasjonelle dimensjon» som jeg brukte i det foregående kapitlet. Se også Wallach: *The Dogma*, s.11; og Foerster: *Das operative Denken Moltkes des Älteren*.

⁴³ *Verordnungen für die höheren Truppenführer*, sitert hos Wallach: *Feldmarschall von Schlieffens Interpretation*, s.54.

⁴⁴ Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.248f..

⁴⁵ Gat: *Development of Military Thought*, s.67f..

⁴⁶ Dette innrømmer forsåvidt Gat når han påpeker (*Development*, s.72) at

Moltkes teorier omkring forholdet mellom politikk og krig er i overensstemmelse med Clausewitz' egne formuleringer fra tiden mellom 1804 og 1827. Da sies det jo implisitt at de er forskjellige fra det Clausewitz sa etter 1827

⁴⁷ Wallach: *The Dogma*, s.148.

⁴⁸ Hobson: *Tyskland i det internasjonale anarkiet*, s 280.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Förster: *Der doppelte Militarismus*, s.33.

⁵¹ Se f.eks. hans anmeldelse av Parets *Understanding War* i *War in History*, 2 (1994), hvor han gjentar sin fem år gamle kritikk av Parets Clausewitz-tolkning og etterlyser et svar.

⁵² Stig Försters *Facing People's War*, som ble publisert i et tidsskrift Gat selv benyttet året etter. En tysk versjon kom ut allerede i 1985, så vi har vel så god grunn til å etterlyse Gats stillingtaken til et tema som står sentralt i hans arbeid fra 1992, som han har til å etterlyse Parets reaksjon på hans første bind. Siden er det kommet til to nye bidrag til Moltke-forskningen, Roland G. Foerster (utg.): *Generalfeldmarschall von Moltke og Stig Försters utvalg av Moltkes skrifter: Moltke. Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*. Eberhard Kolb skal visstnok være igang med å skrive en sårt tiltrengt ny biografi.

⁵³ I hvert fall ligger dette implisitt i Gats argumentasjon. Vi får se om han sier det så tydelig i tredje bind, som vi kanskje kan vente oss om et par år.

⁵⁴ Se samtalen mellom ham og kronprinsen som siteres i *Gat: Development of Military Thought*, s.72.

⁵⁵ Förster: *Facing People's War*, s.215.

⁵⁶ *Ibid*, s.216f. Wehler: *Vom absoluten zum totalen Krieg*, s.231: «Deutlich ist in Moltkes Vorstellung von jenem Krieg, der endgültig einen neuen Krieg gegen denselben Gegner ausschliessen sollte -namentlich wenn er zum Nationalkrieg «auf Leben und Tot» gesteigert wurde-, bereits ein Element des späteren «totalen» Krieges enthalten, denn unübersehbar hatte sich diese Vorstellung schon von der Clausewitzschen Politik mit ihrem begrenzenden, rationalisierenden Einfluß gelöst.»

⁵⁷ Det var sannsynligvis dette Friedrich Engels tenkte på da han i 1887 kom med den følgende bemerkelsesverdige profetien: «Und endlich ist kein anderer Krieg für Preußen - Deutschland mehr möglich als ein Weltkrieg, und zwar ein Weltkrieg von einer bisher nicht geahnten Ausdehnung und Heftigkeit. Acht bis zehn Millionen Soldaten werden sich untereinander abwürgen und dabei ganz Europa so kahlfressen wie noch nie ein Heuschreckenschwarm. Die Verwüstungen des Dreißigjährigen Krieges zusammengedrängt in drei bis vier Jahre und über den ganzen Kontinent verbreitet; ... -Das ist die Aussicht, wenn

das auf die Spitze getriebene System der gegenseitigen Überbietung in Kriegsrüstungen endlich seine unvermeidlichen Früchte trägt.» Marx-Engels Werke XXI, s.350f..

⁵⁸ Jeg bruker ordet preventivkrig i overensstemmelse med den begrepsdefinisjonen som Stephen Van Evera gir i sin artikkel *The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War*, s.64, note 26. (Det engelske «preemptive war» foreslår jeg oversatt til «forskjøpsslag» på norsk): «In a «preemptive» war, either side gains by moving first; hence one side moves to exploit the advantage of moving first, or to prevent the other side from doing so. By contrast, in a «preventive» war, one side foresees an adverse shift in the balance of power, and attacks to avoid a more difficult fight later.» På tysk flyter begge disse begrepene inn under *Präventivkrieg*. Dette har gitt opphav til mange uklarheter i litteraturen omkring utbruddet av Første verdenskrig.

⁵⁹ For «krig-i-sikte»-krisen og følgene for Bismarcks utenrikspolitikk, se Wolfgang Mommsen: *Großmachtstellung und Weltpolitik*, s.17-26. (I 1875 hadde Frankrike kommet seg uventet raskt etter nederlaget. Spenningen økte med Tyskland, og en tysk avis brukte på vårparten overskriften «Er krig i sikte?». Det er ikke påvist at Bismarck bevisst arbeidet for å utløse en ny krig, men den raske reaksjonen fra London og St. Petersburg fikk ham ihvertfall til å endre tonen.)

⁶⁰ Förster: *Facing People's War*, s.219.

⁶¹ Hobson: *Generalstabene og damoklessverdet*, s.29-38.

⁶² Förster: *Facing People's War*, s.222.

⁶³ Förster: *Moltke. Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg*, s.638-41.

⁶⁴ Den fremste blant disse var Ivan Blochs dyptpløyende analyse av teknologiens innvirkning på krigen, *La guerre future*, 6 bind (Paris 1899). Utallige av Blochs profetier skulle bli virkelighet femten år senere. Se Michael Howard: *Men against Fire*.

⁶⁵ Tittelen på en penetrerende analyse av den engelske sosialisten H. N. Brailsford: (1913).

⁶⁶ «*Zukunftskrieg und Zukunftsfriede*» i *Preußische Jahrbücher* 96 (1899): en anmeldelse av Blochs arbeid. Med utgangspunkt i Blochs beskrivelse av den fremtidige krigen, mente Delbrück at krigsterskelen nå var blitt så høy at den tørre krigen hadde erstattet den blodige; men nettopp derfor skulle Tyskland fortsette sin nye verdenspolitikk basert på forserte rustningsprogrammer til lands og til sjøs.

⁶⁷ Sitert i Marwedel: *Carl von Clausewitz*, s.123.

⁶⁸ Sitert i *ibid*, s.191.

⁶⁹ To studier er grunnleggende for analysen av Schlieffenplanen: Gerhard Ritter: *Der Schlieffenplan. Kritik eines Mythos* og Jehuda Wallach: *The Dogma of the Battle of Annihilation. En oversikt over planen og litteraturen finnes i Hobson: Generalstabene og damoklessverdet*, s.17-28.

⁷⁰ «Schlieffen's famous plan aimed to transform the war in the west into a single decisive battle, thus trying to make a cabinet war feasible again in the age of people's war.» Förster: *Facing People's War*, s.226.

⁷¹ Ritter: *Der Schlieffenplan*, s.117.

⁷² Om krigen, VIII/6B, s.156. Understrekingen i originalen, men ikke i den norske oversettelsen. I tillegg slutter den norske versjonen med «for at de skal kunne bedømme rent militært hva regjeringene bør gjøre.»[!!! Min understreking]. Denne ukorrekte oversettelsen negerer selve innholdet i setningen og gjør den meningsløs.

⁷³ For Jominis innflytelse, se den klassiske artikkelen til T. Harry Williams: *The Military Leadership of North and South*; innvendingene i Beringer et al.: *Why the South Lost*; og Gats kommentar i *Development of Military Thought*, s.19-21.

⁷⁴ Snyder: *The Ideology of the Offensive*, s.60-70.

⁷⁵ Gat: *Development of Military Thought*, s.127f..

⁷⁶ Irvine: *The French Discovery of Clausewitz and Napoleon*.

⁷⁷ Liddell Hart: *Foch: Man of Orleans*. Kapittel III heter, betegnende nok, «The Foundations of a Faith». Sitatene er fra hhv. s.35, 36, 485.

⁷⁸ Fuller: *The Conduct of War*, s.124, 128.

⁷⁹ Det fikk sin mest radikale form i *The Ghost of Napoleon* fra 1932.

⁸⁰ Denne teorien utviklet han i *Strategy: The Indirect Approach*.

⁸¹ *Penser la guerre*, II, s.7-14, 28-36, 289-98.

⁸² von der Goltz: *Das Volk in Waffen*, s.235-8, for det følgende.

⁸³ *Ibid*, s.238. Fremhevelsen er von der Goltz'.

⁸⁴ Johansson: *Europas krig*, s.170, sier at Foch her siterer Fredrik den store, men det anviste sitatet i *Principes* (s.270) lar preusserkongen si «Vaincre, c'est avancer.»

⁸⁵ Gat: *Development of Military Thought*, s.143.

⁸⁶ For eksempel siterer Foch Clausewitz, som sier at Napoleon alltid marsjerte rett mot målet uten å bry seg om fiendens strategi; deretter fortsetter han selv: «Chercher les armées ennemies, centre de la puissance adverse, pour les battre et les détruire, prendre pour cela la direction et la tactique qui y conduisent le plus tôt et le plus sûrement, voilà toute la morale de la guerre moderne.» *Des Principes de la guerre*, s.40f.. En viktig følge av de vitenskapelige studiene av Napoleon som oppdagelsen av Clausewitz ga støtet til i Frankrike, var at man

nettopp ble klar over hvor ensidig Clausewitz' tolkning av keiserens krigføring hadde vært.

⁸⁷ Foch: *Des principes de la guerre*, s.31.

⁸⁸ Ropp: *War in the Modern World*, s.218.

⁸⁹ Foch: *Des Principes de la guerre*, s.269.

⁹⁰ Johansson: *Europas krig*, s.167-73, understreker disse irrasjonelle trekkene ved Fochs tenkning.

⁹¹ *My Country Right or Left*, s.247.

⁹² *Ibid*, s.248.

⁹³ Porch: *Clausewitz and the French*, s.289.

⁹⁴ *Ibid*, s.292.

⁹⁵ Se Possony & Mantoux: *Du Picq and Foch: The French School*.

⁹⁶ Williamson: *The Politics of Grand Strategy*, s.115-26.

⁹⁷ *Ibid*, s.205-26.

⁹⁸ Gat: *Development of Military Thought*, s.167-72.

⁹⁹ Det gjelder særlig Monteilhet: *Les institutions militaires de la France (1814-1924)*, Girardet: *La société militaire dans la France contemporaine, 1815-139*, Ralston: *The Army of the Republic: The Place of the Military in the Political Evolution of France, 1871-1914*.

¹⁰⁰ Porch: *The March to the Marne*, s.213-31.

¹⁰¹ Porch: *The French Army*, s.120, 135.

¹⁰² Howard: *Clausewitz*, s.62.

¹⁰³ Gat: *Development of Military Thought*, s.162-4.

¹⁰⁴ Ikke lenger etter at Mitterand kom til makten i sin første presidentperiode, foreslo han å reise en statue til minne om Dreyfus på Ecole militaires ekserserplass, der han var blitt offentlig degradert i 1895. Men de militære sa nei. Statuen står idag i Tuileries-hagen.

¹⁰⁵ Snyder: *Ideology of the Offensive*, s.51, 54f.

¹⁰⁶ Krumeich: *Réflexions sur l'influence de Clausewitz en France après 1871*.

¹⁰⁷ Først og fremst av Annelise Thimme: *Hans Delbrück als Kritiker der Wilhelminischen Epoche*.

¹⁰⁸ Delbrück: *General von Clausewitz*, s.10f.

¹⁰⁹ For en god oppsummering av Delbrücks innvendinger, se Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment*, s.8-12.

¹¹⁰ Se særlig Delbrück: *Über den Unterschied der Strategie Friedrichs und Napoleons*.

¹¹¹ Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment*, s.38.

¹¹² *Ibid*, s.13. Et slikt argument måtte f. eks. ignorere den historiske oversikten

over forholdet mellom samfunnsforandring og krigens form som Clausewitz gir i Bok VIII, kapittel 3B av Vom Kriege.

¹¹³ Wallach: *The Dogma of the Battle of Annihilation*, s.41.

¹¹⁴ Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment*, s.34ff..

¹¹⁵ For disse teoriene, se også Gordon Craig: *Hans Delbrück: The Military Historian*.

¹¹⁶ Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment*, s.25f..

¹¹⁷ Aron: *Penser la guerre*, I, s.122-39, 412-20.

¹¹⁸ Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment*, s.30f..

Del III

Tysk militær tenkning i spenningsfeltet mellom nasjonalisme, imperialisme og fascisme

Kapittel 6

Én tysk militarisme, eller flere?

- Fra Clausewitz til Bernhardi og Ludendorff

I 1890-årene slo Tyskland inn på en ekspansjonistisk utenrikspolitisk kurs som hadde til formål å bygge keiserriket opp til å bli en verdensmakt. Denne ambisjonen tok først form av en mer aktiv oversjøisk politikk; slagordet *Weltpolitik*, som kom på møte rundt 1895, sto for et uklart krav om å bli regnet med der hvor det skjedde noe i verden. Den fikk også en spiss rettet mot England da Tyskland ved århundreskiftet begynte å konstruere en flåte som skulle representere en trussel mot Royal Navys herredømme over havet. Etter den første Marokkokrisen i 1905 oppfattet de øvrige stormaktene landets brautende politiske opptreden overfor Frankrike i et underordnet kolonispørsmål som en trussel mot den kontinentale maktbalansen. Og etter den andre Marokkokrisen i 1911 skiftet noen av de mest radikale tyske ekspansjonistene sin oppmerksomhet vekk fra verdenspolitikken; de agiterte nå for at Tyskland ikke måtte sky en europeisk krig for å styrke sin kontinentale stilling.

Ser man storpolitikken fra et overordnet synspunkt, oppførte ikke Tyskland seg annerledes enn de andre stormaktene i imperialismens tidsalder. I noen henseender hang det etter dem. Mens England og Frankrike innledet *the scramble for Africa* i 1881-82 og fortsatte sin rivalisering om territorier og innflytelse i Øst-Asia i 1890-årene, forble Bismarcks kolonipolitikk en episode. Det var først etter århundreskiftet at Tyskland kastet seg inn i verdenspolitikken for alvor.¹ På ett område var imidlertid keiserriket i en spesiell situasjon. Det var allerede den dominerende makten innenfor det europeiske statssystemet. Det innehadde i kraft av sin befolkning, økonomiske styrke og militærmakt en posisjon som siden er blitt karakterisert som «halvhegemoniell». Dets streben etter verdensmakt måtte støte på motstand fra de etablerte kolonimaktene; og jo mer det økte i styrke, jo mer ville det bli oppfattet som en trussel mot den kontinentale maktbalansen. Det hjalp ikke noe videre at utenrikspolitikken til rikskansler Bülow og keiser Wilhelm var ubehøvlet og støtte alle fra seg etter tur.

Toneangivende kretser i politikken, pressen og det akademiske livet uttrykte åpent sine anti-britiske holdninger. Etter 1911 syntes kravene fra den radikale nasjonalismen om et oppgjør med de kontinentale fiendene Frankrike og Russland, å vise at landet ikke ville sky noe middel på sin aggressive vei ut av sine kontinentale begrensninger.

Alle disse tendensene utgjorde et radikalt brudd med Bismarcks *status quo*-politikk. Likevel ble overgangen til *Weltpolitik* hilst velkommen i de fleste samfunnslag, med arbeiderklassen som det viktigste unntaket. Keiser Wilhelm selv representerte en ny generasjon som hadde vokst opp med keiserriket, tok dets europeiske posisjon som en selvfølge og så det som sin oppgave å bygge det opp til å bli en verdensmakt. Fra midten av 1890-årene preget imperialistiske programmer og slagord i økende grad den offentlige debatten i Tyskland. Det nasjonalliberale borgerskapet og dets representanter i riksdagen ble først grepet av riksledelsens *Weltpolitik*. Siden slo begeistringen over på den nye lavere, men oppadstrebbende middelklassen som vokste fram i industrialiseringens kjølvann.

Også den militære tenkningen ble påvirket av utviklingen. Vi har hittil behandlet overgangen fra Moltke til Schlieffen i lys av det sentrale problemet den tyske generalstaben sto overfor etter 1871: Fantes det noen militær mulighet for å vinne en politisk akseptabel seier over en stormakt (eller to) i den industrialiserte folkekrigens tidsalder? Som generalstabssjef var Moltke forpliktet til å svare ja, og hans krigsplanlegging hvilte på den forutsetningen; som politiker svarte han nei. I sin militaristiske sneversyntet mente Schlieffen at han hadde løst problemet.

Men kanskje er det snarere slik at den mer offensive Schlieffenplanen sto i en sammenheng med keiserrikets ekspansjonistiske politikk etter 1890? Var overgangen fra Moltkes til Schlieffens militære planlegging en følge av den samtidige overgangen fra Bismarcks stabiliserende til Wilhelm II's destabiliserende utenrikspolitikk? Dette er en del av et av de mest kontroversielle spørsmålene i tysk historie overhodet: Hvilken sammenheng finnes det mellom den tyske nasjonale oppvåkningen under Napoleonskrigene, den tyske nasjonalismen som realiserte sin nasjonalstat i 1871, og den tyske imperialismen som førte inn i *Weltpolitik* og til slutt i

verdenskrigen i 1914? Finnes det en entydig kontinuitet, og er i så fall den militære tenkningen en integrert del av denne kontinuiteten? Eller er bildet mer differensiert?

Spørsmålet er særlig akutt fordi det mest beryktede produktet av den militære tenkningen i denne tiden, Friedrich von Bernhardis *Deutschland und der nächste Krieg* fra 1912, så altfor tydelig også peker framover mot nazismens grenseløse militarisme og erobringstrang. Var Schlieffen og Bernhardt kun produkter av den samme skolen innenfor den militære tenkningen, og er den skolen selv bare en del av den brede kontinuiteten i tysk nasjonalisme som førte inn i nazismen? Eller var forskjellene mellom dem så vesentlige at det forkludrer den historiske analysen å presse dem inn i samme bås?

Disse spørsmålene må besvares før vi kan gå inn på det spesifikke innholdet i denne militære tenkningen, og på forholdet mellom den og Clausewitz. Det kan her være nyttig nok en gang å ta utgangspunkt i Azar Gats tolkning av tysk militær tenkning fra Clausewitz til Ludendorff. Denne tolkningen representerer et ytterpunkt i forskningen på feltet. Gat ser en temmelig entydig linje fra den tyske kulturelle og politiske oppvåkningen ved begynnelsen av 1800-tallet og inn i keiserrikets autoritære politiske kultur. Den særegne tyske maktstatsideologien, som ble formet i en bevisst motsetning til Vestens idealer, preget keiserrikets politiske og kulturelle liv; i tillegg gjorde den det langt mer predisponert enn andre lands nasjonalismer for å ta spranget over i imperialismens tidsalder² - og siden inn i fascismen. Den militære tenkningen i Tyskland var intimt forbundet med den politiske kulturen, viser Gat. Overgangen fra Moltkes defensive planer for tofrontskrigen til Schlieffens offensive plan skjedde parallelt med overgangen fra Bismarcks *status quo*-politikk til Wilhelms *Weltpolitik*.³ Generalstabens preventivkrigskrav, særlig under Moltke d.y., reflekterte den alminnelige ekspansjonsviljen i samfunnet forøvrig - som igjen vokste ut av den tyske nasjonale ideologiens forhold til staten og dens maktutvidelse. Disse holdningene gjennomsyret hele den wilhelminske eliten, man kan i høyden tale om nyanser i ekspansjonsideologien;⁴ og det finnes følgelig heller ingen vesentlig forskjell i den militære tenkningen til

Schlieffen og Moltke d.y. på den ene siden, og Bernhardi og Ludendorff på den andre.

Gats tolkning hviler på Sir Isaiah Berlins idéhistoriske arbeider. For å gi den en fyldestgjørende drøftelse kan man derfor likeså godt gå til kilden og først drøfte den entydige sammenhengen Berlin ser mellom romantikken, særlig i dens tyske variant, og totalitarismen i dette århundret. Én fruktbar måte å behandle sammenhengen mellom det kulturelle miljø og den tyske nasjonalismen som vokste fram under Napoleonskrigene, er å se på hvordan ledende tenkere gjenoppdaget og tolket Machiavelli i denne tiden. Hegel, Fichte og Clausewitz oppfattet læren om *raison d'état*⁵ på forskjellige måter; og disse forskjellene gjenspeiles i den tyske maktstatsideologien. Jeg vil så, med utgangspunkt i Hannah Arendts analyse av årsakene til totalitarismen,⁶ stille opp en alternativ idéhistorisk tolkning av disse sammenhengene. I hennes berømte bok viste Arendt at de viktigste idéstrømningene som førte inn i fascismen i dette århundret - først og fremst raseteoriene - var et produkt av imperialismens tidsalder; og hun fant deres opprinnelse helt andre steder enn i romantikken.

Deretter må det idéhistoriske perspektivet utvides til også å innebefatte en sosialhistorisk analyse. Man må identifisere de sosiale gruppene som ga disse ideene sin politiske kraft. Først da kan man forklare hvorfor imperialistiske ideologier utviklet en slik særegen dynamikk i nettopp Det tyske keiserriket. Ved å gå denne omveien kan vi vende tilbake til hovedtemaet fra en innfallsvinkel som etter mitt syn gjør det klart at det finnes helt vesentlige forskjeller mellom det konservative, militaristiske verdensbildet som ga opphavet til Schlieffenplanen, og den pre-fascistiske ideologien som kommer til uttrykk i Bernhardis teorier og Ludendorffs praksis.

nom Nietzsche til Hitler svært ensidig og nærmest ubrukelig i en historisk analyse av dette sentrale historiske emnet. Slike altomfattende forklaringer er snarere et bevis for hvordan intellektuelle så lett faller for fristelsen til ut fra egne ideologiske motiver å forenkle kompliserte historiske sammenhenger. Idéhistorie som ikke knyttes til en sosialhistorisk analyse av hvilke grupper i et samfunn som bærer fram slike tendenser, svever i et ahistorisk rom. Men også innenfor disiplinen idéhistorie - som har sin selvfølgelige berettigelse ved siden av sosial-, politisk og økonomisk historie - overser denne tolkningen mektige historiske krefter. Blant disse finner man ikke minst sosialdarwinismen og raseteoriene. De spilte en viktig rolle i å legitimere den europeiske ekspansjonen i imperialismens tidsalder, og de var av sentral betydning for fascismens ideologi. Raseteoriene kan delvis spores tilbake til den konservative reaksjonen mot den franske revolusjonens budskap om universelle menneskerettigheter. I sine historisk virksomme former var de imidlertid ikke et produkt av romantikken, men av det restaurerte aristokratiets frykt for demokratiseringen, det Victorianske borgerskapets tro på vitenskapen og imperialismens erobring og undertrykkelse av ikke-europeiske folkeslag. Romantikken utøvde en sterk innflytelse på framveksten av nasjonalismen i første halvpart av det 19. århundret; men imperialismen er som politisk ideologi vesensforskjellig fra nasjonalismen. Denne forskjellen må man ha klart for seg når man skal drøfte den militære tenkningens forhold til disse to fenomenene.

Det første man må holde fast ved når man skal drøfte moderne tysk nasjonalisme, er at den fikk sin politiske form under reaksjonen mot fransk imperialisme og Napoleons erobringstog. En tysk kulturell oppvåkning tok til i annen halvdel av 1700-tallet. I 1790-årene begynte en gruppe nordtyske diktere og filosofer å formulere det nye romantiske verdensbildet i opposisjon til både den franske opplysningsånden og - i mindre grad - til Goethes og Schillers klassisisme. Dette verdensbildet var i de viktigste henseender apolitisk. Romantikerne oppdaget middelalderen og gjenoppdaget barokken; det var det ukunstlede i folkediktingen, det umiddelbare i musikken, det opprinnelige i hvert folks nasjonale kultur som appellerte til dem. Men det var ikke politiske motiver som drev dem inn i den kulturelle

revolusjonen, snarere en søken etter mer direkte, ekte kunstneriske uttrykk enn de Paris-inspirerte normene for klassisk kunst ga rom for. De begynte å utvikle et eget idiom for sin kunst som la større vekt på det spontane, det irrasjonelle, det ikke-formfullendte, og egne estetiske og filosofiske teorier.

Den begivenheten som vekket tyske kunstnere og filosofer opp av sin politiske dvale, var den preussiske statens nederlag ved Jena og Auerstedt i 1806. Hvis man vil forklare hvorfor staten inntar en så sentral plass i tenkningen til Fichte, Hegel og Clausewitz, så er svaret åpenlyst. For dem og utallige andre kom det som et sjokk da den tyske stormakten Preussen ble slått til bakken høsten 1806. Tyskland ble okkupert og territoriene reorganisert av Napoleon, Preussen mistet store landområder og ble i praksis en vasallstat. I noen måneder av 1810 gikk Frankrikes østlige grense ved Mecklenburg. Enhver patriotisk tysker, og særlig enhver preusser, måtte se gjenreisningen av en stat og en militærmakt som kunne fordrive okkupanten, som den viktigste oppgaven samtiden sto overfor. Denne politiske erkjennelsen ble formulert i det nye kulturelle språket som romantikken og den idealistiske filosofien hadde utviklet i løpet av det foregående tiåret. Og den ideologiske avvisningen av den franske revolusjonens prinsipper kom til som et ytterligere motiv. Dette hadde allerede skjedd i England femten år tidligere. Den moderne engelske nasjonalismen tok også form under inntrykk av kampen mot Frankrikes militærmakt og revolusjonenes idéer; nedenfor skal vi se på noen av de konsekvensene Burkes konservative motideologi fikk i England. I Tyskland var det desto lettere å formulere den ideologiske avvisningen av Frankrike innenfor den nye virkelighetsforståelsen som romantikken var i ferd med å skape.

Kampen mot Napoleon og fransk herredømme ble utvidet til kampen mot «idéene fra 1789», og det er ingen tvil om at dette sentrale elementet i tysk politisk tenkning bidro til å fjerne den fra den brede vestlige utviklingen gjennom forrige århundre. I sentrum for denne tenkningen sto *staten* - og da først og fremst staten som handlende individ og som representant og forsvarer av felleskapets interesser i den nådeløse internasjonale politikken. De nye teoriene ble formulert gjennom et kulturelt idiom som også avvek radikalt fra det språket som opplysningstidens politiske teoretikere hadde

benyttet seg av. Det er lett å trekke den slutningen at den tyske nasjonalismens idealisering av staten var et resultat av det kulturelle tidevervet som romantikken representerte. Det kan være *noe* i det, men det er umulig å behandle disse filosofiske fortolkningene i sin fulle bredde her. Det viktigste som jeg mener må fastholdes, er at tyskerne i denne perioden - slik de gjorde både før og siden - viste seg som de mest lærenemme og ivrige elever av den franske maktpolitikken.¹¹ Den politiske begivenheten som tente den tyske nasjonalismen, var Napoleons erobringstog. Den nye politiske bevisstheten tok form innenfor en bestemt kulturell ramme; men det betyr ikke at det ikke fantes forskjellige retninger innenfor den brede strømmen som den tyske bevegelsen representerte. At det var vesentlige forskjeller kan illustreres ved den måten Machiavelli og læren om *raison d'état* ble gjenoppdaget i disse årene.

Det er ingen tilfeldighet at Hegel, Fichte og Clausewitz i denne situasjonen fant tilbake til Machiavelli. Parallellene til Machiavellis egen tid er sterke. Også han utviklet sine teorier om den amoralske, hensynsløse maktpolitikken etter at hans fedreland var blitt okkupert av fremmede makter og gjort til en slagmark for deres motstridende interesser. Mot slutten av *Fyrsten* rettet han en appell til det maktmennesket som var villig til å bruke de metodene han anbefalte, til å fordrive de fremmede barbarene fra Italias jord. Da den preussiske staten brøt sammen under vekten av Napoleons offensiv i 1806, følte mange tyske intellektuelle seg i den samme situasjonen.

Den første som offentlig knyttet gjenreisningen av den tyske nasjonens ære sammen med Machiavellis statslære, var filosofen Fichte i 1807.¹² Hittil hadde Fichte beskjeftiget seg med forholdet mellom jeget og universet, nå vendte han sin oppmerksomhet mot mer jordiske ting. Kjernen i Machiavellis lære, mente han i sin artikkel, var at den internasjonale politikken er en lovløs arena hvor enhver stat vil bruke ethvert middel for å utvide sin makt på din bekostning; for å redde din egen stat må du selv ty til de samme midlene og benytte enhver anledning til å utvide din makt. Alle folk søker helt naturlig å utvide sfæren for sin kulturvirkning gjennom statlig ekspansjonspolitik, og den tendensen holdes kun i sjakk når den

støter på en motkraft. «Den som ikke vokser, avtar når andre vokser.»¹³ Fichte fortsatte med å drøfte Machiavellis tanker om forholdet mellom borgerne og staten, og å utvikle noen av sine egne militære ideer med utgangspunkt i Machiavellis studie av krigskunsten.

Clausewitz hadde oppdaget Machiavelli tidligere. Han utviste alltid den største respekt for hans ideer om forholdet mellom statene, om sondringen mellom privat- og statsmoral, og han mente at Machiavellis dømmekraft i militære spørsmål var meget sunn. Han var enig med Fichte i at Machiavellis syn på forholdet mellom hersker og undersåtter var foreldet, men ellers var det vel ingen tenker på det politisk-militære området som hadde større innflytelse på hans verdensbilde.

Der hvor den preussiske offiseren hadde mest til felles med den florentinske statsmannens militære tenkning, var i synet på folkevæpningen. Machiavelli så i sin samtid hvordan leiesoldater og *condottieri* førte en halvhjertet krig for de italienske bystatene - og lot dem i stikken så snart pengene tok slutt eller kamp-ene begynte å bli alvorlige. Han så den eneste løsningen i å gi folket våpen og lære borgeren opp til å slåss for sin egen stat. Parallellen til det sammenbruddet som det gamle regimets krigføring led overfor de nye franske borgerhærene, var åpenbar for Clausewitz. (I hans historiske oversikt over forholdet mellom samfunns- og militære formasjoner i Bok VIII, kapittel 3B av *Vom Kriege*, lyder ennå et ekko av Machiavellis forakt for leiesoldatenes manglende militære effektivitet.)

Da han hadde lest Fichtes essay om Machiavelli, skrev Clausewitz et begeistret anonymt brev til ham.¹⁴ Den viktigste oppgaven Preussen står overfor nå, skrev han, er ikke å vende tilbake til tidligere militære former - slik Fichte hadde spekulert over - men å gjenoppvekke krigens egentlige ånd. Reformprogrammet har nettopp til hensikt å mobilisere energien til hver enkelt soldat og spre den ilden gjennom hele hæren. På dette punktet gikk imidlertid både Fichte og Clausewitz lenger enn Machiavelli i sin vilje til å smi den tyske kulturnasjonen om til et politisk viljesfellsskap. Fichte syntes det var synd hvis krigen helt skulle forsvinne fra verden, for da ville menneskeslektén bli slapp og fordervet. Omtrent samtidig sammenliknet

Clausewitz, i et brev til sin forlovede, folket med et tregt dyr. Det var krigen som åpnet for å ta i bruk de mest energiske midlene, sa han, og det var gjennom den at dette trege dyret kunne piskes ut av sin passivitet.

Machiavelli gikk inn for å vekke den antikke *virtù* - borgerånden og viljen til å gjøre en insats for staten - for statsmannen trengte denne politiske kraften. Den kristne moral svekket staten og måtte erstattes av antikkens verdiskala, de romerske dydene og identifikasjonen med republikken. Om nødvendig måtte statsmannen fremme disse dydene ved grusomhet mot sine egne undersåtter, ved å gjøre seg fryktet av folket. Han så i krigen et medium som lot de store talentene skinne fram. Men Machiavelli så ikke på krigen som et egnet middel til å vekke borgernes *virtù*. Det gjorde derimot Clausewitz.¹⁵ Ikke bare skulle den ekte krigerske ånden vekkes hos soldatene, men gjennom å trekke borgeren inn i krigen skulle hans politiske energier frigjøres. Han skulle bli seg bevisst sin egen nasjons rolle i maktpolitikken, som offer for andres maktutøvelse og som et kjempende fellesskap. Det kulturelle nasjonsbegrepet skulle fylles med - eller til og med erstattes av - et politisk innhold, og borgeren skulle gjennom krigen bli like ærekjær på statens vegne som Clausewitz selv var. Dette synet var ikke utelukkende et produkt av en nasjonal unntakssituasjon; det var åpenbart en del av Clausewitz' politiske verdensbilde. Også i *Vom Kriege* finner man i et kapittel om motets betydning et avsnitt som etterkrigstidens vestlige *defense intellectuals* ikke har syntes noe særlig om å sitere:

Nå finnes det i vår tid neppe noe annet middel til å oppdra folkets ånd i denne retningen enn nettopp krigen, og vel å merke en djerv og besluttet krigføring. Det er kun gjennom den at man kan motvirke den karakterens bløthet, den trangten til et behagelig liv som trekker ned et folk som opplever en stadig stigning i handel og velstand.

Det er bare når folkets karakter står i vekselvirkning med dets krigsdyktighet [Kriegsgewohnheit], at et folk kan håpe på å beholde en sikker plass i den politiske verden.¹⁶

Dette var, som Gerhard Ritter påpekte, en preussisk *soldats* patriotisme.

Den var mer radikal enn den idealiseringen av nasjonen som Fichte bedrev i sine politiske brosjyrer.¹⁷ For Clausewitz var den preussiske statens stilling blant de øvrige stormaktene sentrum i hans politiske verdensbilde. I hvilken grad skal man da identifisere ham med den tyske maktstats-tenkningen som utviklet seg fra Hegel til Treitschke og som la forutsetningene for overgangen til imperialismen mot slutten av århundret? Hva hadde hans syn på staten og krigen til felles med Bernhardis, som vi skal behandle nedenfor?

Den første og viktigste forskjellen i forhold til Hegels og Fichtes statsforestilling, er at Clausewitz ikke søker å rettferdiggjøre maktpolitikken ut fra noe annet enn staten selv. De andre søker derimot å gi maktpolitikken en høyere, idealistisk begrunnelse, og ut fra den rettferdiggjør de selv dens verste eksesser. For Fichte representerte staten visse kulturverdier som den forsøker å skaffe størst mulig virkerom gjennom sin maktutvidelse. Hver nasjon har en gudegitt drift i retning av å spre sine særegne kulturgoder så vidt at den til slutt innlemmer hele menneskeslekten i seg selv. Dermed oppstår naturlig nok konflikter mellom statene.¹⁸ Fichte rettferdiggjør maktpolitikken ut fra det historiske individets rett og plikt til å virkeliggjøre seg selv, enten som personlighet eller som stat. Denne tanken fant sin mest radikale form hos Treitschke og hans nærmest darwinistiske syn på maktkampen som den nødvendige striden mellom uforenlige kulturelle verdensbilder.¹⁹ I 1864 mente Treitschke, for eksempel, at den mangelen på makt som skyldtes Tysklands politiske splittelse, var årsaken til den tyske nasjonens moralske forfall.²⁰

Hegel ser staten som det viktigste instrumentet i menneskehetens framskritt. De store maktstatene avløser hverandre gjennom historien som bærerne av én sentral idé; det er først og fremst gjennom statenes maktutvidelse og kamp med hverandre at verdensånden i stadig økende grad realiserer seg selv i historien. Staten var ikke, slik opplysningstidens teoretikere foreslo, et rasjonelt instrument til regulering av individenes interesser, den gikk ikke fram av noen sosial kontrakt mellom borgere og konge. Hegel avviste slike pragmatiske eller rasjonalistiske oppfatninger. Han så hver stat som et historisk individ som vokste organisk ut av et

kulturfellesskap. Den hadde plikt til å opptre som *rettsstat* overfor dens egne borgere og som *maktstat* overfor de andre historiske individene i den internasjonale politikken. Treitschke delte synet på staten som forvalter og forsvarer av nasjonens kulturverdier, men han gikk enda lenger i å se den utelukkende som et maktinstrument som skulle realisere og utvide denne kulturens virkeområde.

Det disse tyske maktstatsideologene manglet, bemerket en mer pessimistisk Meinecke da han skrev om dem etter den store katastrofen,²¹ var noen følelse for maktpolitikkenes nattside, de farlige konsekvensene for ens egen stat av et uhemmet maktbegjær. Når de suksessrike statene gjennom historien hadde utvidet sin makt med de mest gemene midler og de mest himmelropende forbrytelser, oppfattet ikke Hegel bruddet på alle moralbegreper som noe problem. Det var nettopp verdensåndens «list» at den realiserte en høyere etisk idé gjennom de mest umoralske midlene. Machiavelli benektet aldri at den kristne moral var uforenlig med den statsmoralen som han ville se grunnet på det antikke Romas verdinormer. Men Hegel så ingen motsetning mellom de to fordi statsmoralen tjente realiseringen av en høyere etisk idé. Fichte og Treitschke hadde liknende forestillinger.

Etter den andre tyske katastrofen gjorde Gerhard Ritter i tillegg oppmerksom på at både Fichte og Hegel manglet bevisstheten om at det fantes noe overnasjonalt fellesskap mellom de europeiske nasjonene, enten man definerte den ut fra middelalderens forestilling om kristenheten, eller det moderne statssystemet.²² To elementer i Hegels filosofiske system som sperret for en slik erkjennelse, var hans radikale understrekning av hver statsnasjons individualitet og selvstendighet og hans forestilling om verdensfolket. Denne siste kunne rettferdiggjøre enhver form for ekspansjon. Det enkeltfolket som i en bestemt periode i verdenshistorien bar fram den nye tidens idé, hadde rett og plikt til å underkaste seg representantene for tidligere historiske stadier. Den tyske idealistiske filosofien brakte altså et sterkt messiansk, eller kulturimperialistisk element inn i den tyske nasjonalismen. Riktignok fantes det samme elementet i alle lands nasjonalisme i forrige århundre, i aller høyeste grad i den franske. Men det er riktig å si at den ubetingede identifikasjonen med staten og rettferdiggjøringen av

enhver statlig handling utfra en høyere «etisk idé» var sterkere utviklet innenfor den tyske maktstatsfilosofien og den tyske nasjonalismen enn hos andre folk. Vi finner disse elementene igjen i Bernhardis imperialisme, men hos ham er de bare en del av et brutalt sosialdarwinistisk og rasistisk verdensbilde.

Fichtes, og særlig Hegels, statsoppfatning skulle utøve den største innflytelsen på tysk politisk tenkning - særlig i den formen Treitschke utviklet den til senere i århundret. Men det fantes også andre retninger innenfor den samme brede bevegelsen. Det fantes tenkere som delte romantikkens syn på det individuelle ved hver nasjons kultur, men som samtidig ikke tapte av syne de overnasjonale forbindelser og interessebånd mellom medlemmene av den europeiske folkefamilien. Blant disse var Clausewitz.

Denne tanken fikk sin mest idealistiske form av dikteren Novalis i 1799, i essayet *Die Christenheit oder Europa*. Novalis så bakover til den enheten som eksisterte innenfor middelalderens kristenhet, og framover til en tid hvor en ny religiøsitet igjen skulle forene de splittede elementene i den europeiske kulturen. Reformasjonen hadde sprengt den opprinnelige enheten. Av den første splittelsen fulgte alle de andre: Fyrstenes streben etter verdslig makt og de krigene den medførte, vitenskapens atskillelse fra kunsten, og nå nylig den franske revolusjonens krig mot det historiske Europa. Det var fra oppblomstringen innen kunst, vitenskap og filosofi i Tyskland at Novalis mente den nye enhetsbevegelsen ville gå fram. I den krigen som for tiden foregår mellom gamle og nye verdener i Europa, skrev han, er det umulig at de verdslige kreftene finner fram til noen likevekt. Det kan bare slutes en våpenstillstand mellom det revolusjonære Frankrike og de øvrige kabinettene, ingen fred, fordi de ideologiene de representerer begge har sin rot og sin nødvendige berettigelse i menneskenes natur. Bare en ny åndelig kraft kan stifte fred mellom dem og gjøre slutt på blodutgytelsen. Bare en ny religiøsitet kan gjenopprette kristenhetens enhet på jorden, sluttet han.²³

Denne visjonen, som var den tyske romantikkens egentlige programmskrift, var for radikal for Novalis' samtidige. Goethe ble spurt til

råds, og, fordi han mislikte det han oppfattet som artikkelens katolske tendens, motsatte han seg at den skulle publiseres.²⁴ Den ble ikke utgitt før i 1826, og da var dens viktigste virkning å forsterke den dragingen tilbake til moderkirken som en del av romantikkens skikkelser følte på sine eldre dager. Den tyske romantikken krystaliserte seg ikke rundt et bestemt program eller den bevisstheten om en sentral misjon som Novalis formulerte; den ble en kulturimpuls som brakte nye elementer inn i de forskjelligste bevegelsene i tiden. Men det betyr ikke at man gjør rett i å føre disse bevegelsene tilbake til romantikken.²⁵

Det er allerede nevnt at den nasjonalismen som utviklet seg etter Preussens nederlag i 1806, ble sterkt påvirket av det nye kulturelle verdensbildet. Et annet mektig kulturfenomen som vokste ut av romantikken, var den tyske historismen med dens sterke understrekning av det individuelle ved hvert folks historie, av det særegne ved hver historiske epoke. I 1820-årene begynte grunnleggeren av historismen, Leopold von Ranke, å formulere sitt historiesyn. Også hos denne preussiske historikeren finner vi en sterk bevissthet om det de europeiske statene hadde til felles - utover det historisk særegne som skilte dem.

Viktige trekk ved samtidens storpolitikk kunne gi støtte til et slikt syn. Under restaurasjonen, da maktbalansen var gjenopprettet etter Napoleon og kongress-maktene innledet sitt internasjonale samarbeid, vokste bevisstheten om hva de europeiske statene hadde felles. Om Hegel overså dette faktum, så var Ranke seg det svært bevisst.²⁶ Omtrent samtidig med Hegels og Clausewitz' død i kolera-året 1831 skrev han en berømt artikkel om *Die großen Mächte*. Ranke fulgte her hvordan det moderne europeiske stats-systemet - spillet mellom de fem stormaktene Frankrike, England, Østerrike, Preussen og Russland - vokste fram i de tredve årene etter 1680. Ranke mente både at disse statene var historiske individer som utviklet seg i pakt med sine nasjonale særtrekk, og at de fulgte visse grunnregler i forhold til hverandre innenfor et overnasjonalt likevektssystem.

Et par år før, under arbeidet med Bok VI, kapittel 6 av *Vom Kriege* uttrykte Clausewitz den samme tanken. Vi har vært innom dette stedet i tidligere kapitler; nå skal det ses i sammenheng med annen tysk tenkning

omkring det internasjonale systemet. Clausewitz delte ikke romantikkens tro på Europas kristne kulturfellesskap. Denne politiske realisten var ute etter å identifisere de kreftene som i siste instans garanterte de europeiske enkeltstatenes selvstendighet. Gjennom 1820-årene ble han mer klar over i hvilken grad det europeiske statssystemet, eller «statsrepublikken i dagens Europa» som han kalte det, utgjorde en helhet. Det hadde en naturlig tendens i retning av likevekt. Kraftene som trakk i retning av *status quo*, ble sterkere jo sterkere den likevekten ble utfordret av én makts hegemoni-bestrebelse. Og det var dette balanserte spill av krefter og denne motstanden mot et universalmonarki som i tusen år overhodet hadde gjort det mulig for flere stater å opprettholde sin selvstendighet på det europeiske kontinentet.²⁷ Clausewitz forsto riktignok ikke den sentrale rollen England hadde spilt i moderne tid som hjørnesteinen i de koalisjonene som motsatte seg Spanias og Frankrikes streben mot hegemoniet; og han utviklet aldri noen forståelse for sjømakten. Men han forsto at det fantes grenser for én stats maktutvidelse på kontinentet;²⁸ og denne innsikten delte han med Ranke og Bismarck. Noen liknende erkjennelse av maktens begrensninger fantes ikke hos Fichte, Hegel eller Treitschke; de anerkjente ikke at det eksisterte noen overnasjonal europeisk fellesinteresse, noen *intérêt général*. Moltke helte mest i denne siste retningen i sin mest nasjonalistiske periode fra 1840-årene og framover, men etter 1871 nærmet han seg den første.

Også når det gjaldt den moralske rettferdiggjøringen av maktpolitikken, var Clausewitz' posisjon forskjellig fra de nevnte filosofenes. Clausewitz så statens selvoppretholdelse som et mål i seg selv. Den trengte ikke noen høyere etisk begrunnelse. Den var det øverste siktepunktet for en bedømmelse av et hvilket som helst politisk spørsmål. I 1824 skrev han til Gneisenau:

Den hovedideen som ligger til grunn for staten, er forsvaret mot den ytre fienden; alt det øvrige kan man strengt tatt betrakte som overflødig.²⁹

Det innebar at han ikke forsøkte å rettferdiggjøre den kampen som oppsto

mellom statene utfra noen annen moralsk målestokk enn deres rett og plikt til selvoppretholdelse. Staten var for Clausewitz fellesnevneren for alle borgernes interesser, og den representerte disse interessene overfor andre stater.³⁰ Krigen var i hvert fall ikke en verdi i seg selv; den var alltid kun et instrument: Hvis den kunne bidra til å styrke statens makt ved å smi kosmopolitiske borgere om til et nasjonalt viljesfellesskap, var krigen nødvendig. Men Clausewitz var aldri i nærheten av sosialdarwinismens syn på krigen som en biologisk nødvendighet, en moralsk fornyer og *som sådan* en plikt i seg selv, uavhengig av rasjonelle overveininger av statens målsettinger.

Slik kan man avgrense Clausewitz' politiske verdensbilde - både fra samtidens idealistiske statsfilosofi og fra den sosialdarwinismen som kom til senere. Etter mitt syn er det da klart at han sto langt nærmere den *raison d'état*-tradisjonen Machiavelli grunnla enn disse andre filosofene gjorde.³¹ For Clausewitz, som for Machiavelli, var det amoralske maktbegjæret en nødvendig kraft som måtte spennes for politikkenes vogn. Men den skulle nettopp styres av en *fornuftig* politikk (*ragione di stato, raison d'état, Staatsräson*) som alltid beholdt statens øverste interesser for øyet. Det uhemmede maktbegjæret kunne være en like stor trussel mot staten og dens selvoppretholdelse som mangelen på maktvilje. En politiker som handlet i pakt med statsfornuften måtte også erkjenne *grensene* for statens maktutvidelse; hvis man streber etter det uoppnåelige, kan man sette det man *har* oppnådd på spill.³² I sitt syn på politikken var Clausewitz i høy grad et barn av opplysningstiden. I «den forunderlige treenigheten» som krigen utgjør, identifiserer han kabinettet med fornuften; det kontrollerer de to andre elementene (folkets blinde hat og hærførerens frie, skapende virksomhet) og gjør dermed krigen til «blott en forstandsvirksomhet».³³ Han innser at kabinettene kan føre både en god og en dårlig politikk, men han drøfter ikke muligheten av at de bevisst kan føre en fullstendig *irrasjonell* politikk som ignorerer alle grensene for statens maktutvidelse og derved setter selve dens eksistens på spill.

Det er altså grunnlag for å hevde at Clausewitz' forståelse av staten og krigen var samtidig mer kompromissløs og mer realistisk enn den som ble

utviklet hos filosofene fra Hegel og Fichte til Treitschke. I siste instans betød dette at han ikke søkte begrunnelsen for statens handlinger noe annet sted enn hos staten selv. Loven om statens selvoppretholdelse dikterte at det var like viktig å erkjenne grensene for dens makt som det var å handle kompromissløst når man skulle forsvare den eller utvide dens maktsfære. Dette grunnsynet hadde viktige konsekvenser for hans egen krigslære. For hva skulle statsmennene og soldatene gjøre hvis man kom til det punktet at krigen ikke lenger kunne tjene som instrument for en rasjonell politikk? Folkekrigens gjenkomst etter Sedan innebar at det irrasjonelle elementet i krigen, folkenes gjensidige hat, truet med å overvelde kabinettene rasjonelle overveielser; krigens nødvendigheter kunne tvinge staten inn i en politikk som til syvende og sist ikke var i dens interesse.

En annen forstyrrelse i balansen mellom krigens elementer var også tenkelig - om enn ikke for Clausewitz. Hva ville skje hvis statsledelsen ikke fulgte en rasjonell politikk, men i forblindet maktbegjær gikk til krig for ubegrensede målsettinger, uten å ta hensyn til maktens grenser eller hva som kunne oppnås? Napoleon hadde grepet etter det kontinentale hegemoniet og fått sin velfortjente straff fordi han sterkere enn noen før ham utfordret statssystemets naturlige tendens i retning av maktbalanse. Men slagordet *Weltmacht oder Niedergang*, som Berhardi lanserte i 1912 og som Hitler siden gjorde til sitt eget, tilhørte ikke Clausewitz' forestillingsverden. Det uttrykte imperialismens uhemmede vilje til ekspansjon for ekspansjonens skyld og dens manglende evne til å se noen grense for det politisk - eller militært - oppnåelige.

Clausewitz' politiske ideologi

Før vi går inn på det spesifikke ved imperialismen og dens virkninger på den militære tenkningen, er det nødvendig å se litt nærmere på Clausewitz' egen ideologiske posisjon og hvor den førte hen. Selv om han ikke kan identifiseres med Hegels og Treitschkes statsideologi, tilhørte hans soldatpatriotisme «den tyske bevegelsen» i bred forstand. Man kan ikke betegne

de politiske standpunktene som fulgte av hans statsforståelse, som på noen måte verdifrie. Det har vært en tendens i etterkrigstiden til å se Clausewitz' lære om staten og krigen som et verdinøytralt redskap som kan brukes av en hvilken som helst ideologi; og det er et faktum at *Vom Kriege* har veiledet politikere og generaler i både totalitære diktaturer og liberale demokratier, for ikke å snakke om geriljaledere av forskjellige slag. Men det er ingen tvil om hvor Clausewitz sto i sin samtid, og det er med urett at han etter 1945 er blitt tolket som en slags liberaler.³⁴

Når Clausewitz støttet liberale reformer, var det ikke fordi han selv var liberal, men fordi han trodde de ville styrke den preussiske statens makt. Vi har vært inne på hvordan han etter 1806 deltok i reformprosessen nettopp fordi dette var den eneste måten å møte den franske utfordringen på. Noe senere lekte han et par ganger med tanken om den preussiske befolkningen burde få parlamentariske organer etter britisk mønster. Dette skjedde imidlertid *ikke* fordi han så politisk frihet som en verdi i seg selv, men fordi han trodde at en sterkere representasjon i statsstylingen ville skape økt samhørighet mellom folk og regjering og derved hjelpe til med å overvinne tyskernes kosmopolitiske tendenser.³⁵ Han hadde bare spott til overs for den politiske liberalismen, særlig når den forbandt seg med bestrebelsene for å forene den tyske nasjonen i én stat. I et viktig essay fra 1820 om den politiske agitasjonen blant studenter og det akademiske borgerskapet for en tysk nasjonalstat, avviser han disse drømmeriene.³⁶ Tyskland kan bare samles gjennom sverdet, fastslår han, når én stat underkaster seg de andre.

Med den samme innstillingen angriper han i 1830 de liberale tyske nasjonalistene som uttrykker sin solidaritet overfor sine meningsfeller i Polen.³⁷ Clausewitz uttalte seg konsekvent nedsettende og foraktfullt om polakkene og deres forsvunne stat. Nå vender han seg mot de tyskerne som utfra en kosmopolitisk idealisme synes at rettferdigheten bør skje fyldest og at polakkene bør få tilbake sin selvstendighet. Igjen står det maktpolitiske perspektivet i sentrum for hans overveielser. En gjenopprettet polsk stat vil automatisk bli en alliert av Frankrike og derved svekke den preussiske statens posisjon. Alene av den grunn må polakkene forbli et statsløst folk, fordelt på de tre østlige keiserrikene.

Det ser til og med ut som om Clausewitz så krigen, eller i hvert fall en prestisje- og risikofylt utenrikspolitikk, som et *alternativ* til det liberale idealet om borgernes deltakelse i den politiske prosessen:

Et enkelt monarki hvor borgerens politiske liv ikke næres gjennom hans deltakelse i de ytre institusjonene, må fra tid til annen ha krig, eller regjeringen må i det minste framtre djervt og pågående [keck] overalt; den må opptre med ære og suksess overalt, fryktet og aktet; klientstatene må ha tiltro til den for at borgerens stolthet og hans selvaktelse skal smigres.³⁸

Som Behrens påpekte, kan det ikke herske noen tvil om hvilken side Clausewitz ville ha stått på hvis han hadde levd lenge nok til å oppleve revolusjonen av 1848. Han ville stått på den preussiske statens side mot det liberale borgerskapet og mot demokratene - ikke fordi han var reaksjonær monarkist, men fordi han ville ment at den liberaliseringen de strebet etter ville svekke statens utenrikspolitiske tyngde og handlekraft. Han ville avvist med forakt de liberale akademikernes forsøk på å samle Tyskland ad parlamentarisk vei. Og av hensyn til den preussiske statens makt ville han ha støttet Friedrich Wilhelm IVs beslutning i 1849 om ikke å ta imot tilbudet om keiserkronen fra nasjonalforsamlingen i Frankfurt. Det er umulig å forestille seg at han ville ha støttet de liberale partiene i deres motstand mot de preussiske militærreformene under forfatningsstriden på begynnelsen av 1860-årene.

Femti år etter at Clausewitz skrev *Umtriebe*, ble Tyskland, slik han spådde, faktisk samlet av sverdet. Den formen for militær tenkning han hadde representert, støttet Bismarck i denne prosessen. Ikke minst fordi rikskanslerens politiske målsetting vokste ut av den samme preussiske *raison d'état* som Clausewitz hyllet: Hvis Tysklands samling var et uungåelig tidens krav, skulle Bismarck sørge for at den skjedde på den autoritære preussiske militærstatens premisser og ikke på den liberale borgerlige samlingsbevegelsens. Det var denne utviklingen som sørget for at de militære forble en privilegert og isolert stand også innenfor det nye keiserriket, og dette skulle ha skjebnesvangre konsekvenser på lang sikt.³⁹

Hvis man er svært nøye med definisjonen, er det ut fra det foregående grunnlag for å kalle Clausewitz en militarist. Han var det ikke etter den definisjonen som Gerhard Ritter anvendte fordi han på det sterkeste hevdet at krigen kun var et instrument for politikken og at de militære følgelig måtte underordnes kabinettet. Men det innholdet begrepet har i Vesten idag passer bedre på ham. Preussen var et land med begrensede ressurser som ville spille rollen som en europeisk stormakt. Det krevde at samfunnet i langt større grad enn i andre land måtte gjennomsyres av militære holdninger og verdier. I sin motstand mot liberalisme for liberalismens skyld og i sin hensynsløse *raison d'état*-analyse av ethvert indre eller ytre spørsmål var Clausewitz en militarist ifølge den språkbruken som er vanlig i vestlige land idag.

Fram til 1871 kan vi med rimelig sikkerhet si at Clausewitz' militærpolitiske verdensbilde stemte overens med den veien som den tyske nasjonalismen fulgte gjennom de viktigste politiske begivenhetene. Men hva som ville skjedd med hans militære tenkning utover dette punktet, er ikke greit å si. Eller rettere sagt - siden det er meningsløst å forestille seg Clausewitz utenfor sin egen tid - det er ikke lett å peke ut én retning som synes å følge med logisk nødvendighet av hans tenkning. Det skyldes igjen at den «endelige syntesen» han kom fram til i Bok I, kapittel 1 av *Vom Kriege* ikke var noen eviggyldig idealtypisk beskrivelse av krigen, slik Raymond Aron og andre vil ha det til. Den var et kompromiss mellom Clausewitz' idealforestilling om krigen og den historiske virkeligheten. Etter 1871 var dette kompromisset - og selve forestillingen om krigen som et rasjonelt instrument for politikken - truet med oppløsning av den grunnleggende endringen i krigens natur som skjedde med folkekrigens gjenkomst.

Vi har allerede sett hvordan Moltke og Schlieffen på hver sin måte tok stilling til fremtidens industrialiserte folkekrig. Begge løsningene kunne påberope seg en del av arven fra Clausewitz' tenkning. Hvis en krig mellom stormaktene nå bare kunne føres for ubegrensede politiske målsettinger som ville føre staten ut i fordervelsen, så var ikke lenger krigen noe rasjonelt instrument for politikken. En rasjonell politikk måtte gå ut på å

prøve å *unngå* den; soldatene måtte innrette seg på å avskrekke krigen, ikke vinne den. Dette var en konklusjon som Moltke trakk mot slutten av sitt liv; og den kan virke som en logisk slutning av Clausewitz' krav om at man måtte tilpasse seg endringene i krigens karakter. Og ikke minst fulgte den av hans krav om at krigen måtte være underordnet politikken, et instrument for statsfornuften. Men var det i Clausewitz' ånd - tross alt var han jo framfor alt en preussisk offiser - å trekke den konklusjonen at krigen ikke lenger *kunne* føres? Ved å ignorere spørsmålet om endringene i krigens politiske karakter (noe som ikke akkurat var i Clausewitz' ånd), kunne Schlieffen på sin side påberope seg arven fra Clausewitz' normative lære om hvordan den absolutte krigen burde føres.

For å si det med terminologien til Clausewitz' kompromissformel - den «forunderlige treenigheten» - var Moltke bekymret for at folkenes hat til hverandre under den ubegrensede folkekrigen ville få den «grunnleggende brutaliteten» til å overvelde kabinettens «blotte forstandsvirksomhet». Schlieffen, derimot, klamret seg til troen på at feltherrens talent (i virkeligheten hans dogmatisering av Clausewitz' lære og Moltkes praksis) fortsatt gjorde det mulig å vinne en rask, total seier før dette skjedde. Men hans oppskrift forutsatte, paradoksalt nok, at politikken abdiserte sin kontroll over noen av de mest sentrale politiske spørsmålene som den militære planleggingen reiste; og *det* var ikke i Clausewitz' ånd.

Vi skal nå drøfte en tredje mulighet som Clausewitz ikke hadde forestilt seg, nemlig den hvor politikken selv er irrasjonell fordi den overser alle grenser for det mulige eller oppnåelige. Det karakteristiske ved en slik politikk er at den ikke definerer sine målsettinger - fordi de ikke kan defineres. De er, i siste instans, ubegrensede. En slik politikk var et produkt av imperialismens tidsalder, og for å forklare den utviklingen som fører fram til Bernhardis militarisme, må vi først avgrense det som skilte imperialismen fra den nasjonalismen som vi hittil har fulgt.

Fra nasjonalismen til Imperialismen: - Den ubegrensede ekspansjonsvilljen, raseteoriene og radikaliseringsen av den tyske nasjonalismen

I de siste 20 årene av forrige århundre ble den tyske nasjonalismen, på samme måte som i andre land, stadig mer imperialistisk. Den militære tenkningen gikk ikke fri av denne innflytelsen. Alle tyske militære tenkere påberopte seg arven fra Clausewitz; Schlieffen og Moltke gjorde det, og Bernhardt og Ludendorff gjorde det. Men betyr det at alle fire kan plasseres innenfor én skole med utgangspunkt i *Vom Kriege*? Eller kan man identifisere vesentlige trekk ved den tyske militære tenkningen i imperialismens tidsalder som skiller den fra opphavet? Det er en av hovedtesene i dette kapitlet at Clausewitz, Schlieffen og Bernhardt representerer tre forskjellige retninger innenfor den militære tenkningen. Eller for å være mer presis representerer de tre former for militarisme. For å forstå disse forskjellene, må vi forsøke å avgrense nasjonalismen fra imperialismen. Det gjør det nødvendig å gå en omvei gjennom politisk teori før vi kan vende tilbake til hovedtemaet og identifisere de trekkene ved tysk militær tenkning i imperialismens tidsalder som atskilte seg fra det foregående og som førte inn i fascismen.

Nasjonalismen var den sterkeste politiske kraften i det 19. århundret. Over store deler av Europa våknet den først under kampen mot Napoleon. Den var den viktigste drivkraften bak de krigene som ble utkjempet i Europa etter 1856. Etter 1871 mobiliserte den nye samfunnslag i de eksisterende og nyetablerte nasjonalstatene. Og da den spredte seg til de østeuropeiske folkene, truet den Østerrike-Ungarn, de russiske og ottomanske imperiene med den oppløsningen som faktisk inntraff i 1918. Men tiden rundt århundreskiftet var også preget av en annen tendens som var så dominerende at den ga de tredve årene før 1914 et eget navn, «imperialismens tidsalder». Fra begynnelsen av 1880-årene begynte flere europeiske stater å føre en aktiv oversjøisk og kolonipolitikk. I løpet av femten år la Europa, USA og Japan under seg hele Afrika og store områder i Asia.

Imperialismen ble ofte rettfærdiggjort med et helt arsenal av nasjonalis-

tiske argumenter, og de vekket dyp gjenklang i de enkelte lands befolkning. Dette har fått mange historikere til å se imperialismen som en form for radikalisert nasjonalisme. Det ligger utvilsomt mye i en slik tolkning, men den må ikke skygge for det faktum at nasjonalismen og imperialismen på helt sentrale punkter representerte vesensforskjellige, ja motsatte politiske prinsipper. Imperialismen negerte de kulturelle og politiske forutsetningene for nasjonalstaten. De fleste av de maktene som gikk over til å føre denne ekspansjonspolitikken, var selv nasjonalstater, men ikke desto mindre undergravde de på denne måten de fundamentale prinsippene som den europeiske nasjonalstaten hvilte på. Motsetningen mellom nasjonalismen og imperialismen kommer klarest fram i de politiske målsettingene de forfulgte og i den ideologiske rettferdiggjøringen de ga denne politikken.

Den moderne nasjonalismen oppsto i England og Frankrike i tiden før og under den franske revolusjonen. De hadde lenge eksistert som nasjonalstater med forholdsvis klart definerte geografiske grenser. Men i England på 1600-tallet og i Frankrike etter 1789 fikk nasjonsbegrepet et nytt politisk innhold.⁴⁰ Som følge av de politiske revolusjonene i de to land ble nasjon og stat knyttet tettere sammen gjennom en grunnleggende reform av forfatningen. I sin mest radikale formulering, under den franske revolusjonen, ble nasjonalitet gjort identisk med statsborgerskap. Uansett etnisk eller kulturell bakgrunn var en mann borger av den franske nasjonen hvis han knyttet seg til denne gjennom å slutte opp om konstitusjonen og de politiske verdiene den representerte. Riktignok var ikke England og Frankrike enige om disse verdiene, og det gjorde dem til de mest uforsonlige motstanderne gjennom revolusjons- og Napoleonskrigene. Men de to lands nasjonalismer hadde ihvertfall et felles politisk opphav i den mer eller mindre demokratiske omkalfatringen av en allerede eksisterende nasjonalstat.

I første halvpart av 1800-tallet vokste nasjonalismen fram i Sentral-europa. Her sto man overfor helt andre problemer når man skulle definere innholdet i nasjonsbegrepet. For hverken italienerne eller tyskerne hadde noen eksisterende nasjonalstat å identifisere seg med. Tvert imot, hovedproblemet for de nasjonale bevegelsene i Sentraleuropa var å samle folk

som var splittet mellom flere stater - og av og til også av trosretninger. Man måtte definere hvem som tilhørte nasjonen før man kunne begynne å trekke opp de geografiske grensene for den nasjonalstaten man ønsket å samle dem innenfor. Her kom romantikkens oppdagelse av den individuelle og uforliknelige *Volksgeist* til hjelp. Man utarbeidet nye kulturelle og etniske definisjoner av nasjonen, og språket ble det viktigste kriteriet for nasjonal tilhørighet.

Det blir ofte lagt vekt på forskjellen mellom romantikkens objektive, kulturelle definisjon av nasjonen og det mer liberale, politiske nasjonsbegrepet, med utgangspunkt i individets subjektive tilslutning til en stat, som oppsto i Vesten. Men man må ikke overse at den sentraleuropeiske nasjonalismen fram til 1848 var sterkt knyttet til liberalismen. Begge hadde jo sin hovedfiende i Metternichs Østerrike. Det liberale borgerskapet i både Tyskland og Italia ønsket politiske og konstitusjonelle reformer av de eksisterende statene som et første skritt på veien mot å samle dem i liberale, konstitusjonelle nasjonalstater. Under 1848-revolusjonen forsøkte det å samle nasjonene ad politisk vei i overensstemmelse med disse prinsippene. Først etter at det hadde mislykkes, gikk det over til å støtte den ene staten, Preussen eller Piemonte, som kunne samle nasjonen ovenfra, med makt. Nord- og Sør-Italia ble til slutt knyttet sammen gjennom Garibaldi's revolusjonære bevegelse nedenfra, og dette reddet noen liberale prinsipper inn i den nye nasjonalstaten. Bismarck sørget for at samlingen av Tyskland i langt større grad skjedde på Preussens premisser, selv om man ikke kan overse at også han måtte inngå kompromisser med de liberale partiene. Den tyske nasjonalismen ble ikke entydig anti-liberal før mot slutten av 1870-årene.

Da nasjonalismen spredte seg til de østeuropeiske folkene mot slutten av århundret, var bildet blitt enda mer komplisert. Forutsetningen for at disse nasjonale bevegelsene kunne realisere den nasjonalstaten de drømte om, var at de flernasjonale keiserrikene som de var en del av, gikk i oppløsning. I tillegg var ikke det kulturelle nasjonsbegrepet tilstrekkelig til å definere entydige geografiske grenser for de ønskede nasjonalstatene. Deler av Sentral- og Øst-Europa var et lappeteppe av forskjellige nasjonaliteter.

Da de store rikene gikk i oppløsning etter 1918, grep derfor etterfølgerstatene ofte tilbake til noe tvilsomme historiske forløpere for å begrunne sine territorielle krav, selv om de på den måten kom til å innlemme store minoriteter av andre folkeslag innenfor den nye nasjonalstatens grenser.

Det er klart at det ligger uendelige muligheter for konflikter mellom - og til dels innenfor - de forskjellige politiske, kulturelle og historiske definisjonene av nasjonen. I vår egen tid ser vi igjen hvordan de kan føre til krig mellom forskjellige folkegrupper, og også ekspansjonskriger og undertrykkelse av andre folkeslag blir begrunnet med nasjonalistiske argumenter. Det kan synes som om nasjonalisme og imperialismefinner seg på den samme, glidende verdiskalaen - fra frigjøring fra fremmedstyre, gjennom samling av nasjonen, til krig med nabostatene og undertrykkelse av fremmede folkeslag.

Det er framfor alt Hannah Arendts fortjeneste å ha vist at det er tvungende nødvendig å holde disse begrepene fra hverandre. Nasjonalismen har sin rot i forestillingen om at folk, territorium og stat skal utgjøre en enhet, nasjonalstaten. Selv om vi etter de siste hundre års erfaringer har en tendens til å identifisere nasjonalisme med ekspansjon og undertrykkelse av andre folkeslag, er ikke dette historisk korrekt. De som utviklet de første nasjonalistiske programmene, som for eksempel Herder og Mazzini, så i nasjonalstaten bare virkeliggjørelsen av folkenes rett til selvbestemmelse.⁴¹ Selve forestillingen om nasjonalstaten forutsatte at det fantes andre nasjoner som hadde rett til sine nasjonalstater, og at det var mulig å definere en *grense* mellom dem.

Nasjonalismen som politisk program begynte først å få de negative assosiasjonene det har idag da det ble knyttet til forestillingene om at et folk hadde rett og plikt til å spre sine kulturelle og politiske goder utover sine grenser, med makt om nødvendig. De franske revolusjonshærene og Napoleon rettferdiggjorde sine erobringer med slike kulturimperialistiske argumenter. Det viste seg imidlertid at Robespierre hadde rett med sine advarsler fra tidlig i 1792 - man kunne ikke bringe andre folk friheten på bajonettspissene. Frankrikes erobringstog provoserte bare fram de andre folkenes nasjonalisme, og den ble i flere land sterkt preget av den ideolo-

giske kampen mot «ideene av 1789».

Til tross for erfaringene fra Napoleonskrigene fortsatte et sterkt kultur-imperialistisk element å leve videre i den franske nasjonalismen. Det er allerede beskrevet hvordan Fichte, Hegel og Treitschke utviklet liknende forestillinger som kom til å prege den tyske nasjonalismen. Slike ideer tjente til å rettferdiggjøre den oversjøiske ekspansjonspolitikken mot slutten av århundret, og ved siden av økonomiske og sosiale faktorer dannet de en av de viktigste forutsetningene for overgangen fra nasjonalismen til imperialismen. Likevel var høyimperialismen, den mest intense perioden i den oversjøiske ekspansjonen fra 1880 til 1914, i enda sterkere grad enn Napoleons erobringsskriger en fornektelse av selve de forutsetningene som nasjonalstaten hvilte på: de enkelte nasjonenes rett til en selvstendig politisk eksistens.

I 1919 tok den østerrikske sosiologen Joseph Schumpeter et oppgjør med de marxistiske imperialismeteorier som var utviklet av Lenin og hans tilhengere. Han definerte fenomenet imperialisme utfra de politiske målsettingene den forfulgte: Den er *ekspansjon uten angitt grense*.⁴² Man kunne også si ekspansjon for ekspansjonens skyld, eller sitere en av tidens største *empire builders*, Cecil Rhodes, som uttalte: «Expansion is everything. I would annex the planets if I could.»⁴³ Og det er i dette politiske prinsippet at imperialismen skiller seg klarest fra nasjonalismen. Uansett hvilket kriterium man velger for å definere nasjonen, er det selvsagt at det finnes en geografisk grense for dens utbredelse. For nasjonalismen er nasjonalstaten den høyeste verdien, og den hviler igjen på forutsetningen om at folk, stat og territorium skal være identiske. Ekspansjon utover denne grensen kan ikke rettferdiggjøres under henvisning til forestillingen om nasjonenes selbestemmelsesrett - fordi den nettopp krenker dette prinsippet. Imperialismen undergravde i virkeligheten de prinsippene som nasjonalstaten var tuftet på, og den måtte også finne en helt annen ideologisk rettferdiggjøring. Nasjonalstaten som det høyeste målet for nasjonalismen hvilte på forutsetningen om at den spesifikke nasjonen kunne defineres og avgrenses i forhold til andre. En ubegrenset ekspansjonspolitikk måtte derimot rettferdiggjøres utfra et ubegrenset begrep. Nasjonen -

uansett hvordan den ble definert - var ikke egnet til dette, og imperialismen fant sin legitimering i de pseudovitenskapelige *raseteoriene* som ble utviklet i England og Frankrike fra rundt midten av århundret. Rasebegrepet erstattet nasjonsbegrepet som imperialismens egentlige ideologi.⁴⁴

I deres politiske målsettinger og i deres ideologiske rettferdiggjøring var altså nasjonalismen og imperialismen vesensforskjellige bevegelser, og overgangen fra den første til den andre representerer inngangen til en helt ny epoke i Europas historie. En slik grunnleggende politisk endring måtte også få store konsekvenser for den militære tenkningen. Før vi går inn på general Bernhardis verdensbilde, vil sikkert flere utålmodige lesere minne om at de for lenge siden ble lovet et alternativ til Isaiah Berlins tolkning av de lange idéhistoriske røttene til det 20. århundrets totalitarisme. Denne kan nettopp ta utgangspunkt i Hannah Arendts understrekning av raseteoriens betydning for oppløsningen av noen av de mest sentrale europeiske kulturverdiene og også av den europeiske nasjonalstaten.

Nå vil selv de ivrigste tilhengerne av teorien om at opphavet til totalitarismen er å finne i romantikken, ha vanskelig for å føre raseteoriene tilbake til den. Romantikken tilførte riktignok raseteoriene et par viktige elementer, særlig dens sterke understrekning av de individuelle folks historiske særtrekk og dyrkelsen av geniet, av det eksepsjonelle talentet.⁴⁵ Men det avgjørende skrittet i utviklingen av disse pseudo-vitenskapene skjedde da de ble knyttet til den vitenskapen som skulle overta historiens dominerende stilling i siste tredjedel av forrige århundre: biologien.⁴⁶ De moderne raseteoriene er et produkt av spesifikke trekk ved den politiske kulturen i England og Frankrike rundt midten av forrige århundre. Og de ville aldri fått den innflytelsen de fikk i de følgende tredve årene hvis ikke det hadde vært for det satte vesteuropeiske borgerskapets materialisme og «vitenskapsovertro».⁴⁷

Arendt sporer opphavet til raseteoriene tilbake til den ideologiske avvísningen av de universelle prinsippene til den franske revolusjonen. Hun finner det imidlertid ikke i den tyske, men i den engelske nasjonalismen. Det var skjebnesvangert at den moderne britiske nasjonalbevisstheten ble formet av denne avvísningen, sier hun. I Edmund Burkes oppgjør med

revolusjonens prinsipper var friheten en selvfølgelig arv som *engelskmannen* fikk i arv fra sine forfedre og ga videre til sine sønner.⁴⁸ Den var ikke en rett man måtte anerkjenne hos andre enn engelskmenn. Dette aristokratiske innslaget i det engelske oppgjøret med «ideene fra 1789» gjorde britene, i sin egen bevissthet, til en slags adelig nasjon blant nasjonene, og det skapte igjen forutsetningene for utviklingen av de første raseteoriene.⁴⁹ Disse fikk ekstra drahjelp fra 1860-årene da Charles Darwins lære ble popularisert. Det ble Darwins fetter, Robert Galton, som grunnla den spesifikt engelske raselæren, eugenikken. Disse teoriene om hvordan et folks arvemateriale kunne forbedres gjennom medisinske og sosiale tiltak rettet mot bærerne av «dårlige» arveegenskaper, ble særlig populære i USA og England. De leverte de viktigste argumentene for den radikale høyresidens motstand mot sosiale reformer i mange land.

Frankrikes viktigste bidrag til raseteoriene, Gobineaus *Essai sur l'inégalité des races humaines* ble utgitt i midten av 1850-årene og den forble hovedarsenalet for rasistiske argumenter i flere tiår framover. Denne grevens teorier må også ses på bakgrunn av den politiske og sosiale utviklingen i samtiden; først og fremst representerte den franske raselæren aristokratiets svar på borgerskapets voksende makt og demokratiseringen av samfunnet. Det var Gobineau som først skapte spøkelset om «degenerasjonen», den snikende oppløsningen av rasens beste egenskaper som følge av raseblandingen. Og det var han som stilte opp det første «vitenskapelige» hierarkiet av menneskerasene, der de fargede folkeslagene sto nederst og de ariske, aristokratiske germanerne øverst. Selv om Gobineau tidlig fikk noen tilhengere i Tyskland, særlig komponisten Richard Wagner, var det først mot slutten av århundret at hans raseteorier ble popularisert i Tyskland. Wagners svigersønn Houston Stewart Chamberlain skrev *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*. Den fikk en enorm utbredelse og påvirket tyske politikere, militære og brede befolkningsgrupper i retning av å tenke i rase-stereotyper, noe vi skal gå nærmere inn på.

Raseteorienes utbredelse ble forsterket av sosialdarwinismen, som de var nært beslektet med. Sosialdarwinismen overførte kampen for tilværelsen mellom dyreartene til mellommenneskelige forhold. Den rettferdiggjorde både

de mest brutale sosiale forskjeller *innenfor* et samfunn og den uhemmede maktkampen *mellom* nasjonene. Den leverte det «vitenskapelige» beviset imperialister og militarister trengte for å rettferdiggjøre erobringen av fremmede folkeslag og av krigen som en biologisk nødvendighet. Det var den imperialistiske ekspansjonen som satte inn i 1880-årene, som ga dette knippet av pseudovitenskapelige teorier sin politiske tyngde. Uten denne politiske impulsen, sier Arendt, ville de ha forsvunnet sammen med de utallige andre absurde verdensanskuelsene som det 19. århundret ga opphav til.⁵⁰ Som legitimasjonsideologi for de europeiske maktenes erobring og utnyttelse av kolonifolk utviklet de en politisk egendynamikk.

Men raseteoriene kom ikke bare til anvendelse i forbindelse med den oversjøiske ekspansjonen. Det fantes ingen logisk grunn til ikke å overføre dem til europeiske forhold. Rundt århundreskiftet kom sosialdarwinismen og rasismen i stadig sterkere grad til å prege den radikale høyresiden både i Europa og USA. Denne prefascistiske ideologien fant sin mest radikale form i de alltyske bevegelsene i Tyskland og Østerrike-Ungarn.⁵¹ I de siste årene før utbruddet av Første verdenskrig begynte disse kontinentale panbevegelsene å ta opp i sine programmer kravet om en europeisk erobrings- og rasekrig. Dette programmet ble først satt i verk av deres etterfølgere, de fascistiske bevegelsene som kom til makten i mellomkrigstiden. Det er likevel ingen tvil om at det allerede før Første verdenskrig forelå fullt utviklet hos de kontinentale imperialist-bevegelsene. I sine unge år som arbeidsløs kunstner i Wien kunne Adolf Hitler finne hele sin verdensanskuelse og sitt politiske program klart formulert innenfor de radikale høyreorienterte miljøene han vanket i.

Det gjenstår å forklare hvorfor denne uhemmede ekspansjonsideologien og raseteoriene som fulgte med den, fikk en slik politisk tyngde i nettopp Tyskland. Skyldtes det, slik Gat og andre hevder, de særegne tyske intellektuelle tradisjonene med deres rot i romantikken, eller finnes det mer sannsynlige forklaringer? Det er her idéhistorien må forankres i en sosial-historisk analyse av de samfunnsgruppene som sterkest identifiserte seg med de imperialistiske kravene og som ga dem sin dynamikk i de respektive samfunnene.

Diskusjonen omkring hvilke drivkrefter som lå bak den europeiske imperialismen i slutten av forrige århundre er en av de mest omfattende og kompliserte historiske debattene overhodet. Mens for eksempel Joseph Schumpeter og Hannah Arendt hadde nesten identiske definisjoner av imperialismen som «ekspansjonen uten angitt grense», mente den første at en slik politikk gjennom hele historien alltid utgår fra en liten, isolert føydal elite, mens den andre så den som en forlengelse inn i politikken av industrikapitalismens kontinuerlige vekst i produksjon og forbruk. I de siste tiårene har en del historikere benektet at impulsen bak den europeiske ekspansjonen overhodet gikk ut fra kolonimaktene selv, men at den skyldtes lokale forhold i periferien.

Det er ikke nødvendig å gå inn på detaljene i denne store debatten, særlig fordi en del av momentene ikke er så relevante for Tysklands vedkommende - landet hadde ingen koloniale tradisjoner og kom senere med i verdenspolitikken enn både England, Frankrike og Italia. De innenrikspolitiske årsakene til at nettopp den radikale nasjonalismen, eller rettere sagt den ubegrensede imperialismen, fikk en særlig tyngde i det wilhelminske Tyskland har vært gjenstand for flere viktige studier de siste femten årene.⁵² Og det er nå alminnelig akseptert innen forskningen at de radikale nasjonalistbevegelsene må ses i sammenheng med den særegne politiske og sosiale strukturen i det keiserriket som Bismarck etterlot seg i 1890.

Det tyske keiserrikets konstitusjon ble i all hovedsak utformet i 1867 som et kompromiss mellom Bismarck og den liberale samlingsbevegelsen.⁵³ Etter Bismarcks avgang i 1890 ble det stadig tydeligere at det politiske systemet som var blitt utformet den gang var for stivbent til å tilpasse seg de dramatiske sosiale forandringene som industrialiseringen førte med seg. Nye samfunnsgrupper mobiliserte seg politisk og gjorde de tidligere borgerlige elitene, som dominerte i partipolitikken, rangen stridig. Som reaksjon på Bismarcks *Kulturkampf* mot kirkens innflytelse i staten ble katolikkene mobilisert bak sitt eget parti, *Zentrum*. Den verdensomspennende økonomiske depresjonen i 1870- og 1880-årene fikk bøndene til å tre inn på den politiske arenaen. Og det sosialdemokratiske partiet vokste

langsomt, men sikkert fra valg til valg - til tross for Bismarcks sosialist-lover.

I 1890-årene entret en ny samfunnsgruppe den politiske scenen. Det var den nye, oppadstrebbende lavere middelklassen som vokste fram innenfor tekniske og administrative yrker. Disse gruppene fant ikke noe hjem i partipolitikken. De hadde ingenting til felles med arbeiderbevegelsen, og protestantene blant dem hadde intet å hente hos *Zentrum*. Selv om de delte de konservatives skepsis mot disse *Reichsfeinde*, hadde de heller ingen interesse av å forsvare adelens privilegerte stilling innen stat og samfunn. Det naturlige politiske hjemmet til disse gruppene var det nasjonalliberale partiet, men det var kontrollert av en elite av *Honoratiorenpolitiker* (representanter for storborgerskapet som gjerne kontrollerte partiapparatet i sine lokale maktbastioner). Den var mer interessert i å forsvare sin dominerende posisjon enn å åpne partiet mot nye velgergrupper. Mangelen på parlamentarisk kontroll over riksledelsen gjorde sitt til at de etablerte partiene konsentrerte seg mer om det taktiske spillet i riksdagen enn om kampen om statsmakten.

De nye samfunnsgruppene fant sine politiske talerør i de utenomparlamentariske nasjonalistforeningene. *Flottenverein*, *Alldeutscher Verband*, forskjellige koloniale pressgrupper og, etter 1912, det nye *Wehrverein* ble ledet av en selvbestaltet elite av nasjonalistiske agitatorer. De markerte sin avstand til de etablerte partiene og til riksledelsen ved stadig mer høylydt å fremme krav om en mer pågående utenrikspolitikk. Ved århundreskiftet støttet disse gruppene flåterustningen mot England og krevde en aktiv oversjøisk ekspansjonspolitikk. Etterhvert kom de på kant med marinens ledelse da de presset på for å øke tempoet i den tyske skipsbyggingen. På liknende måte unndro de seg politisk kontroll i sine krav om en mer pågående *Weltpolitik*, og de tok overhodet ikke hensyn til virkningene av deres agitasjon på utlandet. Etter Agadir-krisen sommeren 1911 vendte de oppmerksomheten tilbake til kontinentet; de gikk nå inn for en voldsom opprustning av hæren og krevde stadig mer åpenlyst at Tyskland ikke måtte sky en krig for å bedre sin kontinentale stilling.

Denne radikale nasjonalismen kjente ingen grenser i sine ekspan-

sjonistiske krav og ble stadig mer rasistisk.⁵⁴ Den ble den spesifikke ideologien til de sosiale gruppene som ikke følte seg representert innenfor det politiske establishment og som nå krevde retten til medbestemmelse i de store nasjonale spørsmålene. På grunn av de særegne politiske forholdene i Det tyske keiserriket fikk denne agitasjonen en uforholdsmessig stor politisk innflytelse. De radikale nasjonalistene hevdet at de talte på vegne av det store flertallet av folket. Riksledelsen, som ikke hadde noen parlamentarisk matkbase å støtte seg på, var særlig sårbar overfor kritikk fra den nasjonalistiske høyresiden. Og de borgerlige politiske partiene følte konkurransen fra agitasjonen og ble etter 1911 stadig mer sjåvinistiske i sine krav til riksledelsen.

I de siste årene før 1914 følte Bethmann Hollweg pusten fra de borgerlige partiene og de nasjonalistiske foreningene i nakken. Agitasjonen deres innsnevret riksledelsens politiske spillerom. Den bidro til å forme den «risikopolitikken» som under julikrisen skjerpet den internasjonale situasjonen, og den politikken bidro igjen vesentlig til utbruddet av Første verdenskrig. Men det må understrekes at den radikale nasjonalismen nettopp tok form i *opposisjon* til riksledelsen og de politiske og sosiale elitene i keiserriket. Det fantes en uklar vilje til ekspansjon innen hele den wilhelminske eliten, men de mest radikale - grenseløse - kravene om en uhemmet imperialistisk politikk kom nettopp fra de kretsene som følte seg utestengt fra politisk makt og sosiale posisjoner. Denne forskjellen kom ikke minst til syne innenfor den militære tenkningen. Friedrich von Bernhardi var den uhemmede imperialismens mest konsekvente tenker. Alle de trådene vi hittil har behandlet hver for seg - arven fra Clausewitz; den tyske nasjonalismen og maktstatsfilosofien; den nye, radikale imperialismen og rasetenkningen - løper sammen i hans avsyndige militarisme.

Bernhardi: Den grenseløse milltarismen i imperialismens tidsalder

Bernhardi var selv overbevist om at han sto i en ubrutt tradisjon som representerte det beste i tysk kultur og politikk. Han krydret sine verker med sitater fra Goethe, Schiller, Fichte og særlig Treitschke. Clausewitz prydet uten tvil denne tradisjonen i Bernhardis øyne. Det var ikke bare i tittelen at hans store tobindsverk, *Vom heutigen Kriege*, skulle representere en oppdatering av den tyske krigslæren som tok sitt utgangspunkt i *Vom Kriege*. Boken viste at Bernhardi var en av de fremste militære teoretikerne i samtiden, og han hadde mye fornuftig å si om virkningene av ildkraften på frontalangrepet, desentralisert kommandogivning, små kampheneter og mye annet. Han var en av de få som hadde stor nok faglig autoritet til å kunne våge å kritisere selveste Schlieffens dogmer offentlig.

Men, som tidligere nevnt, de operasjonelle sidene av den militære tenkningen er av mindre interesse i denne siste delen av studien. Det er utviklingen av de politiske sidene av den tyske krigslæren som her står i sentrum. Det kunne ha en viss interesse å sammenlikne Bernhardis behandling av forholdet mellom offensiven og defensiven, mellom de moralske størrelsene og den tallmessige overlegenheten, med Clausewitz' og Moltkes og Schlieffens. Men det virkelig interessante er å sammenlikne de tre sistnevntes politiske verdensbilde med hans. For det er i Bernhardis behandling av forholdet mellom krig og politikk og i hans hyllest til krigen som en biologisk nødvendighet og en skapende kulturkraft at det særegne ved tysk militær tenkning i imperialismens tidsalder trer tydeligst fram.

Bernhardi ble berømt på grunn av en bok han utga som reaksjon på Agadir-krisen i 1911, *Deutschland und der nächste Krieg*. Etter forslag fra forlaget ble disse politiske kapitlene fra *Vom heutigen Kriege* utgitt for seg. De var altså opprinnelig en integrert del av Bernhardis krigslære og ikke noe politisk pamflett eller venstrehåndsarbeid. Boken ble en umiddelbar salgssuksess, kom i flere opplag i Tyskland og ble oversatt til mange språk. En forenklet og forkortet versjon, *Unsere Zukunft. Ein Mahnwort an das deutsche Volk*, kom i et stort opplag i 1913 for å sørge for at budskapet

nådde ut til alle lag av folket. Da krigen kom, ble Bernhardi, sammen med Nietzsche og Treitschke, flittig sitert i den allierte krigspropagandaen som vitnesbyrd om den aggressive tyske utenrikspolitikken og i særdeleshet om den militarismen som hersket innenfor den tyske generalstabens. Og ved første øyekast kunne den siste påstanden synes ganske plausibel. Bernhardi ledet generalstabens krigshistoriske avdeling på slutten av 1890-tallet, og han var en av tidens flittigste og mest innsiktsfulle militære forfattere.

Ved nærmere ettersyn blir bildet noe annerledes. Bernhardi tilhørte sammen med general August Keim og oberst Erich von Ludendorff en ny type offiser.⁵⁵ De kom alle fra borgerlige familier, gikk ofte inn for reformer av sider ved militærvæsenet og utmerket seg framfor alt gjennom en form for radikal nasjonalisme som krevde både en voldsom opprustning og en mer aggressiv tysk utenrikspolitikk. De ble alle etter tur tvunget ut av sine ledende stillinger. Keim organiserte først den propagandakampanjen som skulle presse gjennom rikskansler Caprivis opprustningsprogram i 1893; han ble så den mest radikale skikkelsen i ledelsen av flåteforeningen, der han kom på kant med *Reichsmarineamt* på grunn av sine krav om at Tyskland skulle øke tempoet i skipsbyggingen; i 1912 var han med på å grunnlegge det nye *Wehrverein* som presset på riksledelsen for en enorm opprustning av hæren. Bernhardi sto denne kretsen nær, og hans bok bidro til å styrke de radikale nasjonalistforeningenes krav om en full utnyttelse av Tysklands militære mannskapspotensiale. I egenskap av *General-quartiermeister* var dette Ludendorffs fagområde innenfor generalstabens i disse årene, og han førte Moltke d.y.s rustningskrav i pennen. Da han etter den første hærloven av 1912 gikk inn for en ny, dramatisk utvidelse av den stående hærstyrken, ble han forflyttet fra generalstabens til en kommando i Düsseldorf.

Ludendorffs personlige papirer fra denne tiden er fortsatt ikke tilgjengelige for historikerne, men han var i alle tilfelle ingen stor teoretiker. Det var Bernhardi som klarest formulerte verdensbildet til denne nye offiserstypen, og han er med rette blitt stående som den fremste representanten for den aggressive tyske militarismen som fikk boltre seg under Ludendorffs ledelse av den tredje *Oberste Heeresleitung* (OHL) etter 1917. 20 år senere

fikk den enda bedre vekstvilkår under NS-regimet.

Det er ingen tvil om at utgangspunktet for Bernhardis verdensbilde er den tyske maktstatsideologien. I særdeleshet er det Treitschke som går igjen i sitat etter sitat. Samtidig er det åpenbart at denne ideologien, som ble utviklet av historikere og filosofer, nå blir legitimert innenfor rammene av en ny ledende vitenskap: biologien. Bernhardis grunnleggende sosialdarwinisme er det som først faller i øynene i *Deutschland und der nächste Krieg*.⁵⁶ «Krigen er i første rekke en biologisk nødvendighet.» Den er samtidig den høyeste kulturfremmende kraft. Krigen gir en bestemt kulturs åndelige verdier muligheter og vekstvilkår. Uten den ville de mindreverdige eller forkomne rasene kvele de sunne, spirende elementene, og følgen ville bli en allmenn nedgang. Et kulturfolk har plikt til selvhevdelse, men den begrenser seg ikke til å avverge angrep; den innebefatter også retten og plikten til å erobre gjennom innvandring, kolonisering og krig. Makt er rett, og krigen feller alltid en biologisk rettferdig dom. Men krigen er også en etisk fordring og en uunværlig kulturfaktor. Enkeltmennesket må gå opp i staten for å virke til fordel for menneskehetens fellesinteresser; men det betyr ikke at menneskeheten står over staten - fordi da ville kampen, det nødvendige livsprinsippet, bli sjaltet ut. Bernhardi er ikke snauere enn at han kan anføre både idealistiske, materialistiske og kristne begrunnelser for krigens nødvendighet, og man ser uten videre at hele den tyske og europeiske kulturarven han støtter seg på er gått opp i en høyere enhet under sosialdarwinismens primat.

Det skjer også med arven fra Clausewitz. Bernhardi bringer det sitatet fra *Vom Kriege*, Bok III, kapittel 6 som tar for seg krigens betydning for folkets politiske karakter. Det ble påpekt ovenfor at Clausewitz her er ute etter den rollen som krigen kan spille i å fremme den borgerånden staten trenger. Bernhardi ser derimot krigen som en biologisk nødvendighet og en verdi *i seg selv*, uavhengig av alle politiske hensyn. Politikken kan aldri ha opprettholdelsen av freden som sitt høyeste mål, fortsetter han; den må streve etter positive målsettinger og samtidig holde folkets bevissthet om krigens nødvendighet, dens idealisme og nådegaver, våken. Bernhardi rettferdiggjør også preventivkrigen: Statsmannen må ha rett til å utløse det

han oppfatter som en nødvendig eller uungåelig krig på et gunstig tidspunkt. Ja, det finnes ikke bare en *rett* til krig, men også en åpenbar *plikt* til å føre krig. Den plikten gjelder ikke bare når man selv blir angrepet. Den gjelder i like stor grad når andre stater ikke anerkjenner ens egen makt. Man har plikt til å føre krig også over spørsmål som tilsynelatende kun angår den nasjonale prestisjen - og selv hvis man ikke har noen utsikt til å vinne den. I det hele tatt er det vanskelig å få øye på når Bernhardi mener at man *ikke* har plikt til å føre krig.⁵⁷

Bernhardi tenker ikke i nasjoner og nasjonalstater, men i stormakter og raseblokker. *Deutschtum* betyr hos ham ikke bare den tyske nasjon, men noe mer som ikke faller sammen med statlige eller språklige grenser. Hollenderne har for eksempel utviklet seg til å bli et eget *Volkstum*, men de kan likevel ikke fornekte sitt *Deutschtum*. *Vaterland* og *Volkstum* er to forskjellige ting. Det finnes heller ikke noen polske eller tsjekkiske nasjoner, alle slike stammer øst for *Deutschtum* tilhører sammen med russerne *das Slawentum*. Germanerne har gjennom århundrers kamp presset slaverne tilbake i øst, men nå truer de igjen de vestlige statene, særlig Østerrike-Ungarn. I vesten har Tyskland satt en foreløpig stopper for den latinske rasens press. Krig er så å si uungåelig mellom disse raseblokkene. «Det er ikke usannsynlig at maktspørsmålet mellom germanere og slaver må avgjøres ved våpen.»⁵⁸

Hvor tett rasetenkningen hører sammen med ekspansjonskravet, ser man når Bernhardi et par sider videre begrunner sin imperialisme. Det holder ikke å forsvare det Tyskland har oppnådd; det må heller ikke falle tilbake i den store kampen om herredømmet over jorden. Tyskland kan bare innhente forspranget til de andre verdensmaktene gjennom å *kjempe* mot en overmakt av fiendtlige interesser og makter. De andre stormaktene vil kjempe mot denne ekspansjonen og samler seg allerede til den uungåelige kampen. Det tyske folket har hittil kjempet om sin europeiske maktstilling; nå står det foran avgjørelsen om det skal utvikle seg til en verdensmakt eller ikke.⁵⁹

Opprettholdelsen av *status quo* kan bare være en midlertidig løsning (her tar Bernhardi, uten å nevne navn, avstand fra ledetråden i Bismarcks

politikk etter 1871). Målet kan ikke være å erobre land på det europeiske kontinentet. Tyskland trenger kolonier som kan absorbere befolkningsoverskuddet og den voksende produksjonen. Det må skaffe seg armslag i den internasjonale politikken ved først å knuse Frankrike slik at det aldri reiser seg igjen. Det gamle prinsippet om den europeiske likevekten hemmer Tysklands utfoldelse og tjener bare Englands verdensomspennende interesser (her tar han farvel med et annet av Bismarcks politiske konstanter); Belgias nøytralitet er et foreldet politisk prinsipp. Det europeiske statssystemet må erstattes av et verdensstatssystem. Der skal Tyskland skaffe seg likeberettigelse ved å stå i spissen for et sentraleuropeisk statsforbund.⁶⁰ Krigen om Tysklands verdensstilling er uunngåelig; den må ikke forskyves, men utløses på det gunstigst mulige tidspunktet. Det alternativet det tyske folket står overfor er *Weltmacht oder Niedergang*.

Noe av dette verdensbildet hadde Bernhardi til felles med de generalstabssjefene han sto i opposisjon til. Schlieffen delte troen på at Tyskland var omgitt av griske, hevngjerrige fiender som bare ventet på anledningen til å angripe keiserriket fra alle kanter. I en berømt artikkel som han publiserte anonymt i 1909, *Der Krieg in der Gegenwart*, ga han en malende beskrivelse av den skjebnen som ventet det fredelige Tyskland:

Men det arbeides ivrig for å føre sammen alle disse maktene til et felles angrep på midten. Når øyeblikket kommer, skal portene åpnes, togbroene skal senkes, og millionhærene vil strømme innover, ødeleggende og tilintetgjørende - over Vogesene, over Maas, Königsau, Njemen, Bug og sågar over Isonzo og de tyrolske alpene.⁶¹

Moltke d.y. var i sterkere grad enn Schlieffen preget av tidens raseforestillinger. Han var overbevist om at et generaloppgjør mellom de slaviske og germanske rasene var uunngåelig. Denne pessimistiske troen forsterket den uroen han følte over Schlieffenplanens muligheter for å lykkes etterhvert som Russland bygget ut sine strategiske jernbaner.

I sin «worst-case»-tro på de potensielle motstandernes hensikter og i sin overbevisning om at krigen mellom raseblokkene på sikt ikke var til å

unngå, delte altså generalstaben noe av verdensbildet til den radikale nasjonalismen. Men man kan ikke overse at utover dette punktet skiltes deres veier. Med alle mulige forbehold om de destabiliserende virkningene av Schlieffenplanen, kan man likevel *ikke* hevde at den var utformet i overensstemmelse med en aggressiv utenrikspolitikk. I siste instans utgikk den fra keiserrikets tradisjonelle, konservative utenrikspolitikk;⁶² den hadde ikke erobring som målsetting, men opprettholdelse av det bestående. Stig Förster gjør derfor etter min mening rett i å skille den konservative militarismen til generalstaben fra den borgerlige militarismen som Keim, Bernhardt og Ludendorff representerte. For det disse siste, og den radikale nasjonalismen de representerte, krevde var en erobringsskrig - ikke nødvendigvis for å erobre landområder i Europa, men for å rydde unna de kontinentale hindringene på Tysklands vei mot verdensmakten. Det var i den nasjonale opposisjonens uhemmede imperialisme at man finner det virkelige *Griff nach der Weltmacht* som Fritz Fischer i sine berømte studier mente å finne innenfor riksledelsen i 1914.

(Hvis man vil redusere forskjellen til et enkelt skjema, kan man si at det var den konservative militarismen, med dens forblindede, snevre militære dogmer, som mer enn noe annet bidro til å utløse Første verdenskrig. Selv om agitasjonen fra den radikale nasjonalismen la et ytterligere press på riksledelsen i tiden før 1914, var det fortsatt de tradisjonelle elitene som hadde ansvaret for utenriks- og militærpolitikken. 25 år senere var turen kommet til den kontinentale imperialismen - i form av Hitlerregimet - til å utløse en krig som først skulle erobre land i øst, for siden å ta opp kampen om verdensherredømmet.)

På bakgrunn av de foregående kapitlene er det derfor berettiget å si at Azar Gats framstilling av den tyske militære skolens utvikling er altfor udistingsert. Forskjellene mellom Clausewitz, Schlieffen og Ludendorff er store og helt vesentlige for en forståelse av den historiske overgangen fra nasjonalismen til imperialismen og inn i fascismen. Den første kan beskrives som en militarist utfra den definisjonen som er gjengs i vestlige samfunn idag. Den andre var en militarist i den betydningen som Gerhard Ritter ga ordet: Han ignorerte de politiske konsekvensene av sin krigs-

planlegging og konsentrerte seg utelukkende om de profesjonelle og tekniske aspektene av det militære problemet Tyskland sto overfor. I tillegg er det nødvendig å presisere, slik Stig Förster gjør, at Schlieffens og generalstabens politiske grunnholdning var konservativ - eller bedre, reaksjonær: Hæren måtte opprettholdes som et tilforlatelig instrument i innenrikspolitikken. Men hvis man skulle være sikker på at soldatene ville skyte på streikende arbeidere eller sågar gjennomføre et reaksjonært statskupp mot demokratiet, da kunne ikke hæren utvides i den grad som ville være nødvendig for å sikre en seier i en europeisk krig. Schlieffenplanen var et produkt av disse motstridende tendensene innenfor den konservative militarismen, et forsøk på å forsvare Tyskland mot dets ytre fiender uten å svekke hærens rolle som et bolverk mot demokratiet.

Bernhardi og Ludendorff er derimot militarister av en helt annen kaliber. Mens Schlieffen syndet mot Clausewitz' bud om at den militære krigsplanleggingen måtte utformes i overensstemmelse med de politiske nødvendighetene, gikk tendensen i Bernhardis og Ludendorffs verdensbilde i retning av å snu Clausewitz på hodet og å *gjøre politikken til et instrument for krigen*. Deres holdning til opprettholdelsen av det innenrikspolitiske *status quo* var også annerledes enn de konservative generalstabs-offiserenes. Den radikale nasjonalismen gikk nettopp inn for å utnytte Tysklands menneskemateriale til fulle for å vinne den kommende, uunngåelige krigen. Ludendorffs memorandum av 21. desember 1912, med kravet om en øyeblikkelig økning i den stående hæren på 300.000 mann, er det beste vitnesbyrdet om denne holdningen.⁶³ Den var ikke redd for de sosiale og politiske konsekvensene av et slikt skritt og hilste nettopp de reformene velkommen som åpnet nye muligheter for borgerskapet. Til forskjell fra både Clausewitz' og Schlieffens former for militarisme var den borgerlige militarismen en del av en aggressiv, imperialistisk ideologi som strebet etter *ubegrensede* målsettinger av en type som hverken forfatteren av *Vom Kriege* eller av *Der Krieg in der Gegenwart* kunne forestille seg. Bernhardis slagord *Weltmacht oder Niedergang* var et produkt av imperialismens tidsalder. Det tilhørte ikke Clausewitz' eller Schlieffens verdensbilde.

Ludendorff og den totale krigen i nazismens epoke

Bernhardis imperialisme manglet noen elementer for å kunne kalles en fullmoden fascisme. Først og fremst savner man forestillingen om førerens betydning for folkets kamp. Her viste Ludendorff vei da han ledet den tredje *OHL* i 1917-1918 og i praksis ble Tysklands militærdiktator. Nederlaget i Første verdenskrig fikk ikke Bernhardi til å tvile på sine egne evner som militær tenker, og han tok raskt fatt på oppgaven med å forberede offentligheten på den neste krigen. I *Vom Kriege der Zukunft* (1920) drøfter han forholdet mellom politikken og krigen; hans tenkning har nå tatt et viktig skritt "framover". Politikernes og diplomatenes oppgave er kun å legge alt til rette for at krigen kan utløses under de gunstigste forholdene, sier han, og de må innrette sine handlinger etter militære nødvendigheter.⁶⁴ Det beste er at den politiske og militære ledelsen samles i én hånd; det er i alle fall bedre at den militære lederen bestemmer over politikken, selv om han mangler de nødvendige kvalifikasjonene, enn at den politiske og militære ledelsen motarbeider hverandre.

Gjennom 1920-årene var det en rekke militære forfattere som kom fram til liknende konklusjoner på bakgrunn av erfaringene fra Verdenskrigen.⁶⁵ Men de skulle få sin mest utvetydige formulering av Ludendorff selv. I 1922 trakk han den naturlige konsekvensen av sine handlinger før og under krigen i boken *Kriegführung und Politik*. Han tok utgangspunkt i noen av hovedtesene til Clausewitz og kom fram til at erfaringene fra krigen viste at de måtte revideres. Hvis man først danner seg et bilde av den krigen som Tyskland nylig har utkjempet, skrev han, da var det klart at man ikke lenger kunne forstå politikken, slik Clausewitz gjorde, utelukkende som utenrikspolitikk. Politikk omfatter nå alt som angår et folks liv. Den berømte setningen om at krigen er en fortsettelse av politikken med andre midler, må nå lyde: «Krigen *er* den ytre politikken med andre midler.» Og den må ytterligere kompletteres av den følgende setningen: «Forøvrig må all politikk [die Gesamtpolitik] tjene krigen.»⁶⁶ Ja, «Politikk er nettopp krig.»

Fjorten år senere vendte Ludendorff tilbake til temaet. Boken *Der totale*

Krieg viser nazismens krigslære i all sin prakt. Her har førerdyrkelsen, antisemittismen, hatet mot kristendommen i sin alminnelighet og katolisismen i særdeleshet, en ny hedensk religionsforståelse og den nordiske blodsmystikken smeltet sammen med den radikale *Völkische* førkrigsnasjonalismens sosialdarwinisme og ekspansjonstrang. Men den totale krigen som Ludendorff preker, er i hans øyne først og fremst en forsvarskrig mot de to overnasjonale maktene som forsøker å svekke og trellbinde det tyske folket: den katolske kirken og den internasjonale jødedommen. I en slik kamp på liv og død er ethvert middel, ikke minst preventivkrigen, egentlig ledd i et forsvar av det tyske folket.

Det er ikke nødvendig her å gå inn på alle sidene av den nazistiske krigslæren. Det holder med å sitere den mest berømte passasjen fra boken for å illustrere Ludendorffs verdensbilde. I sine overveininger omkring forholdet mellom politikk og krig tok han nå definitivt avskjed med Clausewitz: Hans lære tilhørte en forgangen tid. I den totale krigens epoke var den blitt en direkte skadelig levning, for nå finnes det ikke forskjell på krig og fred; all politikk er krig, og det må man trekke konsekvensene av:

Da krigen er folkets høyeste anstrengelse for dets livsopprettholdelse, må nettopp den totale politikken også, allerede i fredstid, innstille seg på et folks kamp om livet i krigen; den må legge det faste grunnlaget for denne livskampen med en slik styrke at den ikke kan forskyves under krigens alvor, eller brytes ned eller ødelegges av fiendens tiltak.

Krigens vesen har forandret seg, politikkenes vesen har forandret seg; dermed må også forholdet mellom politikken og krigføringen endre seg. Alle Clausewitz' teorier må kastes på dyngen. Krig og politikk tjener folkets livsopprettholdelse, krigen er det høyeste uttrykket for folkets vilje til liv. Derfor må politikken tjene krigen.

Jo mer folkene vinner tilbake sin rasebevissthet, jo mer folkesjelen beveger seg i dem, jo mer rasens livsbetingelser [die völkischen Lebensbedingungen] erkjennes på alle områder; jo mer blikket skjerpes for den folke-ødeleggende undergravningen som bedrives av det jødiske folket og den romerske kirken, med deres folke-overskridende streben

etter verdensmakt og deres politiske veier; jo mer vil en slik politikk som strever etter å opprettholde folkets liv og som er seg bevisst den totale krigens krav, gi seg av seg selv.⁶⁷

Noter

¹ Mommsen: *Triebkräfte und Zielsetzungen des deutschen Imperialismus vor 1914*, s.182.

² Gat: *Development of Military Thought*, s.77: «In comparison with any of the other great powers, the dominating intellectual traditions in Germany needed remarkable little adaptation to the age of imperialism. The ideas which found their most famous expression with Treitschke and Moltke were commonplace.»

³ *Ibid*, s.99: «Of course, the German conception of the conduct of war was much more in tune with aggressive foreign policy.» S.96f.: «Under Bismarck, Germany was a power of the status quo. Correspondingly, Moltke's plans in the event of a two-front war were fundamentally defensive. ... However, in the Wilhelmine era, with the growth of German power and appetites, Germany embarked on an expansionist and revisionist Weltpolitik. The Schlieffen Plan, aiming at an out-and-out victory, became in effect the military equivalent of this policy. ... Thus the main features of the plan paralleled German policy in the decade before the war, rather than being shaped by, and co-ordinated with, it.»

⁴ *Ibid*, s.76: «On the whole, it would be fair to say that, within the prevailing consensus regarding Germany's future, differences, as important as they may have been, were mostly a matter of degree and were concerned with means.»

⁵ Den læren, som går tilbake til Machiavelli, om at det finnes en egen moral-kodeks for statsmannen, en egen statsfornuft som er forskjellig fra den private moralen og kan gå på tvers av kristne moralforestillinger.

⁶ Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft* (1955, engelsk førsteutgave 1951) finnes også i flere trebindsutgaver: I *Antisemitismus*, II *Imperialismus*, III *Totale Herrschaft*.

⁷ Se Hobson: *Slutten på den tyske Sonderweg? for en innledende oversikt over noen av de moderne sosialhistoriske Sonderwegsmodellene og den kritikken som er blitt reist mot dem*.

⁸ Leszek Kolakowski: *Die Hauptströmungen des Marxismus*, bind 3, s.309-13.

⁹ Det vil sikkert glede skandinaver å vite at deres kulturpersonligheter ikke utelates i denne fascismens anerekke. Søren Kierkegaard utøver en sent

oppdaget, men desto sterkere innflytelse på den filosofiske reaksjonen fra tiden «am Vorabend der Hitlerschen Machtergreifung» og fram til idag, Lukàcs: *Zerstörung*, s.219. Og Berlin plasserer både ham og Ibsen i den brede irrasjonelle og relativiserende strømmen som fører fra romantikken og inn i totalitarismen.

¹⁰ Berlin: *European Unity and its Vicissitudes*, s.202.

¹¹ Simone Weil hadde en egen evne til å avkle ideologiske og nasjonalistiske tolkninger av historien. I årene rundt begynnelsen av Annen verdenskrig tok hun for seg de som hevdet at det fantes et «evig Tyskland» som hadde plaget Europa gjennom sin aggressivitet helt siden Tacitus gjorde romerne oppmerksomme på germanernes råhet. Dette var rent oppspinn, påpekte Weil. Tvertimot, det Tyskland som plager oss slik idag, kan man si er det Frankrike som har skapt, skritt for skritt. Richelieu oppfant den rene maktstaten, og Fredrik den store kopierte bare hans og Ludvig XIVs praksis. Gjennom sine erobringer og sin undertrykkelse vekket Napoleon den tyske nasjonalismen til live. De maktdyrkende elementene i den tyske romantikken, som wagnerianeren Hitler delvis er en arving av, stammer fra den tiden da alle landets krefter ble samlet for å bryte med Napoleon. Og det var gjennom sin mislykkede aggresjon i 1870 at Napoleon III løftet Tyskland opp på førsteplass blant stormaktene. *Quelques réflexions sur les origines de l'hitlerisme (1939!)*, s.175.

¹² Machiavellis teorier og læren om *raison d'état* og dens virkning på tysk politisk tenkning fra Hegel til Treitschke var temaet for et av de store verkene til den tyske historismens fremste representant i dette århundre, Friedrich Meinecke: *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte (1924)*. Fichte behandles på s.461-7. Men det er Hegel som står i sentrum for undersøkelsen.

¹³ Sikkert i Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.263.

¹⁴ Paret: *Clausewitz and the State*, s.176-9.

¹⁵ Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.69-71.

¹⁶ *Vom Kriege*, Bok III, kapittel 6, s.370.

¹⁷ *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.71f.

¹⁸ *Ibid*, I, s.264.

¹⁹ Meinecke: *Staatsräson*, s.509. Treitschkes innflytelse grunnet i hans briljante historiske studier av Tysklands vei inn i samlingen og i det at han i mange år var redaktør av *Preußische Jahrbücher*. Han ble etterfulgt på redaktørstolen av Hans Delbrück.

²⁰ Schieder: *Partikularismus und nationales Bewußtsein im Denken des Vormärz*, s.170.

²¹ Like etter krigsutbruddet i august 1914 skrev Meinecke at Tyskland ville føre

denne krigen i overensstemmelse med Clausewitz' ord om at krigen kun er en fortsettelse av politikken med andre midler - militært med størst mulig energi, men politisk i pakt med den rasjonelle realpolitikken som ikke strever etter mer enn det som lar seg beholde. Den tyske «realpolitikken» under de følgende fire krigsårene skulle, som Wehler påpeker, vise Meinecke noe helt annet, se Wehler: *Vom absoluten zum totalen Krieg*, s.232.

²² Staatskunst und Kriegshandwerk, I, s.266f..

²³ Novalis: *Die Christenheit oder Europa*, s.343ff..

²⁴ Benz: *Die deutsche Romantik*, s.138-44; s.143: «Es dürfte wohl einzigartig in der Geschichte sein, daß von einer großen geistigen Bewegung das zusammenfassende und Kern-Programm der Welt gar nicht bekannt wurde. Aber alle Mängel und Unzulänglichkeiten der weiteren romantischen Entwicklung erklären sich nur aus dem Fehlen dieses zentralen Sinns ...».

²⁵ Arendt: *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft*, s.280, 281. Hun ga her sin tilslutning til Carl Schmitts konklusjoner i hans klassiske studie *Politische Romantik*.

²⁶ Schieder: *Die Probleme des Geschichtsdenkens bei den europäischen Völkern*, s.296: «Im deutschen Geschichtsbewußtsein der nationalstaatlichen Zeit ist nicht nur ein ideologischer Staatsnationalismus, von Hegel herkommend, lebendig, sondern auch ein Denken in den Dimensionen des Mächte-Europa, wie es sich zum letzten Mal in der Bismarck-Ära konstituiert hat und wie es von Ranke zuerst historisch begründet wurde. Die eindämmende, beschränkende Funktion dieses gleichgewichtspolitischen Geschichtsdenkens ist aber bald verlorengegangen, und dieses hat eher zu einem weltpolitischen Imperialismus hinübergeleitet.»

²⁷ Azar Gat siterer ikke dette kjente stedet - kanskje fordi det avviker fra det bildet av grunnleggende overensstemmelse mellom Hegel og Clausewitz som han forsøker å skape?

²⁸ Bassford: *Trashing Clausewitz*, s.332: «Clausewitz represents the ideas not of Napoleon but of his most capable military and ideological opponents. ...he was not a proponent of conquest, but rather a supporter of the European balance of power among free and independent states.»

²⁹ Sitert i Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.269.

³⁰ *Ibid*, I, s.95.

³¹ Azar Gat (*Origins*, s.239-44) ser ingen grunnleggende forskjeller mellom Clausewitz, Fichte og Hegel og deres forhold til Machiavelli. Jeg holder meg her til de ansatsene som finnes hos Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, I, s.90, note 56 og ff., og særlig s.341, note 28.

³² For eksempel behandler Machiavelli seierens arroganse, som kan gjøre en misfornøyd med et sikkert resultat, til fordel for et usikkert håp om å oppnå noe bedre. Slike vurderingsfeil får statsmenn ofte til å skade sitt eget land. F.eks. Machiavelli: *Discourses*, II, 27. Også Meinecke: *Staatsräson*, s.52f.

³³ Om krigen, s.21.

³⁴ Den britiske historikeren C.B.A. Behrens gjorde oppmerksom på dette i sin anmeldelse av Parets biografi: *Which Side Was Clausewitz on?*

³⁵ Rothfels: *Clausewitz. Politik und Krieg*, s.118.

³⁶ *Umtriebe*. Det ble først publisert mye senere. Se Paret: *Clausewitz and the State*, s.298-305, for en oppsummering.

³⁷ Paret: *Clausewitz and the State*, s.418-20.

³⁸ Rothfels (utg.): *Clausewitz. Politische Schriften und Briefe*, s.216. Se også Wehler: *Vom absoluten zum totalen Krieg*, s.247.

³⁹ Wehler: *Vom absoluten zum totalen Krieg*, s.246f.: «Am Ende dieser Entwicklung stand Ludendorffs Militärdiktatur. Ein Bogen kann in dieser Hinsicht von Clausewitz zu Ludendorff gespannt werden.»

⁴⁰ Her og i de følgende avsnitt følger jeg Theodor Schieders klassiske artikkel *Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa*.

⁴¹ Schieder: *Nationalismus und Imperialismus. Triebkräfte einer Epoche (1848-1914)*, s.119.

⁴² *Zur Soziologie der Imperialismen*, s.74: *Imperialisme er «die objektlose Disposition eines Staates zu gewaltsamer Expansion ohne angebbare Grenze.»*

⁴³ Sitert av Arendt i *Ursprünge und Elemente totalitärer Herrschaft*, s.218. Hun nevner selv ikke Schumpeter, men sier noe senere (s.221) det samme som han: «Expansion als beständiges und höchstes Ziel aller Politik ist die zentrale politische Idee des Imperialismus.»

⁴⁴ Schieder: *Zum Problem der historischen Wurzeln des Nationalsozialismus*, s.261: «Der Rassebegriff wurde um die Jahrhundertwende zu der eigentlichen Ideologie aller imperialistischen Politik, der Rassismus die politische Waffe des Imperialismus.»

⁴⁵ Se George L. Mosse: *Die Geschichte des Rassismus in Europa*, s.61-75 for Herders og den tyske filologiens bidrag.

⁴⁶ Jeg bruker begrepet «pseudovitenskapelig» om raseteoriene for å karakterisere teorier som gjør krav på å være basert på en vitenskapelig behandling av empirisk materiale, men som ikke kan etterprøves ved noen anerkjente vitenskapelige metoder. Astrologien og frenologien er etter denne definisjonen også pseudovitenskaper. Det spesielle ved raseteoriene er imidlertid at de oppfyller en politisk funksjon; de har en kameleonaktig karakter, som gjør at de tar farge

av den politiske kulturen de vokser fram innenfor.

⁴⁷ Også Arendts uttrykk, *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft*, s.300.

⁴⁸ Til tross for hans status som en konservativ klassiker, er det ikke like populært idag å påpeke at Burke avviste revolusjonens forestilling om universelle menneskerettigheter. Den føydale terminologien i det følgende sitatet er slående: «It has been the uniform policy of our constitution to claim and assert our liberties, as an entailed inheritance derived to us from our forefathers, and to be transmitted to our posterity; as an estate specially belonging to the people of this kingdom, without any reference whatever to any other more general or prior right.» (Mine understrekninger). Arendt: *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft*, s.293.

⁴⁹ *Ibid*, s.296. Se Mosse: *Geschichte des Rassismus in Europa*, s.89-100, for Englands bidrag til raseteoriene.

⁵⁰ Arendt: *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft*, s.306.

⁵¹ *Ibid*, s.360: «Es war dem kontinentalen Imperialismus vorbehalten, die Rasseideologie unmittelbar in Politik umzusetzen und apodiktisch zu behaupten: 'Deutschlands Zukunft liegt im Blute.'»

⁵² Først og fremst Geoff Eley: *Reshaping the German Right*; Roger Chickering: *We Men Who Feel Most German*; d.s.: *Der deutsche Wehrverein*.

⁵³ Mommsen: *Die Verfassung des Deutschen Reiches von 1871 als dilatorischer Herrschaftskompromiß*, s.44f.

⁵⁴ Mommsen: *Triebkräfte und Zielsetzungen des deutschen Imperialismus*, s.193: «In gewisser Weise betrieb die neue Rechte eine Politik der «Expansion ohne jede angebbare Grenze» im Sinne Schumpeters: zumindest in dieser Hinsicht antizipierte der radikale Nationalismus die Faschismen.»

⁵⁵ Förster: *Der doppelte Militarismus*, s.250f.

⁵⁶ Resten av avsnittet refererer s.11-23.

⁵⁷ *Ibid*, s.34-53.

⁵⁸ *Ibid*, s.79-81.

⁵⁹ *Ibid*, s.112f.

⁶⁰ *Ibid*, s.119.

⁶¹ Sitert i Förster: *Der doppelte Militarismus*, s.162.

⁶² *Ibid*, s.162: «Auffallend ist, daß Schlieffens Einschätzung der internationalen Lage im Gegensatz zu den Auffassungen bürgerlicher Militaristen von einer primär defensiven Haltung gekennzeichnet war. Die Sicherung des Fortbestandes des Reiches in seinen derzeitigen Grenzen war eindeutig der leitende Gedanke in Schlieffens Überlegungen. Er stand hiermit in der Tradition der defensiven Kontinentalpolitik, die seit der Reichsgründung die Grundlage

konservativer Außen- und Militärpolitik gewesen war.»

⁶³ *Berghahn/Deist: Rüstung im Zeichen der wilhelminischen Weltpolitik, s.395-402.*

⁶⁴ *Bernhardi: Vom Kriege der Zukunft, s.168: «Die Staatskunst muß sich daher darauf beschränken, dem militärischen Erfolge vorzuarbeiten oder ihn auszunutzen, und zwar nach Weisungen, die von militärischer Seite auszugehen haben.»*

⁶⁵ *For en oversikt, se Wehler: Vom absoluten zum totalen Krieg, s.234-8.*

⁶⁶ *Ludendorff: Kriegführung und Politik, s.1-23, her s.23. Min understrekning.*

⁶⁷ *Ludendorff: Der totale Krieg, s.10.*

ETTERORD

Noen temaer har falt utenfor rammen av denne oversikten. De viktigste av dem er: 1) spørsmålet om Clausewitz' innflytelse over sosialismens fedre, Marx, Engels og Lenin, og dens virkning på Sovjetunionens politiske ledelse og den røde hærs militære doktriner; 2) de forskjellige tolkningene av hans krigslære som oppsto i Tyskland i mellomkrigstiden; 3) den bruken som er blitt gjort av hans ideer av geriljabevegelser i den tredje verden, fra Mao Zedong og framover.

Det er ikke plass her til annet enn å vise til noe av den litteraturen som finnes. Den beste generelle oversikten finnes i *Das Clausewitzbild einst und jetzt* som Werner Hahlweg gir i innledningen til 19. utgave av *Vom Kriege*. Hahlweg har selv beskjeftiget seg med de marxistiske tolkningene av Clausewitz, men den mest tilgjengelige innføringen for skandinaver er kanskje Klaus-Richard Böhmes *Friedrich Engels som militärteoretiker*.¹ Azar Gat har også på dette punktet kommet med kjetterier. Han mener at Clausewitz ikke på langt nær hadde den innflytelsen over marxismens teoretikere som det hittil er blitt antatt at han hadde; men den debatten han har utløst ser foreløpig ikke ut til å ha nådd fram til noen konklusjon.²

Når det gjelder tyske tolkninger i mellomkrigstiden, har vi allerede fulgt linjen fra Bernhardis imperialisme til Ludendorffs nazisme. Det finnes imidlertid andre viktige temaer som ligger litt på siden av dette brede sporet. Ett, som har mest med gjenreisningen av den tyske militærmakten under Weimar-republikken å gjøre, er general Hans von Seeckts tolkning av Clausewitz.³ Et annet, som vi har streift et par ganger, er den økende sivile interessen for Clausewitz. Etterdønningene fra Delbrücks strategistrid kunne spores i et par lærde krigshistoriske artikler på 20-tallet, men den var ikke lenger så politisk aktuell i en tid da Tyskland bare var en *potensiell* militærmakt og stabiliseringen av de interne forholdene var det overhengende problemet. Med arbeidene til Hans Rothfels, Herbert Rosinski, Eberhard Kessel og Gerhard Ritter begynte en ny generasjon sivile historikere å beskjeftige seg med *Vom Kriege* tilbliveleseshistorie. Gitt de

politiske forholdene i Tyskland etter 1933, kunne disse, som vi har sett, ikke bære frukt før mot slutten av 1950-årene.

Et tredje tema, som ikke er så interessant som man kanskje kunne tro, er nazismens tolkninger av Clausewitz.⁴ Det intellektuelle nivået på de fleste av disse produktene var så lavt at de ikke beveget seg utover den alminnelige propagandaen. Clausewitz ble føyd inn i rekken av germanske kjemper - sammen med Luther, Goethe, Bismarck og andre - som beviste det ariske blodets og den tyske kulturens overlegenhet; og hans understrekning av krigens instrumentelle karakter forsvant fullstendig hos dem som forbedret og rettferdiggjorde erobnings- og utryddelseskrigen.

Det fjerde temaet innenfor denne kretsen er det som har tiltrukket seg mest oppmerksomhet. Det gjelder generaloberst Ludwig Becks bruk av Clausewitz for å grunnngi sin opposisjon mot Hitlerregimet. Beck trakk seg fra stillingen som generalstabssjef i 1938 fordi han ikke ville akseptere Hitlers erobningsplaner. Under Annen verdenskrig sluttet han seg til den konservative opposisjonen. Da attentatet mot Hitler slo feil 20. juli 1944, var hans status såpass høy at han fikk lov til å begå selvmord framfor å bli henrettet sammen med de andre konspiratorene. I 1955 ble hans etterlatte studier utgitt,⁵ og i flere av de siste av disse er innflytelsen fra Clausewitz' overveininger omkring forholdet mellom politikk og krig tydelig merkbar. Dette gjorde ham til en helt i den nye Forbundsrepublikken - og til en helgen for det nye *Bundeswehr*, med dets erfarne, men «profesjonelle» og «upolitiske» offiserer. Etterhvert som Adenauer-tidens nesegruse beundring for den konservative opposisjonen mot Hitler vek plass for et mer nyansert bilde av de gamle elitenes - ikke minst offiserskorpsets - medskyldighet i NS-regimet og krigen, har imidlertid noe av glansen fra Becks glorie falmet. Det er verdt å merke seg at han så sent som i 1937 ikke kunne finne noe han var uenig i i Ludendorffs *Der totale Krieg*, og hans opposisjon mot Hitlers krigspolitikk bunnet først og fremst i hans motvilje mot det *usystematiske* i krigsplanene, ikke mot krigen som sådan.⁶

Tre av geriljakrigens teoretikere (og ikke minst praktikere) som har hentet inspirasjon fra Clausewitz, er T.E. Lawrence, Mao Zedong og Che Guevara. Mao behandles inngående av Raymond Aron,⁷ og Hahlweg

bringer flere direkte henvisninger fra deres arbeider i *Das Clausewitzbild einst und jetzt* (s. 159-62).

Vi har flere ganger vært inne på Liddell Harts og Fullers kritikk av Clausewitz.⁸ I rundt et tiår etter 1945 fortsatte den å prege bildet av Clausewitz i den angelsaksiske verden. Men gradvis ble det revidert av arbeidene til de nye *defense intellectuals* som Bernard Brodie, Herman Kahn, Henry Kissinger og Raymond Aron. De innledet den Clausewitz-nessansen i Vesten som i 1960-årene forflyttet seg til universitetene og som kulminerte i de tidligere nevnte arbeidene til Michael Howard, Jehuda Wallach, Peter Paret og Raymond Aron.⁹ Det er vel neppe noen tilfeldighet at denne tolkningen av Clausewitz begynte å slå sprekker samtidig med at den kalde krigen tok slutt. Hvor kritikken av den vil føre hen er det for tidlig å si, men en ting er sikkert: Det er at vår tids tolkninger av Clausewitz ikke vil være mindre preget av våre egne erfaringer, og ensidige perspektiver enn de til Moltke, Foch, Delbrück, Ludendorff, Liddell Hart, Aron og Gat er.

Noter

¹ Dette kan følges opp av f.eks. Wolfram Wette: *Kriegstheorien deutscher Sozialisten* og Dirk Blasius: *Carl von Clausewitz und die Hauptdenker des Marxismus*.

² *The Development of Military Thought*, s.226-46.

³ Se henvisningene i Hahlweg: *Das Clausewitzbild einst und jetzt*, s.77-80.

⁴ P.M. Baldwin: *Clausewitz in Nazi Germany*.

⁵ Beck: *Studien*, utg. av Speidel.

⁶ Johansson: *Europas krig*, s.261. Se forøvrig Klaus-Jürgen Müllers arbeider om Beck for en nærmere drøfting. Den finnes konsentrert i: *Clausewitz, Ludendorff and Beck: Some Remarks on Clausewitz' Influence on German Military Thinking in the 1930s and 1940s*.

⁷ *Penser la guerre*, II, s.103-16.

⁸ En mer inngående behandling av den finnes i Brian Bond: *Liddell Hart. A Study of his Military Thought*.

⁹ For den engelskspråklige siden av denne prosessen, se Christopher Bassfords nylig utkomne *Clausewitz in English*.

ENGLISH SUMMARY

Interpretations of Clausewitz from Moltke to Aron

The theories of the Prussian philosopher of War, Carl von Clausewitz, have been subjected to many different interpretations in the 160 years since the posthumous publication of his *On War*. This study provides a survey of some of the ways in which the important themes in his work have been adapted to new historical circumstances or distorted to serve the interests of specific professional, political or social groups.

The point of departure is a comparison between the varying interpretations of three leading Clausewitz scholars, Raymond Aron, Peter Paret and Azar Gat. These contemporary evaluations then serve as the basis for a study of Clausewitz's influence on the thought of the elder Moltke, Schlieffen, Foch, Hans Delbrück, Bernhardt and Ludendorff. Reference is also made throughout to the important contributions of Liddell Hart, Herbert Rosinski, Eberhard Kessel, and, especially, to those of Gerhard Ritter.

The theories of the main military thinkers are considered against the backdrop of the broad methodological approach of the «war and society» school. In the first part of the study, the development of Clausewitz's own thought is seen in the perspective of his personal experience of the transition from eighteenth century cabinet warfare to the people's war of the French Revolution and Napoleon.

The second part considers the changing nature of war in the mid-nineteenth century. Moltke's and Schlieffen's operational ideals, war planning, and their understanding of the relationship between politics and war are treated within the context of the central problem facing the new German Empire after 1871: How war could be used as a rational instrument of great power politics in the age of industrialized people's war. Hans Delbrück's re-evaluation of Clausewitz serves as a foil for the operational dogmas of the German General Staff. The influence of Clausewitz's

thought on the French *offensive à outrance*-school at the turn of the century is considered within the context of the turbulent relationship between French military institutions and civilian society.

The third part of the study concentrates on German military thought from Clausewitz to Ludendorff. The central problem here is the extent to which the development of a specific school of German military thought formed part of a more general continuity in Prusso-German history from the age of the struggle against Napoleon to Nazism. The general conclusion is that the element of continuity is not as dominant as claimed in recent research in the field. One can certainly identify certain militarist elements in the thought of Clausewitz, but they differ both in quality and in degree from the blinkered conservative militarism of Schlieffen; and his world-view, in turn, differed radically from that of Bernhardi and Ludendorff. The limitless objectives and racism of the latter two were products of the age of imperialism far more than of a special, abnormal continuity in German history.

BIBLIOGRAFI

Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft* (München, 1986) [Engelsk originalutgave: *The Origins of Totalitarianism* (New York, 1951)]

Raymond Aron: *Penser la guerre. Clausewitz.*

Bd.I *L'âge européenne* (Paris, 1976).

Bd.II *L'âge planétaire* (Paris, 1976).

Frank Attar: *1792, la Révolution française déclare la guerre à l'Europe* (Brussel, 1992).

Stéphane Audoin-Rouzeau: *1870. La France et la guerre* (Paris, 1989).

P.M. Baldwin: Clausewitz in Nazi Germany, i *Journal of Contemporary History*, 16 (1981).

Christopher Bassford: *Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America 1815-1945* (Oxford, 1994).

Christopher Bassford: John Keegan and the Grand Tradition of Trashing Clausewitz: a Polemic, i *War in History*, I/3 (1994), s.319-36.

Ludwig Beck: *Studien*, hrsg. und eingeleitet von Hans Speidel (Stuttgart, 1955).

C.B.A. Behrens: Which Side was Clausewitz on? anm. av Parets biografi i *New York Review of Books*, (14. okt. 1976), s.41-44.

Richard Benz: *Die deutsche Romantik. Geschichte einer geistigen Bewegung* (Stuttgart, 1937).

Volker R. Berghahn & Wilhelm Deist: *Rüstung im Zeichen der wilhelminischen Weltpolitik. Grundlegende Dokumente 1890-1914* (Düsseldorf, 1988).

Richard E. Beringer, Herman Hattaway, Archer Jones, & William N. Still Jr.: *Why the South Lost the Civil War* (Athens, Ga., 1986).

Isaiah Berlin: *Against the Current. Essays in the History of Ideas* (gjenopptr. 1992).

Isaiah Berlin: *The Crooked Timber of Humanity. Chapters in the History of Ideas* (London, 1990).

- Isaiah Berlin: European Unity and its Vicissitudes, i d.s.: *The Crooked Timber of Humanity*, s.175-206.
- Friedrich von Bernhardi: *Deutschland und der nächste Krieg* (Berlin, 1912).
- Friedrich von Bernhardi: *Unsere Zukunft. Ein Mahnwort an das deutsche Volk* (Berlin, 1913).
- Friedrich von Bernhardi: *Vom heutigen Kriege* (Berlin, 1911).
- Friedrich von Bernhardi: *Vom Kriege der Zukunft. Nach den Erfahrungen des Weltkrieges* (Berlin, 1920).
- Jean-Paul Bertaud: *The army of the French Revolution. From citizen-soldiers to instrument of power* (Princeton, 1988).
- Jeremy Black: Eighteenth-Century Warfare Reconsidered, i *War in History*, I (1994), s.215-32.
- T.C.W. Blanning: *The Origins of the French Revolutionary Wars* (London, 1986).
- Dirk Blasius: Carl von Clausewitz und die Hauptdenker des Marxismus, i *Wehrwissenschaftliche Rundschau* (1966).
- Jean de Bloch: *La guerre future, aux points de vue technique, économique et politique* (Paris 1899), 6 bind.
- Brian Bond: *Liddell Hart. A Study of his Military Thought* (New Brunswick, N.J., 1977).
- H.N. Brailsford: *The War of Gold and Iron. A Study of the Armed Peace* (London, 1913).
- Arden Bucholz: *Hans Delbrück and the German Military Establishment. War Images in Conflict* (Iowa, 1985).
- Arden Bucholz: *Moltke, Schlieffen and Prussian War Planning* (Providence, R.I., 1991).
- Roger Chickering: Der «Deutsche Wehrverein» und die Reform der deutschen Armee 1912-1914, i *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 25 (1979), s.7-35.
- Roger Chickering: *We Men Who Feel Most German. A Cultural Study of the Pan-German League 1886-1914* (London, 1984).
- Carl von Clausewitz: Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow, i d.s.: *Verstreute kleine Schriften*, utg. av

Hahlweg (Osnabrück, 1979).

Carl von Clausewitz: Der Kleinkrieg, i d.s.: *Schriften, Aufsätze, Studien, Briefe*, utg. av Hahlweg (Göttingen, 1966), bd. I.

Carl von Clausewitz: *Om krigen*. Redaksjon og innledning ved Jens A. Christophersen (Oslo, 1972).

Carl von Clausewitz: *Strategie*, utg. av Eberhard Kessel (Hamburg, 1939). Også i d.s.: *Verstreute kleine Schriften*, utg. av Hahlweg (Osnabrück, 1979).

Carl von Clausewitz: Umtriebe, i Rothfels (utg.): *Clausewitz. Politische Schriften und Briefe* (Berlin, 1922), s.153-94.

Carl von Clausewitz: *Vom Kriege*. 19. utg. ved Prof. Werner Hahlweg (Bonn, 1989)

Carl von Clausewitz: Zwei Briefe des Generals von Clausewitz. Gedanken zur Abwehr, i *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, (mars 1937). [Se Peter Paret: Two Letters on Strategy, i d.s.: *Understanding War*, s.123-9.]

Gordon Craig: Hans Delbrück the Military Historian, i Paret: *Makers of Modern Strategy*.

Hans Delbrück: General von Clausewitz, i d.s.: *Historische und politische Aufsätze*, s.1-18 (opprinelig utgitt 1878).

Hans Delbrück: *Historische und politische Aufsätze* (Berlin, 1886).

Hans Delbrück: Über den Unterschied der Strategie Friedrichs und Napoleons, i d.s.: *Historische und politische Aufsätze*, s.19-97.

Hans Delbrück: Zukunftskrieg und Zukunftsfriede, i *Preußische Jahrbücher* 96 (1899).

David Donald (utg.): *Why the North Won the Civil War* (Louisiana, 1960).

Geoff Eley: *Reshaping the German Right. Radical Nationalism and Political Change after Bismarck* (New Haven, Ct., 1979, gjenopptr. 1990).

Ferdinand Foch: *Des principes de la guerre* (Paris, 1921).

Roland G. Foerster: Das operative Denken Moltkes des Älteren und die Folgen, i Militärgeschichtliches Forschungsamt: *Operatives Denken bei Clausewitz, Moltke, Schlieffen und Manstein* (Freiburg i.Br., 1989), s.19-42.

Roland G. Foerster (utg.): *Generalfeldmarschall von Moltke. Bedeutung und Wirkung* (München, 1991).

Stig Förster: *Der doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungspolitik zwischen status-quo-Sicherung und Aggression* (Stuttgart, 1985).

Stig Förster: Facing 'People's War'. Moltke the Elder and Germany's Military Options after 1871, i *Journal of Strategic Studies*, X, (1987), s.209-30.

Stig Förster: Helmuth von Moltke und das Problem des industrialisierten Volkskrieges, i Foerster (utg.): *Generalfeldmarschall von Moltke*, s.103-16.

J.F.C. Fuller: *Armaments and History* (London, 1946).

J.F.C. Fuller: *The Conduct of War* (London, 1961).

Lothar Gall: *Bismarck. Der weiße Revolutionär* (Frankfurt, 1980).

Azar Gat: Clausewitz on Defence and Attack, i *Journal of Strategic Studies*, X, (1988).

Azar Gat: *The Development of Military Thought: The Nineteenth Century* (Oxford, 1992).

Azar Gat: *The Origins of Military Thought. From the Enlightenment to Clausewitz* (Oxford, 1989).

Raoul Girardet: *La société militaire dans la France contemporaine, 1815-1939* (Paris, 1953).

Colmar von der Goltz: *Das Volk in Waffen* (Berlin, 1883).

C.I. Hamilton: Anglo-French Seapower and the Declaration of Paris, *International History Review*, 1982, s.166-90.

Rolf Hobson: *Generalstabene og damoklessverdet. Stormaktenes krigsplanlegging før Første verdenskrig* (Universitetet i Trondheim, Historisk institutt, 1993).

Rolf Hobson: Tyskland i det internasjonale anarkiet, i *Historisk tidsskrift* 3/1993.

Rolf Hobson: Slutten på den tyske Sonderweg? Keiserrikets historiografi og Forbundsrepublikken går nye veier, i *Historisk tidsskrift* 3/1989.

Jan Willem Honig: Interpreting Clausewitz (anm. av Paret: *Understanding War* og Gats to studier), *Security Studies* 3 (1994), s.571-80.

Michael Howard: The Causes of Wars, i d.s.: *The Causes of Wars and Other Essays*, s.7-22.

- Michael Howard: *The Causes of Wars and Other Essays* (London, 1983)
- Michael Howard: *Clausewitz* (Oxford, 1983).
- Michael Howard: The Forgotten Dimensions of Strategy, i *The Causes of Wars and Other Essays*, s.110-15.
- Michael Howard: *The Franco-Prussian War. The German Invasion of France, 1870-1871* (London, 1961).
- Michael Howard: Men Against Fire, i Paret: *Makers of Modern Strategy*.
- Michael Howard: *War in European History* (Oxford, 1976).
- Dallas D. Irvine: The French Discovery of Clausewitz and Napoleon, i *Journal of the American Military Institute*, 4 (1942), s.143-61.
- Alf W. Johansson: *Europas krig. Militärt tänkande, strategi og politik från Napoleontiden till andra världskrigets slut* (Stockholm, 1988).
- Paul M. Kennedy: Grand Strategy in War and Peace: Toward a Broader Definition, innl. til d.s.: *Grand Strategies in War and Peace* (New Haven, Ct., 1991), s.1-10.
- Paul M. Kennedy: *The Rise and Fall of the Great Powers* (London, 1988).
- Eberhard Kessel: Die Genesis der modernen Kriegslehre von Clausewitz's Buch «Vom Kriege», i *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 3 (1953).
- Eberhard Kessel: Die doppelte Art des Krieges, i *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 4 (1954).
- Leszek Kolakowski: *Die Hauptströmungen des Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall*, 3 bind (München, 1979).
- Eberhard Kolb: *Der Kriegsausbruch 1870: Politische Entscheidungsprozesse und Verantwortlichkeiten in der Julikrise 1870* (Göttingen 1970).
- Michael D. Krause: Moltke and the Origins of the Operational Level of War, in Foerster: *Generalfeldmarschall von Moltke*, s.141-64.
- Bernhard R. Kroener (utg.): *Europa im Zeitalter Friedrichs des Grossen. Wirtschaft, Gesellschaft, Kriege* (München, 1989).
- Gerd Krumeich: Réflexions sur l'influence de Clausewitz en France après 1871, i Phillippe Levillain & Rainer Riemenschneider (utg.): *La guerre de 1870/71 et ses conséquences* (Bonn, 1990).
- Basil Liddell Hart: *Foch: Man of Orleans* (1.utg.1931. Sitert etter Penguin-utgaven, Harmondsworth, 1937).

- Basil Liddell Hart: *The Ghost of Napoleon* (London, 1934).
- Basil Liddell Hart: Das Ziel im Kriege: Schlacht oder Manöver?, *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 3 (1953), s.111-22.
- Basil Liddell Hart: *Strategy: The Indirect Approach* (London, 1967).
- Erich von Ludendorff: *Kriegführung und Politik* (Berlin, 1922).
- Erich von Ludendorff: *Der totale Krieg* (München, 1936).
- György Lukács: *Die Zerstörung der Vernunft*, i *Werke*, bind 9 (Neuwied am Rhein, 1962).
- Machiavelli: *The Discourses of Niccolò Machiavelli* (London, 1975).
- Ulrich Marwedel: *Carl von Clausewitz. Persönlichkeit und Wirkungsgeschichte seines Werkes bis 1914* (Boppard am Rhein, 1977).
- William H. McNeill: *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982).
- James M. McPherson: *Battle Cry of Freedom. The Civil War Era* (Oxford, 1988).
- Stein Mehren: *De utydelige* (Oslo, 1971).
- Stein Mehren: Karl von Clausewitz og tidenes krig, i *Myten og den irrasjonelle fornuft* (1979), s.9-36.
- Friedrich Meinecke: *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (Berlin, 1924).
- Steven E. Miller (utg.): *Military Strategy and the Origins of the First World War* (spesialnummer av *International Security*) (Princeton, N.J., 1985).
- Helmuth von Moltke: *Vom Kabinettskrieg zum Volkskrieg. Eine Werkauswahl*, utg. av Stig Förster (Bonn, 1992).
- Wolfgang J. Mommsen: *Der autoritäre Nationalstaat. Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich* (Frankfurt, 1991).
- Wolfgang J. Mommsen: *Großmachtstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches, 1870-1914* (Frankfurt, 1993).
- Wolfgang J. Mommsen: Triebkräfte und Zielsetzungen des deutschen Imperialismus vor 1914, i d.s.: *Der autoritäre Nationalstaat*, s.182-213.
- Wolfgang J. Mommsen: Die Verfassung des Deutschen Reiches von 1871 als dilatorischer Herrschaftskompromiß, i d.s.: *Der autoritäre Nationalstaat*, s.39-65.

J. Monteilhet: *Les institutions militaires de la France (1814-1924)* (Paris, 1926).

George L. Mosse: *Die Geschichte des Rassismus in Europa* (Frankfurt, 1990).

Klaus-Jürgen Müller: Clausewitz, Ludendorff and Beck: Some Remarks on Clausewitz' Influence on German Military Thinking in the 1930s and 1940s, i *Journal of Strategic Studies*, 9 (1986), s.240-66.

George Orwell: *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell. Bd.2: My Country Right or Left* (London, 1968).

R.R. Palmer: Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War, i Paret: *Makers of Modern Strategy*, s.91-119.

Peter Paret: *Clausewitz and the State. The Man, his Theories, and his Times* (Princeton, N.J., 1976).

Peter Paret: Napoleon as Enemy, i d.s.: *Understanding War*, s.75-84.

Peter Paret: Conscription and the end of the Ancien Régime in France and Prussia, i d.s.: *Understanding War*, s.53-74.

Peter Paret (utg.): *Makers of Modern Strategy. From Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, N.J., 1985).

Peter Paret: Napoleon and the Revolution in War, i d.s. (utg.): *Makers of Modern Strategy*, s.123-42.

Peter Paret: *Understanding War. Essays on Clausewitz and the History of Military Power* (Princeton, N.J., 1992).

Douglas Porch: Clausewitz and the French, i *Journal of Strategic Studies*, IX (1986), s.287-302.

Douglas Porch: The French Army and the Spirit of the Offensive, 1900-1914, i Brian Bond & Ian Roy (utg.): *War and Society* (New York, 1975).

Douglas Porch: *The March to the Marne. The French Army 1871-1914* (Cambridge, 1980).

Stefan T. Possony & Etienne Mantoux: Du Picq and Foch: The French School, i Edward Mead Earle (utg.): *Makers of Modern Strategy. Military Thought from Machiavelli to Hitler* (Princeton, N.J., 1943), s.206-33.

David B. Ralston: *The Army of the Republic. The Place of the Military in the Political Evolution of France, 1871-1914* (Cambridge, Mass., 1967).

Gerhard Ritter: *Friedrich der Große. Ein historisches Profil* (Leipzig, 1936).

Gerhard Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des «Militarismus» in Deutschland, I-IV.*

Bd.I *Die altpreußische Tradition (1740-1890)* (München, 1965).

Bd.II *Die Hauptmächte Europas und das wilhelminische Reich (1890-1914)* (München, 1965)

Theodor Ropp: *War in the Modern World* (New York, 1962).

Herbert Rosinski: Die Entwicklung von Clausewitz' Werk «Vom Kriege» im Lichte seiner «Vorreden» und «Nachrichten», *Historische Zeitschrift* 151 (1935), s.278-93.

Herbert Rosinski: Scharnhorst to Schlieffen: The Rise and Decline of German Military Thought, i *Naval War College Review* (Summer 1976), s.83-103.

Gunther E. Rothenberg: *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Indiana, 1977).

Hans Rothfels: *Carl von Clausewitz. Politik und Krieg* (Berlin, 1920).

Hans Rothfels (utg.): *Carl von Clausewitz. Politische Schriften und Briefe* (München, 1922).

Theodor Schieder: Nationalismus und Imperialismus - Triebkräfte einer Epoche (1848-1914), i d.s.: *Nationalismus und Nationalstaat*, s.113-30.

Theodor Schieder: *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem im modernen Europa*, hrsg. von Otto Dann und Hans-Ulrich Wehler (Göttingen, 1992).

Theodor Schieder: Partikularismus und nationales Bewußtsein im Denken des Vormärz, i d.s.: *Nationalismus und Nationalstaat*, s.166-96.

Theodor Schieder: Die Probleme des Geschichtsdenkens bei den europäischen Völkern, i d.s.: *Nationalismus und Nationalstaat*, s.287-302.

Theodor Schieder: Zum Problem der historischen Wurzeln des Nationalsozialismus, i d.s.: *Nationalstaat und Nationalismus*, s.255-70.

Ferdinand von Schmerfeld (utg.): *Die deutschen Aufmarschpläne, 1871-1890* (Berlin, 1929).

Alfred von Schlieffen: Der Krieg in der Gegenwart, i *Deutsche Revue* (1909).

Carl Schmitt: *Politische Romantik* (Berlin, 1922).

Dennis Showalter: *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology and the Unification of Germany* (Hamden, Conn., 1975).

Jack Snyder: *The Ideology of the Offensive. Military Decision Making and the Disasters of 1914* (London, 1984).

Annelise Thimme: *Hans Delbrück als Kritiker der Wilhelminischen Epoche* (Düsseldorf, 1955).

Stephen Van Evera: The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War, i Miller: *Military Strategy and the Origins of the First World War*, s.58-107.

Jehuda L. Wallach: *The Dogma of the Battle of Annihilation. The Theories of Clausewitz and Schlieffen and their Impact on the German Conduct of Two World Wars* (Westport, Ct., 1986). [Tysk original, *Das Dogma der Vernichtungsschlacht*, 1967].

Jehuda L. Wallach: Feldmarschall von Schlieffens Interpretation der Kriegslehre Moltke d.A., i Foerster: *Generalfeldmarschall von Moltke*, s.49-66.

Hans-Ulrich Wehler: Der Verfall der deutschen Kriegstheorie. Vom absoluten zum totalen Krieg, oder von Clausewitz zu Ludendorff, i d.s.: *Krisenherde des Kaiserreichs* (Göttingen, 1977). [Sitert etter 1. utg. i *Politische Vierteljahresschrift* (1969)].

Russell F. Weigley: *The Age of Battles* (London, 1992).

Russell F. Weigley: *The American Way of War. A History of United States Military Strategy and Policy* (Bloomington, Id., 1973).

Simone Weil: Réflexions sur la guerre, i *OEuvres complètes, II/1: Écrits historiques et politiques* (Paris, 1988), s.288-99.

Simone Weil: Quelques réflexions sur les origines de l'hitlerisme, i *OEuvres complètes, II/3, Écrits historiques et politiques* (Paris, 1989), s.168-219.

Wolfram Wette: *Kriegstheorien deutscher Sozialisten* (Stuttgart, 1971).

T. Harry Williams: The Military Leadership of North and South, i Donald: *Why the North Won*, s.33-54.

Samuel R. Williamson: *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War 1904-1914* (Cambridge, Mass., 1969).